

ÚJ FORRÁS 2021.2

Heid E. Erdrich: Nyelvcsalád (vers) 3

Joy Harjo: Kívül (vers) 4

Natalio Hernández versei 5

Juan Gregorio Regino: A félhomályban (vers) 6

Leonel Lienlaf versei 7

Elicura Chihuailaf: A kulcs nem vészett el (vers) 8

Csendes Toll: Pannon indiánok – olvasmányélményeik
visszapillantótükrében (Xantus, Baktay, Cseh Tamás) 9

Ungváry Rudolf: Az elérhetetlen indián (esszé) 17

Kakuk Tamás: A tizenöt éves indián

(Charles Alexander Eastman [Ohiyesa]: *Indián farkaskölyök*) 39

Kozma György: Búcsúvers Január Hercegnek 43

Végh Attila: A holdalatti mozgalom (vers) 44

Kappanyos András: Maci Laci és az Angyal (esszé) 45

Balogh Ákos: Faludy-vadászat, avagy Odüsszeusz hazazavarása
(Csiszár Gábor: *Faludy György*) 57

Benedek Szabolcs: Ez nem Amerika (próza) 64

Molnár Dávid: Megálló (próza) 73

Onagy Zoltán: Kertek alatt a Duna (próza) 79

Uri Asaf versei 85

Acsai Roland versei 86

Vörös István versei 89

A borítón és a lapzárókon Ölveczky Gábor munkái.

Az indián költők verseit Szilágyi Mihály válogatta össze.

E számunk szerzői:

Acsai Roland költő (Bp.), Asaf, Uri költő, festő, fordító (Bp.), Balogh Ákos kritikus (Bp.), Benedek Szabolcs író (Bp.), Chihuahualaf, Elicura indián költő (Chile), Csendes Toll kultúrindián (Gerecse), Erdrich, Heid E. indián költő (USA), Gregorio Regino, Juan indián költő (Mexikó), Harjo, Joy indián költő (USA), Hernández, Natalio indián költő (Mexikó), Kakuk Tamás költő (Tatabánya), Kappanyos András irodalomtörténész (Bp.), Kozma György költő (Bp.), Lienlaf, Leonel indián költő (Chile), Molnár Dávid író (Bp.), Onagy Zoltán író (Esztergom), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.), Ungváry Rudolf író (Bp.), Végh Attila költő (Nagymaros), Vörös István költő, fordító (Bp.)

Heid E. Erdrich
ojibwa indián költő (USA)

3

NYELVCSALÁD

Ha meghallanám
parlagirózsás táborhelyünkön használt
hajdani szavaid – és, mint az enyhe tél,
oly szürkén és tompán jönnének vissza,
hidd el, akkor is érteném,
és őseim ízes nyelvén fogadnám őket –
az én nyelvjárásommal a te nyelvjárásodat,
hogy felidézzük, amit hajdan mondtunk,
ami étellel,
élni akarással töltött el minket.

Joy Harjo

4 maszkagi indián költő (USA)

KÍVÜL

A világ nélkülünk is továbbvándorog az időben
Ha kiszállunk a mesélőversenyből hazarepülni
Hullócsillagnak fognak látni akik a búskomorság
És a szívszakadás határáról néznek minket
Talán akkor belelátunk az egyén kettős hajlamába
És megtudjuk miért küzd becsülettel kapzsi gazdákért
A világ egyik fele és a másik miért tartja össze az egészet
Tűzhelyek füstjével szerelmi légyottokkal és folytonos
Iparkodással – Talán akkor szeretett szakadárom
Újra egymásra lelünk a lehetet örök egybefonódásában
A fák alatt fogunk ülni a földi bánatok árnyékában
Nézzük az esőt ivó hiénákat és nevetünk.

Natalio Hernández
navatl indián költő (Mexikó)

5

JÁRJUNK EL MAGUNK

Néha úgy gondolom,
mi őslakosok,
egy olyan emberre várunk,
aki mindenhez ért,
aki mindenről tud,
aki minden dolgunkban
megsegít.

Csakhogy ez a rátermett,
nagy tudású ember
soha nem jön el:
bennünk él ugyanis,
bennünk lakozik,
együtt jár velünk.

Félméből most ébredezik.

VÉGENINCS VERS

(Dal azték őseink elődeihez)

Soha nem lesz átfogó tudásunk,
a tökéletesség sem elérhető.
Az életben mindig felbukkan
valami új, valami régi
tanulni, okulni való.
Pillanatnyi, örökérvényű...

Juan Gregorio Regino

6 mazaték indián költő (Mexikó)

A FÉLHOMÁLYBAN

Milyen hosszú a nap,
hogya emlékekből éljünk!
Milyen rövid az éjszaka,
hogya álmódva éljünk!
Hol halt ki a bűvölet és a szó ereje?
Hová lett a virág és a mag varázslata?
Csak nincs vége annak, amit Isten teremtett?!
Miért nyugszik le és kel fel mégis Nap?
Miért zsugorodik a Hold, és mégse fogy el?
Fény az életünk, mely kihuny és kigyullad?
Nem tudom
az álom sodrának mélyén,
a szomorú emlékek félhomályában,
egy oly távoli és mégis oly jelenlévő múlt
emlékezetemben rekedt hiányos képeivel.
Ennyi, és most letérdelek,
sírok, lelkem megkönnyebbül, és megbékélek.
Az álmoknak és az emlékeknek akkor van végük,
ha azt akarjuk, hogy meghaljanak.

Leonel Lienlaf
mapucse indián költő (Chile)

7

VAGYOK

Lebegek a légben,
mint a madarak éneke,
mint a virágok illata.
Csordogálok,
mint az élet
folyójának vize,
az elmondhatatlan
nagy tenger felé.

A pampákon szunnyadó
ősi szellemek látomása vagyok.
Nagyapám óhaja,
aki álmában úgy gondolta,
hogy egyszer visszatér
arra a szeretett földre.
Olyan útra ment,
amely messze túl van
az álmok láthatárán.

SZÉLFÚJTA

A letarolt föld felett
szédülten
tekereg a szél;
madárfészkeket
görget
a porban és hamuban.

Megkergült a sziklák közt,
mert már nem hallja
a fák szelíd énekét.

A KULCS NEM VESZETT EL

A költészet haszontalan,
mondják nekem.
És az erdőben a fák
megsimogatják egymást
kék gyökereikkel,
megrázzák ágaikat,
s a szárnyra kapó madarak
röpképtelen őseikre emlékeznek.
A költészet
a legyilkoltak mormolása,
a hulló levelek susogása,
a szomorúság a fiú miatt,
aki megőrizte nyelvét,
de elvesztette a lelkét.
A költészet, a költészet
megnyilvánulás, álom, táj,
a szemed és a szemem,
kislány, szív, fülek, maga a zene.
De nem mondok többet, különben
senki nem fogja megtalálni a kulcsot,
melyet senki nem veszített el.
És a költészet
őseim éneke,
lángoló téli nappal,
mely kioltja
e valóban személyes borongást.

„Én elhittem, hogy indián vagyok.”
(Cseh Tamás)

A JÁTÉK NEVÉBEN

Csendes Toll 9

Divatos dolog ma úgy beszélni a magyar indiánozásról, hogy az a hatalommal szembeni gesztus, esetleg a lázadás, az ellenállás egyik formája, a szabadság, a szabad élet megvalósítása, szemben a merev állami, társadalmi keretekkel és elvárásokkal.

PANNON INDIÁNOK – OLVASMÁNYÉLMÉ- NYEIK VISSZA- PILLANTÓTÜKRÉBEN

(Xantus, Baktay, Cseh Tamás)

Felületesen igaznak tűnik, és van igazságtartalma, csak nem ilyen együgyű módon. Noha a magyar indiánozás történetét átszövő ügynöktörténetek is ezt a látszatot erősítik. Ám, ha megvizsgáljuk, hogy az egyes időszakok főszereplői valójában miért is vonzódtak az indiánokhoz, miért is kezdtek indiánozni, akkor rájöhethünk mélyebb lélektani okokra is a társadalmiak mellett. És még egy fontos dolog, hogy mikor is kezdtek vonzódni az indiánokhoz és mikor is kezdtek valójában indiánozni.

Többnyire fiatakként, gimnazistaként. Nem egy átgondolt válaszlépés következményeként tehát a társadalmi rend ellen, maximum ösztönösen, kamaszosan lázadva a fennálló – mindegy milyen – világ (rend) ellen, vagy csak valami olyasmért lelkesedve, amit vidéki gyerekként, kamaszkorukban vagy fiatalemberként elvesztettek, és újra közel szerettek volna kerülni a természethez, és ezt a legnemesebb, legromantikusabb módon tették, indiánként. A játék nevében.

ALIAS OLD SHATTERHAND

XANTUS JÁNOS (1825–1894) nem önként kalandozott el az indiánok földjére. Egészen fiatalon, somogyi jogászfiúként, 23 évesen nemzetőrnek állt, majd hamarosan üldözött szabadságharcos lett belőle. Nem viselte túl jól a londoni emigrációban is két pártra szakadó honfitársai veszekedését. Haraszty Ágoston könyvét ugyan olvasta Amerikáról (aki pedig már Cooper *Az utolsó mohikánját* angolul), le is bukott vele, elkobozták tőle őrségben, de azért csak a szabadság levegőjébe szippantott bele Xantus a könyvlapokon keresztül, és

volt egy olyan megérzése, hogy az lesz a jó menekülési irány számára. Ezért 1852-ben Amerikába hajózott 7 dollárral a zsebében. A szabadságnak természetesen mindig ára van, így Xantus János is megfizette bőven, fizikai munkástól zongora- és nyelvtanárig sok minden volt. Leginkább 10 tudós, felfedező és kalandor. Ami abban az időben egyáltalán nem zárta ki egymást. Sőt. Ma ettől olyan ízes, zamatos az egész Xantus-élettrónt. Hogy útikönyveket írt magyarul olyan amerikai vidékekről, ahol még nem is járt. Ma ez majdnem természetes dolog, hogy valaki összeszedi az információkat az internetről és az alapján megír egy saját turista útikalauzt. Xantus jól tudott angolul, így olvasmányélményeiből saját verziót készített magyarul. Hogy az édesanyjának írt leveleiben (*Xantus János levelei Éjszakamerikából*, 1858) nem egészen a valóságot írta le, hanem mesét költött a vadnyugati életről: „Mikor tolmácsunk bemutatott, és megmondá a főnöknek, hogy én a nagyvizen túlról jöttem, azt kérde: ‘miért’ – mire a tolmács ezt válaszolá: ‘mert országából elkergették’. Ekkor a főnök pipáját kivevé szájából s topányát jobb lábáruul levevé, s átnyújtá nekem mint a barátságna legnagyoob jelét, mondván: ‘Te igazi nekám vagy (jó barát), mert téged is, épen ugy mint minket, kikergettek országodból, fogadd el barátságom e zálogait, s tarts velünk, mi hatalmasak vagyunk’ stb. Aztán pipát cseréltünk, s még ezen pipázás közben uj barátom felajánlá lányait, hogy közülük egyet feleségül válasszak magamnak – mit természetesen megköszöntem, igérvén, hogy majd megfontolom e fontos dolgot.’ (1. levél, 10. o.)

Mindez teljesen érthető abban a korszakban és helyzetben, amiben élt. Főleg az édesanya. Rendes fiúgyerek nem fogja az anyai szívet a nehézségek taglásával fájdtáni. Kitalálja, hogy minek örülne az édesanyja, és a valóság azon mozaikdarabjait írja le, amelyek jól passzolnak a kitalált verzióba. Hogy vasútépítő mérnökként mesés kalandokat élt át a Vadnyugaton, és ez nemcsak édesanyját, hanem még az akkor teljesen ismeretlen Karl Mayt is megihlette, Xantus tehetségéről és elhivatottságáról vall. Közben igazi hazafiként nemcsak a Smithsonian Intézetnek gyűjtött állat- és növénymintákat, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak is. (Érdemeit az amerikaiak azzal is elismerték, hogy 24 állat- és két növényfaj tudományos elnevezésében is szerepel a neve.) Őrmesterként a Fort Riley erődben álnéven szolgált, Vésey Lajosként, John Xantus de Veseyként. A hazajuttatott gyűjtemények és beszámolók alapján 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. A Kaliforniai-félsziget csúcsánál tengeráramlási megfigyeléseket végzett (89 szigetet és zátonyt fedezett fel Amerika és Ausztrália között), majd a prérít kutatta, az amerikai polgárháború után pedig, ahol szintén szolgált, az Egyesült Államok mexikói konzulja lett. 1864-ben hazatért, és két év múlva megvalósította régi álmát, hogy élő állatoknak is múzeumot hozzon létre, állatkeretet Budapesten, amelynek első igazgatója is lett. Két évvel

később, az őt itthon ért támadások, zaklatások és megfigyelések miatt kelet-ázsiai expedícióra indult az osztrákokkal, majd egyedül folytatta, gyűjtésével pedig megalapozta a Néprajzi Múzeumot. Hazatérése után a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első őrévé (igazgatói pozíció!) nevezik ki. Rómer Flórisal megszervezi a bécsi világkiállításon (1872) szereplő magyar 11 néprajzi gyűjteményt. Élete végén állítólag megőrül, világmegváltó tervei lesznek, akár Csontvárynak, igaz, Xantus időnként női ruhába öltözik ezek megvalósításához, ki tudja, mi célból. Egy nehéz, szép, de üldözött élet után az Adriát szeretné még látni, tüdőgyulladásából való felépülése után, de ahogy hazajön, meghal.

Mindezek után nem lehet meglepő, ahogy a Winnetou-kötetekből ismert Henry-féle karabély (az „átkozott jenki fegyver”, amit „csak vasárnap töltöttek meg és egész héten lőttek vele” – ami a valóságban csak 16 lövetű volt, és nem 25, ahogy regényesítve van) kalandos módon bukkan elő 1994-ben Gödöllőn, földmunkák közben, majd a győri múzeum tulajdonába kerül, hogy később ki is állítsák, mint Old Shatterhand legendás fegyverét. Az ezüstlemezen bevésettél, John Xantus. És mivel sorozatszám nem található a fegyveren, arra gyanakodtak a kutatók, hogy valóban maga Mr. Henry készítette Xantus/Old Shatterhand számára a puskát, ahogy a Winnetou-regényekben szerepel. (Az ezüstlemez borítás is ezt igazolná, mivel amúgy nem szokott ezen a típusú fegyveren lenni.) Feltételezik, hogy a román megszállás elől Temesvárról Gödöllőre menekült család rejtette el 1919-ben.

Karl May minden valószínűség szerint olvasta Xantus észak-amerikai beszámolóit, és kapóra jöttek neki, mivel maga nem járt az indiánok között, mint Xantus, ezért elkérte tőle a jogot, hogy írásai alapján mintázhassa meg róla Old Shatterhandot, az apacsok főnökének testvérét. A levél – egyes kutatók szerint – fellelhető a Drezda melletti Karl May lakásmúzeumban, ahol a későbbiekben, az indiános regények megírása után saját maga által összegyűjtött indián néprajzi anyag ma is megtalálható. Így a német regényíró Xantus csúsztatásai, majd a saját fikciója után végül mégis visszacsatolja a kíváncsi és érdeklődő olvasót a valósághoz, hogy az őt olvasó fiatalok hűségesebb képet alkothassanak az indiánokról.

HEVERŐ BÖLÉNY

BAKTAY ERVIN (1890–1963) 1906-ban, 16 évesen látja Buffalo Bill vadnyugati indián-cowboy vándortársulatát, ami megragadja mindig is élénk kamaszfantáziáját. „Buffalo Bill pesti szereplése nekem mindent felülmúló

élmény volt. [...] Harasztin majd én is megszervezek és bemutatok egy Wild West előadást!" (*Homo ludens*, 2013) És még abban az évben valóban meg is szervezi az első előadást barátaival. Később, már felnőtt korában, hároméves indiai „kalandtúrája” (1926–1929) után hazatérve Heverő Bölény 12 (Lazy Buffalo) néven dunai indián törzset alapít, amelynek Főnöke lesz. Nagy dicsőségnak számított, hogy a Törzset 1937-ben felvette tagjai közé az *Indian Association of America*; az talán már kevésbé, hogy a társaság elnöke, a szokatlan előéletű Dr. Barnabas S’hiuhushu valójában félvér indián volt (vagy talán még az se). Időközben Baktay indián szerzőket is fordít, Hosszú Lándzsát és Szürke Bagolyt, hogy könyveiket az autentikus indián élet példájaként aposztrofálja írásaiban. Mindkét szerző identitáshamisítása csak haláluk után derül ki. A magát feketelábúnak kiadó Hosszú Lándzsa (*Hosszú Lándzsa emlékezései. Egy indiánfőnök önéletrajza*, 1934) felmenői között az indiánok (nem feketelábúak!) mellett feketék és fehérek is jócskán voltak. Indián gyerekkorára való visszaemlékezései alapvetően azokból az élményeiből fakadtak, amelyeket az indiánokkal való beszélgetései során gyűjtött össze. Szürke Bagoly pedig remek hődtörténetei (*A vadon fia*, 1931; *A rengeteg zarándokai*, 1934; *Két kicsi hód*, 1935) és állítása ellenére, hogy 12 éves koráig nem hallott angol beszédet, fehér származású sápadtarc volt Angliából. (Ahol gimnazistaként látta ő is 1903-ban Buffalo Bill vadnyugati cirkuszát, és akit az odzsibve törzs fogadott be, mert olvasmányélményei alapján indián szeretett volna lenni.)

„[E]bben a könyvében megírta életének legfontosabb szakaszát és azokat a nagy horderejű élményeket, amelyek őt, a vadon hú fiát, vadászból és vadfogóból az üldözött vad barátjává, védelmezőjévé tették” – írja Baktay *A rengeteg zarándokai* előszavában. Arról természetesen sem az előszóíró, sem mások nem tudhattak, hogy valójában Szürke Bagoly 19 éves felesége (az egyetlen igazi indián a történetben), az irokéz Anahareo találta meg a hódokat és találta ki a sztorijaikat. Ugyanakkor Baktaytól – akit Szürke Bagoly testvéreinek nevezett egy neki írott levelében – nem lehetett idegen ez a fajta „játékosság”, és talán a Szürke Bagoly halála után felbukkanó öt feleség jelentkezése (a szerzői jogokért) is tetszett volna neki...

Ezek után jogosan kérdezhetnénk, hogy akkor ki is volt valójában a kitűnő indológusként is ismert dunai törzsfőnök, Heverő Bölény (vagy Baktay Ervin)? Kelényi Béla, az életmű egyik legavatottabb ismerője remekül összefoglalja: „Festőművész, műfordító, utazó, újságíró, földrajztudós, seriff, indiánfőnök, indológus, orientalista, művészettörténész, saját bevallása szerint pedig »homo ludens«”. Kicsit árnyaltabban, a *Káma Szútra* (1920) magyarra átültetője, az egyik első magyar jóga- (*A diadalmas jóga*, 1942) és asztrológiai könyv (*A csillagfejtés könyve*, 1942) megírója is egyben, akinek szellemiségére és humorára jellemzően kedvenc könyve a *Huckleberry Finn*,

„a Törzs alapvető szent könyve, amelyből sűrűn idéznek, mert minden alkalomra akad benne megfelelő szentencia...” (Törzsi Nagy Lexikon). Ezek alapján könnyen belátható, hogy nem véletlenül fordította le újra a *Huckleberry Finnt* Baktay. (Tegyük hozzá, hogy a remek ifjúsági regényt az a Mark Twain írta, aki olyan keményen és kissé igazságtalanul elverte a port a Cooper-indiánregények stílusán.) Baktay tehát egy meglehetősen szabad és könnyed szellemű „átváltozóművész”, akiben a tudós kíváncsisága mellett ott van egy gyermek érdeklődése és lelkesedése is; de így válhatott igazán autentikus indián főnökké itthon, Magyarországon. 13

FÜST A SZEMÉBEN

CSEH TAMÁS (1943–2009) miután vidéki, tordasi gyerekkora után fővárosi kamaszfiú lett, végzős gimnazistaként barátaival elindul helyszínt keresni az indián játékhoz, amellyel otthon a lakásokból már kiszorultak, „szabad” teret keresve hát hozzá a nyári szünetben. „1961-ben, mit sem tudva a »dunai indiánok« létezéséről, négy érettségiző, budapesti fiatalember úgy határozott, hogy indián módra megküzd egymással, egy általuk alig ismert vidéken” – foglalja össze az indiánozás kezdeteit Cseh Tamás. Először Tatabányán, a Gerecsében próbálkoznak, de hamar rájönnek, hogy víz nélkül a harc se életben tartható, nem találnak forrást, továbbállnak a Bakonyba. Számukra az indián tulajdonságok közül a természetközelség és -szeretet mellett a bátorság és a barátság volt a legfontosabb, noha mit sem tudtak például Hamvas Béla titkos vágáról, aki a *Winnetout* szerette volna újra lefordítani, mert szerinte a legfontosabb könyv a barátságról. (A humort oly fontosnak tartó filozófus ezt nem viccnek szánta.) Cseh Tamásék számára a Cooper-regények voltak a meghatározóak és példaadóak.

Érdekes dolog most újraolvasni *Az utolsó mohikán* teljes változatát – amely 1845-ben már megjelent magyarul –, ideológiai csonkítások, tájleírások kihagyása nélkül, nem ifjúsági, „lebutított” változatban. Mégis be kell valljam, gyerekkoromban nagyon élveztem, legkedvesebb (indiános) könyvemként, és semmilyen hiányérzetem nem volt. Sőt, örülök, hogy nem a hamisítatlan változatot olvashattam, mert biztosan összezavart volna kedvenc szereplőim időnkénti brutális kegyetlensége.

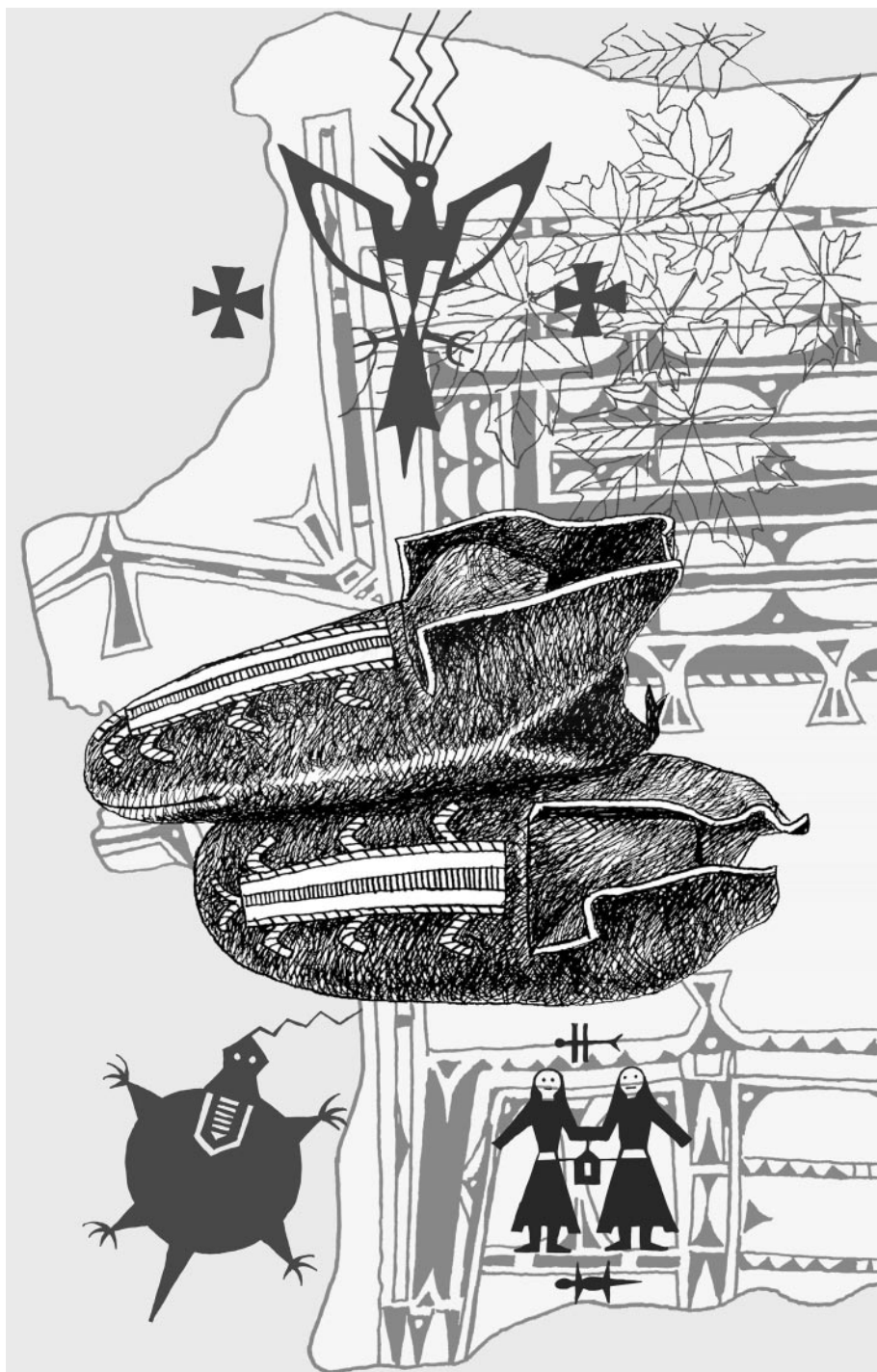
Aztán persze felfedezték Cseh Tamásék a dunai indiánokat is, és azok még élő tagjait, és barátkoztak velük, tanultak tőlük. Mégis a bakonybéli indiánozás egyedülálló jellege az volt, hogy visszanyúltak a 150 évvel azelőtti indián időkhöz, történelemhez, és eljátszották az akkori csatákat élőben. Aztán hadijátékként már csak a keretet jelentette az indián történelem,

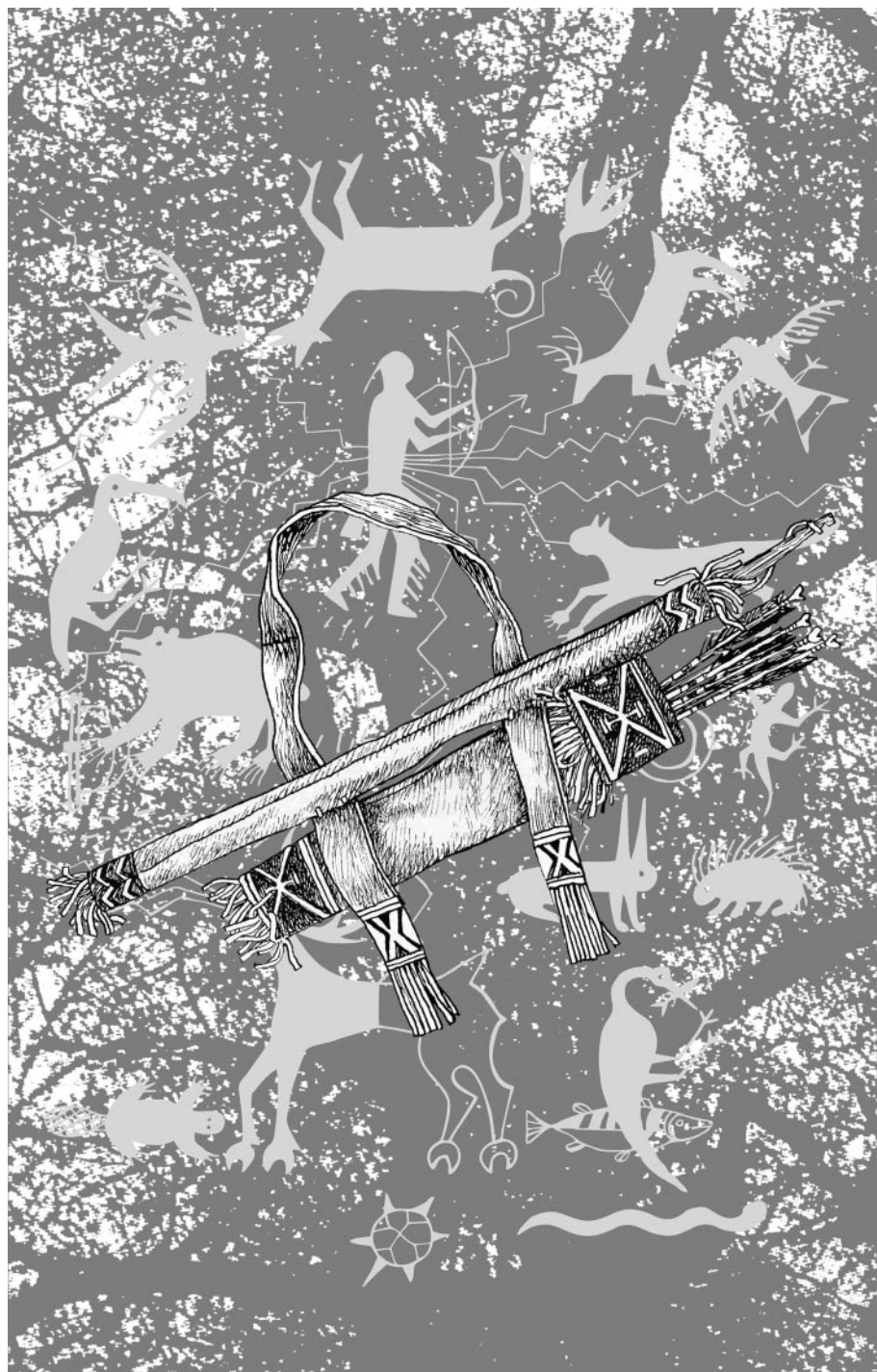
a játék kötetlenül folyt nyaranta két hétig, majd később telente is. De ez a játék számukra halálosan komoly volt, nem külsőséget jelentett csupán, hanem akkor és ott átadták magukat az indiánzás szabad szellemének, indiánokká váltak. Irodalmi és néprajzi szempontból is, külsőleg egyre inkább megfeleltek a korhű, hiteles megjelenésnek (noha eleinte a néprajzi hitelesség és pontosság nem is volt fontos annyira, később egyre inkább az lett), fantáziaviláguk és beszédük pedig olvasmányélményeiken alapultak, azt folytatták és fejlesztették. A hely szelleme is megfelelően bizonyult Bakonybél környékén, a távoli és közeli múltban egyaránt, hogy pontosan tudhassák, hova vonulnak vissza, és hol alakították ki hadiösvényeiket. Szent Gellért remetebarangjától, I. András király halálos balesetének helyszínén át, a „bakonyi úttalan utakon” (a mosoni csatából menekülve), egészen a ’68-ban az orosz tankok által vágott ösvényekig. (A tankok az erdőben lesben álló indiánok szeme előtt vonultak el.) „Így keletkeztek a mi nagy indián ösvényeink” – meséli Füst törzsfőnök Bérczes Lászlónak a beszélgetőkönyvben.

Cseh Tamás, a legendás énekes, a zseniális előadóművész, az ismert dalszerző, egy egész korszak hírnöke, Füst A Szemében (magyar) lakota nagyfőnök már a korai játékok történetét is megírta és megrajzolta Indián Naplójában, 1964-ben, amit később regénnyé formált át, *Hadiösvény* címmel, ami aztán csak évtizedek múlva jelent meg (1997-ben). 2006-ban egy indián mesekönyvet is megjelentet, *Csillagokkal táncoló Kojot* címmel, melyet fia, András illusztrál, hangzóanyagként pedig maga Cseh Tamás mesél el.

FOGLALKOZÁSA INDIÁN

„Foglalkozása indián”, állapították meg rokonai Szürke Bagolyról, teljes története ismeretében ironikus és komoly áthallása is lehet ennek a pontos jellemzésnek. (Szürke Bagoly közvetlen példaképe, akire többször is hivatkozott műveiben, Hosszú Lándzsa volt.) A világ akkori legismertebb utazó indián sztárírója, Szürke Bagoly, sikereit romantikus lelkületének és nyelvezetének köszönhette, ami a Cooper- és Karl May-regények jól ismert szemléletén alapul. Ez a mesei világ hatotta át a dunai és bakonyi magyar indiánok életmódját és írásművészetét is. Ily módon – időlegesen – a szépirodalom maximálisan megvalósította feladatát, közvetlenül volt hatással az életre, a játszók indiánná válhattak a játék idejére. Ennél többet már csak a halálosan komolyan vett játék Nagy Szelleme tehet, amit a rákkal sikertelenül küzdő, nagybeteg Füst A Szemében bizonyított is, amikor bakonybéli díszpolgárrá választásakor a fiatal harcosok énekkel köszöntötték az addig botjára támaszkodva ülő főnököt, aki remegve felállt és botját eldobva beállt közéjük táncolni – még egyszer utoljára. Elhitte és elhitette, hogy indián.

Mindazok, akik ebben a történetben alapgondolatot próbálnak keresni, elítéltetnek; mindazok, akik erkölcsi tanulságot próbálnak keresni benne, száműzetnek; mindazok, akik cselekményt keresnének, agyonlövetnek. A szerző rendeletére G. G. főparancsnok.

(A *Huckleberry Finn* mot-tója)

Ungváry Rudolf 17

AZ ELÉRHETETLEN INDIÁN

1951–1952 fordulóján, ti-zenöt éves koromban a pártállam a fénykorát élte.

Ekkor került a kezembe Borvendég Deszkáss Sándor 1940-ben megjelent regénye, *A Sziklás Hegyek varázslója*. Nem tudom felidézni, hogy kitől kaptam kölcsön. Valamelyik barátom lakásában akadhattam rá. Az ilyen könyvek eltűntek a nyilvánosság elől. Titkos irodalom volt, én legalábbis így olvastam végig.

A történet varázslatosan is kezdődik. Egy gyerek megpillantja fejének árnyékát a földön, és kiszakad belőle egy szó, melyet addig nem ismert: indián. És a könyv leírja, hogyan lett tényleg indián. Belém vésődtek ennek az átalakulásnak a részletei. Képzetelemben megpróbáltam én is, hogy indián legyek. Volt azonban egy végzetes különbség. Én a kommunista rendszer által kirekesztett regény indiánja voltam, nem pedig Borvendég Deszkáss Sándor vágyait megtestesítő indián. Jogfosztott pária voltam, aki egy jogfosztott könyvet olvasott.

Anyám svájci volt, 1935-ben jött feleségül Magyarországra apámhoz. Akkor nem sejthette, hova került. Otthon németül beszélünk. Az ostrom után, amikor néhány hónap múlva a villamosok megindultak a romos városban, és anyámmal a villamoson németül beszélgettem, döbbsen bámultak az utasok: hogy mernek ezek ezen a nyelven beszélni? Nem tudhatták, hogy egy allemann svájci nem azonos a némettel. Amikor anyám a háború után az első híradófilmekben megpillantotta a kommunista párt szónokló vezérét, Rákosi Mátyást, otthon azt mondta nekünk: – *Der hat das Gesicht eines Mörders.* – Olyan az arca, akár egy gyilkosnak. Amikor pedig ősszel, az első választások napjaiban megkérdeztem apámtól, hogy mire fognak szavazni, azt felelte, hogy ő belépett a szociáldemokrata pártba (nyolcévesen tisztában voltam azzal, hogy az is egy baloldali párt, de nem kommunista), de a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártra fognak anyámmal együtt szavazni. Ebből tudtam, amit tudnom kellett. Alig egy évvel korábban a házunkban lakó zsidóknak, köztük gyerekkorom legjobb barátjának a gettóba kellett költöznie. Az ostrom kezdetén az utcán zsidó hullá hevert, majd német katonák hullái. Hat hétig csak ágyúdörgés hallatszott le a pincébe, ahol élünk. A házunkba két kisebb orosz bomba csapódott. A vakolatpor szaga és

a sikoltozás. A félelem a közeledő oroszoktól. A kommunista párt első plakátját házunk falán (*Ha élni akarsz, költözz fel a pincéből*) eleve a fenyegetés jeleként olvastam.

18 Nem lehettem már lélekben olyan indián, mint akik 1945 előtt ezt a szerepet játszották. A természet, a bajtársiasság, a tisztesség példaképei. Az én későbbi indiánságom az akkori hatalommal szembeni rejtekezést, az utálatot és a gyűlöletet jelképezte. Amikor Borvendég első könyvét, majd folytatását, a *Hét fekete holdat* olvastam, nem tudtam semmit arról, kik léptek be ismeretlen szereplőként az életembe.

A gyönyörű nevű szerző történeteiben a képzelet nem engedélyezett szabadsága ragadott meg. Ugyanez volt, ami meg is zavart. Az első olvasás pillanatától foglalkoztatott, hogy mennyire igaz mindez. Feltűnő volt, hogy ilyen kétely árnya a *Winnetou*, a James Fenimore Cooper-könyvek vagy a *Huckleberry Finn* esetében meg se legyintett – mert tudtam, hogy semmi se úgy igaz, ahogy igaz. És ettől minden olvasás maga volt a felhőtlen öröm. Ezekben a már korábban olvasott könyvekben elmerülve született meg bennem a felnőtt, és vált személyiségem végleges részévé a képzelet, az álmodozás. Nem értettem, most mégis miért ez a különbség. Mintha *A Sziklás Hegyek varázslójának* szövege mögött valami lappangó sugallás rejlenék, melynek tartalmát akkor képtelen voltam felfogni. Csak mintha különös fényű jelzőlámpák kezdtek volna el villogni bennem, valahol nagyon mélyen. A többi indián olvasmányaimat zavartalanul élveztem. Visszanézve próbálom megragadni akkori magamat, mert semmi kézzelfogható bizonyítékom erre az egykori énemre, annak valódi tartalmára nincsen már. Csak egyről tudok biztosan. Arról, hogy mit tettem, amikor eljutottam a történetben oda, hogy a váratlanul felbukkanó amerikai indián újságíró megtanítja a későbbi indiánt, hogyan olvashatók a hűvösvölgyi Nagyrét fűvében a nyomok. Hogy ki, hogyan, és merre ment. Ez nagyon fölizgatott. Ha ez lehetséges, akkor olyat láthatok meg egy másik emberről, ami másnak láthatatlan – és ő maga sem sejtí, hogy valaki ismeri a mozgását. Isten lehetek emberként. A sorsom alakítója.

Egy őszi hétköznapon kimentem a hűvösvölgyi Nagyrétre. Akkor üres a rét. Ahol a fű nem volt túl nagy, de nem is volt letaposva, végigmentem rajta egy darabon, jól megjegyezve az utamat, mert fehér hintőport szórtam le végig magam mellett. Aztán visszamentem, és megpróbáltam felismerni a nyomomat. Lehetetlennek bizonyult. Megismételtem úgy, hogy a sarkamat természetellenesen megnyomtam. Akkor valamennyire sikerült, de így viszont ember nem jár, legfeljebb egy mázsányi teherrel a vállán. Kellemetlen tapasztalás volt.

A lényeg azonban továbbra is fontos maradt: Fehér Szarvas történeteinek semmi köze nem volt ahhoz a hazugsághoz, melynek tényleges világában kellett élnem. Valami teljesen más volt a mélyén. A képzelet olyan

működése, mely a pártállam világában nem létezett. Nem létezhetett. Annak egy érzékiség nélküli, herélt, nem nélküli, nem-telen kultúrája volt. És amit olvasok, valamiképpen tiltott. Ettől kétségeim ellenére, érzelmeimmel is, akaratommal is a két könyvvel azonosultam.

Az érzékinek eszmélésem kezdetétől ki voltam szolgáltatva. 19 1944-ben, már nyolc évesen Pilisborosjenőn, ebben az akkor sváb faluban éltem. Láttam a Volksbund helyi ifjúsági szervezetének néhány tagját. Szögekkel kivert, meleg-fekete kordbársony rövid nadrágjuk volt, mely látni engedte az izgatóan szép fiús lábakat. Elemi vágy fogott el, hogy én is így nézzek ki. Akkor még nem tudtam semmit a kívánásaimról, vágyaimról, mert csak éltem őket. Ma tudom, mi hajtott. Később, az úttörő-egyenruhás gyerekek meztelen combjai láttán ilyesminek nyoma sem volt. Csak a gyűlölet. Egy zsidó gyerek nézhetett úgy a volksbundista gyerekcombra, ahogy én egy úttörőre. Neki azok, nekem ezek a gyilkosaim. Kommunisták. Egyébként pedig: egy német gyerek miért ne lehetne német ifjúsági szervezet tagja? Ha lett volna svájci ifjúsági szervezet, én is inkább annak a tagja vagyok, mint egy magyarénak.

Anyám svájcként se németnek nem tartotta magát, se nem volt híve semmiféle felesleges pénzköltésnek. Tudni sem akart arról, hogy egy ilyen nadrágot kapjak. Megpróbáltam a kezembe venni a nadrág megszerzését. Kikurkásztam a falubeliektől, hogy ki varrt ilyen nadrágocskákat a faluban. Megtaláltam. Hiába kerestem föl 1944 kora nyarán. A nő az istennek sem akart kötélnek állni. – *Neee, du willst goar nôt sowas*, ismételte. Traumatikus élmény volt, mert egy szót sem értettem ebből az indoklásból. Má' n hogy hogyne akarnék én ilyent? – micsoda hülyeséget állít ez a nő! Nem kellett hozzá egy év, hogy rájöjjenek. 1945 elején, már a pesti házunk pincéjében lakva átment rajtunk a front. Ezek a svábnak nevezett németek meg ott Pilisborosjenőn már előtte jóval nagyon pontosan tudták, hogy csak a hülye akarhatott akkor már egy ilyen – csak engem, egészen más, mélységes mélyen rejlő okokból ingerlően izgató – volksbundista nadrágot magának, és a falu varrónője a maga módján óvni akart.

Az indián nekem az érzékit képviselte, az érzéki rezdüléseim mögött meg ott volt maga a szabadság. Az erős, bátor, eredményes, szép ember, aki ugyanúgy isteníti a természetet, ahogy anyám a maga Jura-vidéki allemann neveltetésével, alpesi túrázásaival. Ott az akkorra már elérhetlenné vált Svájcban, abban az Olten nevű kisvárosban június elején a hétvégeken kimentünk a kisvárost északról övező zöld, legelővel borított hegyoldalakra. Akadálytalan kilátás nyílt dél felé. Nem voltunk egyedül a napfényben fürdő tájban. A közelünkben és messze távolabb is, sokan mások is ott állodogáltak. És néztünk egyetlen irányban. A néma csöndben, a végtelen távoli

messzeségben, az alsó, párás légrétegek fölé emelkedve látható volt a Berni-Alpok örök hava. Apró, szikrázóan fehér kristályos csúcsok melyeknek *nem árt se nap, se szél.* – *Unsere Alpen*, susogta mindenfelől a lég. Az elveszett boldogság.

20

Teljes félreértés volt nekem ez a könyv, noha az érzéseim valódiak voltak. Korábban, kilenc- és tizenkét éves korunkban indiánost is játszottam a házbeli barátaimmal. Az Újlipótváros és Angyalföld szélén a Lehel teret északról lezáró Bulcsú utcai négyemeletes, átriumos bérház lépcsőházába. Ez a ház 1944-ben csillagos ház volt. Egy évvel később, 1945-től 1949-ig minden nap a kárminpiros, hatkötetes Winnetou-regény szereplői lettünk. Rajzoltunk is indiánokat, bőrből készült vigvamokat, skalpokat, tollas fejdíszeket. László József építész-mérnök úri fia, Sándor egy évvel volt idősebb, és ő tudott a legtöbbet. Apja rajzolni is megtanította, verhetetlenül kacifántosan, érzékletesen jelenítette meg az alakokat. Old Shatterhandnak tehát neki kellett lennie. Gellért Oszkár zsidó paszománykészítő kisiparos fia, Miklós, nálam ugyancsak egy évvel idősebb, a maga ereje és termete jogán Winnetou volt, ez se lehetett vita tárgya. Dimitrov Bogdán Lehel piaci zöldséges bolgárkertész fontoskodó fia, György lefoglalta Old Firehandot. Márer László zsidó üvegkereskedő ravaszdi és remekül kártyázó fia meg ellentmondást nem tűrően, ráadásul mindenki más egyetértésével Sam Hawkins lett. Én meg lehettem volna Old Death, a halálfejszovány trapper. A hatodrangú. Ezt az erőfölényből eredő szigorú hierarchiát akkor még nem tanultam meg kezelni. Nem tudtam belenyugodni és nem tudtam otthagyni őket. Újra meg újra elveszítettem önuralmam. Iszonyatos, állandó vereségekkel járó, olykor ordításomba torkolló küzdelem volt, amíg csak tartott a játék. Pedig itt a rend, vele a sorrend nem eszmén, nem jogon, hanem színtisztán a belső tulajdonságokon alapult. A nyugodt erőn, a nagyobb határozottságon. Ráadásul egy évvel idősebbek voltak. Ebben a korban ez sokat számít. A természet rendjén. *A Legyek Ura* rendjén. Évekbe telt, míg felismertem, nekem mi ilyenkor a sorsom. És hogyan szabadítsam fel magam alóla.

Amikor aztán *A Sziklás Hegyek varázslójából* és a többi indiántörténetből a szabad, a tiszta, az igazságos indiánról olvastam, én már nem igazán hittem abban, hogy ilyesmi létezik a földön. A mennyben, amelyben viszont továbbra is hittem, természetesen mindez létezhetett. De nekem már akkor eldőlt, még ha nem is tudtam igazán róla, hogy sehol másutt. Az ellentmondást nem tűró kommunista eszme is a tiszta, tökéletes társadalom nevében deszkázta be fölöttem az eget. Elszakított a szabad nyugati világtól. Svájtól. Ahol mindenkinek helye lehetett, még az indiánoknak is.

Ezért aztán én már soha többé a szabad, a tiszta indiánban nem voltam képes hinni. Ahogy a kommunista élményeim következtében egy felszabadított,

kapitalizmus nélküli, tökéletes társadalomban sem. Az érzékiség világa volt az enyém, egész létem abban gyökerezett, azt, és csakis azt vágytam élni. Azért érdemes élni. Egy ilyen világban mindenki megtalálhatja a neki megfelelőt, amire vágyik. És amikor a későbbi Fehér Szarvas, azaz gyerekkorában Sanyika megpillantotta az árnyékát, majd meghallotta a varázsszót – atavizmus, visszaítés az ősökre –, nekem ez egészen más vágyak megvalósíthatóságát jelentette, mint amiről később a szakirodalom szólt: nem a becsületesség, a természetes nyíltszívűség, tisztaság és az erő indián eszményét. Mert az árát, azt mintha már akkor ismertem volna. És szigorúan, a természetemből következő, ellenállhatatlan vasszigorral, ahogy kívül a Legyek Urának világában lejátszódik a ki- és szétválasztás, én is szétválasztottam magamban a vágy gyönyörű, érzékeny kéjes szárnyalását és azt, ami a valóság. Ezért aztán én már indiánt se voltam képes önfeledten játszani.

Mindezt utólag gondolom ennyire pontosan. Tizenöt évesen minden homályosabb volt. Ahogy homályosabb volt a hűvösvölgyi Nagyrétt fűvében elvégzett nyomolvasó kísérletem tanulsága is. De visszacsinálhatatlanul ott volt már a fejemben, akár egy végzetes mutáció, mely meghatározta a sorsomat.

Nem csak *A Sziklás Hegyek varázslójának* akkor majdnem felhőtlennek tűnő, mégis kétségeket ébresztő történetéről van szó. Másról is, és az talán még fontosabb volt. Először találkoztam olyan íróval, aki annyira megismerhetetlen maradt. Ez legalább annyira mozgatta a képzeletemet, mint a története. És ez nem volt ugyan olyan fajta megismerhetetlenség, mint mondjuk a tatárjárás előtti Julián szerzetes baráté. Ott legfeljebb az volt a felfoghatatlan, hogyan volt képes az akkori világban, ahol nem létezett üzlet, közlekedési eszköz, több ezer kilométert gyalogolni. Ezerszer próbáltam elképzelni, szinte átéltem azt a végtelen utat, a ritkán lakott ugor, jász, besenyő és szláv tájakat. A Valdaj-hátság végtelen erdőit és mezősegeit. Ahogy a bokrok tövében alszik. Ahogy jelbeszéddel tájékozódik, ha emberekkel találkozik. Noha csak elképzeltem – ez a képzelődésem végtelenül hiteles, érzéketlen, átélt volt.

Borvendég Deszkáss Sándorról még csak elképzelni se tudtam semmit. A környezetemben nem volt egy lélek se, aki tudott volna bármit mondani arról, ki is volt ez az ember, aki annyira megdöbbenett. Hogy válhat köddé egy ilyen író? Nem volt jó érzés ennyire keveset ismerni olyasmiről, ami valójában rettenetesen érdekelt – de az nyilvánvaló volt, hogy ez a szinte totális láthatatlansága is a gyűlöletes kommunista rendszerrel függött össze.

Nagyjából ugyanezekben az években találkoztam Baktay Ervin nevével és könyveivel. Először a *Két kicsi hód* című regényét olvastam. Baktay teljesen megismerhető volt. A Magyar Földrajzi Társaság kiadványaként megjelent

könyveit olvasva nem volt semmi hitelességi problémám. Amit a tibeti láma-kolostorok világáról tudósított, máig élő, fontos élményem. A kutatásai mellett az ő nevével forrt bennem össze a dunai indiánok fogalma is, noha ezeknek a részletei is ismeretlenek maradtak. Csak annyi szüremlett 22 át a téren és időn, hogy indiánnak öltöztek, a folyam mellett éltek szabad idejükben, indián sátrakat, tipiket emeltek, és valahol Vác fölött, a hosszú Szentendrei-sziget északi oldala mellett fekvő kis szigeteken találkoztak a háború előtti években. Fel se tétéleztem, hogy ezt a pártállamban, 1949 után, amikor tudomást szereztem a létükről, folytatták. Lehet, hogy akkor... akkor még felkerekedtem volna. Ahogy felkerekedtem 1944 napfényes nyarán, hogy megtaláljam a kordfekete rövid nadrágok varróját. Az ájult, megvalósulatlan örömet.

Itt azt nem értettem, hogy végül is kinek a társaságát alkották ezek a dunai indiánok? Borvendég Deszkássét vagy Baktayét? Mi itt az összefüggés? Nem volt szabad nyilvánosság, a könyvtárakból még May Károly könyveit is száműzték, az ember titokban hallgatta a nyugati rádióadókat. Szerettem ezeket. Ma már tudom, hogy engem igazán – az érzéki vágyaim mellett – a megismerés érdekelt.

Tanácsstalanságom oka akkor még legfeljebb öntudatlanul élt bennem. Ma úgy fogalmazok, hogy az indiánság sem a semmiből rohanja meg az embert. Mindennek van előtörténete. Enélkül nekem a valami csak semmi. Ösztöneim súgták, hogy nagyon, ágas-bogasan sok mindennek kellett történnie addig, hogy az indiánság a mesék, a rítusok formájában a gyermekkoromban megjelenhetett. És ami történt, ami ezekhez az akkori életemben megismert mesékhez, regényekhez, a később megismert magyarországi indiános rítusokhoz a Duna mellett elvezetett, sokkal jobban lenyűgöztek később, mint Borvendég Deszkáss 1951-ben megismert könyve. Mint cseppben a tenger, a kultúráim kereteiről árulkodtak, amelybe születésemmel belekényszerültem – még ha úgy is érzem, hogy jobb lett volna máshol megszületnem. De ha már, akkor legalább ismerjem és értsem. Különben úgy érzem magam, mint akinek bekötötték a szemét.

Annak, hogy az indián egy lehetséges életformának az Európáigba átvitt jelképe lett, sok kezdete volt. És abból született, hogy az Amerikai Egyesült Államok lakói se voltak mind az indiánok gyilkosai. Kialakulásának egyik forrása – sok más mellett – George Catlin amerikai festő lehetett. Az elsők közé tartozott, aki nem telepesként, nem katonaként, nem marhapásztorként, nem prémvadászként, tehát nem a foglalkozása következtében került kapcsolatba az indiánok tényleges világával. A 19. század közepének Magyarországon ehhez hasonló, de sokkal szerényebb hatású szerepet játszhatott az állatkert megalapítója, a görög származású nemes, csíktapolcai Xantus

János, aki a szabadságharc után elmenekülve Amerikába, mérnökként találkozott indiánokkal, és erről az élményéről egész sor levélben számolt be 1858-ban a magyar nyilvánosságnak.

Catlin önszántából, talán önmagát keresve, már az 1830-as években hosszú időt töltött az akkor még hatalmas nyugati prériken élő indiánok között, és szenvedélyesen festeni is kezdte őket. Művészi, érzékletesen varázslatos, mégis hiteles formában és hatásosan adott hírt az amerikai közvéleménynek az indiánok valóságos életéről. „Hatalmas erőfeszítések és életveszélyek árán jutottam el hozzájuk, de sok-sok emberi tapasztalatot éltem meg közöttük. Találkozásaimkor kezet nyújtottunk egymásnak, és én olyan barátságosan felém nyújtott kezeket foghattam meg, melyek még soha sem markoláztak pénzes tárcát, és kezüket még soha nem szennyezte be pénz. Vigvamjaikba mindig befogadtak, és bántatlanul utazhattam a területeiken. És ha ma előítéletek nélkül tudok beszélni róluk, akkor az olvasó tudhatja, milyen keretek között illet meg engem az, hogy szószólója lehetek ennek a népnek, mely el tudott engem fogadni olyannak, amilyen vagyok, és akiknek lekötözöttjévé váltam, és akiknek nincs lehetőségük arra, hogy önmagukért szót emelhessenek”, írta 1861-ben megjelent könyvében a csiroki, csaktók, krík és oszázs (osage) törzsek között szerzett élményei alapján.

Festményeit és élményeiről írt könyvét már a maga korában ki-robbanó érdeklődés és rokonszenv fogadta. Kortársát, James Fenimore Coopert története megírása közben ugyancsak együttérzés motiválta a közép-nyugat akkor még hatalmas területein élő indiánok iránt, és talán egyike volt az első ismertebb amerikai íróknak, akik erkölcsstelenséget láttak abban, ahogy a telepesek a természettel bántanak, mintha annak kincsei kiapadhatatlanok lennének. Ő azonban kitalált történetekre formálta át élményeit és nézeteit. Ismertsége ugyan nagyobb lett Catlinénál, de Catlin hatása mélyebb és lényegesebb volt, mert ő nem fikciókat írt, hanem magát a realitást jelenítette meg képekben és történetekben.

Catlin Cooperral szemben nem fikciós realizmust művelt. Még nem létezett fényképezés. Színes, mégsem naturalista, az élmények hatását kifejező festményei és hozzájuk fűzött sorai az eleven indián életet és sorsot hozták közel a kortársakhoz. Ösztönös vonzódást váltottak ki az indiánok iránt Amerikában és Európában. Addig legfeljebb a hivatásosan vagy kalandorként a vadnyugaton megforduló fehérektől szüremlettek át értesülések abba a másik, euro-atlanti kultúrába, ahol már létezett szabad nyilvánosság. Az indiánok immár hitelesen jelentek meg az újságokban, rajzokat tartalmazó képeslapokban és a hírekben.

Az indiánok ugyanis, többek között az oszázok, akiknél Catlin hosszú időket töltött, egyáltalán nem voltak harciasak. Főleg, ha békén hagyták őket. Igyekeztek alkalmazkodni és együttműködni a fehérekkel. Tömeges veszteségük nem elsősorban az erőszak, nem a fegyverek lettek. Az a civilizáció, mellyel kapcsolatba kerültek, és amely felé nyitni próbáltak, úgy semmisítette meg többségüket, hogy az ellen nem volt a maga korában semmiféle segítség. A fehér ember által megszokott betegségek egy része az indián törzsekben nem létezett. Ahogy az alkoholhoz sem szoktak hozzá. Ezrével haltak bele a kitörő járványokba. Az oszázok lélekszáma például néhány évtized alatt a tizedére csökkent.

Nem volt ez másként a több tízezer kilométerrel délebbre élő, dél-amerikai tűzföldi indiánokkal sem. Darwin beszámolója az 1830-as években jelent meg Angliában arról, hogyan élnek az ottani emberek félmeztelenül, dideregve az 5–10 fokban hideg esős időjárási körülmények között. Hatalmas szánalom lett úrrá az angol társadalomban, és ezzel arányosan még hatalmasabb rakományt használt ruha gyűlt össze. Jóakaró lelkek támogatásával a rakományokat el is juttatták idővel a Tűzföldre. A nyomukban kitört és a szökőár gyorsaságával elterjedő influenzajárvány a tűzföldi indián lakosságot ugyancsak megtizedelte. Van az úgy, hogy jóakaró hozza magával a végzetet, melyet senki se akar.

Egy nemzedéknyi időnek azért el kellett telnie, amíg a Catlin (és még mások) által elvetett magból különleges termés lett. Vagy negyven-ötven évvel később, az 1890-es évek végén Ernest Thompson Seton skót származású kanadai természetbúvár és író Catlin hatására kezdett hozzá ahhoz, hogy olyan nevelési rendszert dolgozzon ki, melyben érvényesülhetnek az akkor már eltűnőfélben levő indián kultúra értékei. Sátortáborokat szervezett, kézműves tevékenységeket oktatott, és a természeti élményt helyezte az élmények középpontjába. Az 1902-ben indított woodcraft indián mozgalomban a természetélmény és -ismeret összekapcsolódtak a közösségi és egészségneveléssel. A mozgalom lényege az indián elemeket tartalmazó sátortáborozások voltak. Seton az egyik első olyan prózaíró volt, akinek regényeiben vadon élő állatok voltak a főszereplők, akiket ő maga figyelt meg a természetes környezetükben.

1906-ban találkozott Angliában Robert Baden-Powell-lel. Őt arisztokrata angol kultúrája, természeti élményei, a személyes túlélőképesség katonai tanulságai és az öldöklés borzalmai késztették arra, hogy olyan nevelési mozgalmat hozzon létre, mely a testet és a lelket felkészíti a felnőttkor kihívásaira. A két emberben a hosszú éveken át érlelt gondolatok e találkozás hatására öltöttek végleges formát a cserkészmozgalom megalapításával. Seton Amerikába visszatérve alapította meg a cserkészlet amerikai csoportját, amelybe beolvasztotta a woodcraft indián mozgalmat. Így alakult ki a ma

ismert cserkészmozgalom, melynek egyik fő vonása a természetszeretet. És ezek miatt a gyökerek miatt a cserkészzet és az indián mítosz magától értetődő közelséget alkotnak.

Az indián életforma-mozgalom csak egyike volt a 19. század végétől máig létező számtalan hasonló mozgalomnak. Ezek nem a politikai, hanem a személyes életben, az életforma átalakításával rezonáltak a felvilágosodás utáni forradalmi vágyakra. Keletkezésük története mára többnyire feledésbe merültek, a mai résztvevőket a múltjuk iránti vak-ság veri meg.

Az eszményített indián élet a tisztesség, bátorság, önzetlenség jelképe lett. Aki egy ilyen életformát a szabadidejében megvalósított, úgy érezhette magát, mint aki valamiképpen felszabadította, megváltotta magát, vagy legalábbis önmagára talált. Nem volt ez más, mint a társadalom politikai megváltásának, a tökéletes politikai rendszer forradalmi kísérleteinek egy teljesen más változata. A lázadó politikai csoportosulásokban lehetett valaki radikális szélsőbaloldali kommunista vagy radikális szélsőjobboldali fasiszta-nemzetiszocialista. Az egyik *konda* eszményíthette a népet, a nemzetköziséget, a másik *konda* a nemzetet, a fajt. S egymással versengve harsogták, hogy *a nemzet, röfröf, a nép*.

Aki ehhez túl finnyás volt, nem ilyen küzdelemre vágyott. Valami egyénibbet, kevésbé gyilkosat akart magának a felszabadulás, az önmagára találás címén. De még csak nem is a magánéletének egészében, hanem annak jól védett szegletében, amely csak a modern embernek adatott meg: a szabadidejében. A magánéletnek ebben a ficakjában lehetett végrehajtani ezt a fajta önfelszabadítást. Szemben a politikai társadalommegváltások végzetes következményeivel, ezzel kétségtelenül nemhogy semmiféle kárt nem kellett okozni, de még jótékony, békítő és feloldozó hatása is lehetett. Mindehhez se pártra, se politikai mozgalomra nem volt szükség – tehát még tisztábbnak, őszintébbnek, személyesebbnek érezhette magát az ágens –, de persze közösség azért mégis csak kellett, még ha nem is feltétlenül nagy számú.

Történt aztán Magyarországon – amiről persze ugyancsak sokkal később szereztem tudomást –, hogy az 1868-ban nemességet kapott erdőbaktai Gottesmann Adolf unokája, az 1890-ben született Gottesmann Ervin (Gottesmann Raul és Levy-Martonfalvi Aloisia Antonia fia) befejezte festészeti tanulmányait. Ekkorra eshetett, úgy 1912 körül, hogy felvette a Baktay nevet. Ebben az időben már futottak a mozokban a még többnyire néma amerikai western-filmek. Seriffek, cowboyok. Sőt, 1906-ban bizonyos Buffalo Bill európai turnéján Budapesten is fellépett. Az ország még Európa közepéhez tartozott.

Sokkal erősebben érintette azonban Gottesmann–Baktayt a már Európába is eljutott indiánláz.

Kegyes volt hozzá a sors. Egyrészt nemcsak szép, hanem vezetésre képes férfi volt. Másrészt korábban született, mint Borvendég Deszkáss 26 Sándor. Harmadrészt jobb körülmények között indult. Negyedrészt nemcsak az indiánokról szóló korabeli, az ifjúság által átdolgozott és meghamisított indiántörténetek kerültek a kezébe. Montanában élő bátyja az amerikai indiánkultusról személyesen és hitelesen tudta tájékoztatni. Rendszeresen elküldte neki a *The West* sorozat regényeit. Mindennek hatására vágott bele közvetlenül a világháború után abba, hogy néhány barátjával együtt valóságúhen is megpróbálkozzanak a vadnyugati életforma követésével. Körülötte nemrég még lángokban állt az ország, kitért és megbukott a Tanácsköztársaság, létrejött a trianoni magyar állam, az elszakított területekről érkező menekültek és visszatelepülők egy része évekig a pályaudvarok veszteglő vagonjaiban lakott. Ők zrtt rendeztek. A korabeli tolvajok még ismerhették a szó eredetét. A *Zrínyi* név első szótagjával azonos, és a hajdan a Zrínyi utcában állt budapesti rendőr-főkapitányságra utal. Baktayék értelmiségi világában ezt az eredetet talán már ugyanúgy nem ismerték, ahogy az egykori indiánok valóságos életét sem, csak annak égi mását.

1924-ben tartotta meg műtermében az első Wild West Zree Meetinget. Halálosan komolyan kellett venni. Az öltözködést, a viselkedést, a gesztusnyelvet. A város seriffje természetyszerűleg Mr. Hooligan Bucktye, született baktai Gottesmann volt. A válogatott baráti kör tagjai a polgári életben is vadnyugati nevükön szólították egymást – ahogy ma a kiöregedett cserkészek is többnyire állatneveiket használják egymás között. Eltelt egy idő, mire bekövetkezett a kiábrándulás a makulátlan, hősi seriff-mítoszról. Egy másik, földönjáróbb személy, Kőrösi Csoma Sándor élete is elbűvölte. És mert itt sem hagyta cserben elementáris erővel működő, az elvágódó lélek mélyéből vezérelt intuíciója, hamar elmélyedt az ind kultúrában is. Tanulmányok sorát kezdte írni, és ennek néhány év alatt meglett a gyümölcse. 1925-ben meghívták Indiába. Felhagyott az indiánsággal, barátai meg nem folytatták a találkozókat. Indiából hazatérve pedig néhány évig Baktay orientalista munkásságának szentelte magát.

Mialatt Baktay elismert tudós lett, könyvek sorát írta, a Barcsay Gimnáziumba járó, nála tíz évvel fiatalabb Borvendég Deszkáss Sándorra ugyancsak elementárisan hathattak a történelmi előzmények. Ahogy ez lenni szokott, ugyanaz két ember esetében egyáltalán nem ugyanaz. Volt néhány különbség. Fiatal apja, B. Deszkáss Gusztáv Kecelről, ahol jó korán már családot alapított, pont a világháború és a Tanácsköztársaság után döntött úgy, hogy mindenét pénzzé téve Budapestre költözik és elvégzi a Zeneművészeti Főiskolát. Valószínűleg megfontolt, magyaros lassúsággal cselekedhetett,

mert mire a fővárosba érkezett, a vágatató infláció következtében egész vagyona semmivé foszlott. A pestújhelyi tisztelendő kegyelméből egy ideig a plébánia pincéjében lakhattak, majd egy lerobbant bérház szoba-konyhás lakása következett. „Apám úgy emlékezett erre vissza, hogy akkor megtanulta azt, hogy mi az, nem éhesnek lenni, de éhezni, nem egy-két 27 éjszakán át, de hetekig, hónapokig.” Apja csak évek múlva talált magának igazgatói állást Sashalmon. Borvendég Deszkáss Sándor sokáig nem tudta megszokni a városi létet, majd két év orvosi és egy év jogi egyetem után abbahagyta tanulmányait. Bankhivatalnokként, majd indián tárgyú írásaiból, újságírásból igyekezett megélni. Kis különbség, hogy neki nem kellett az i-betűt y-ra cserélni, törzsökös neve született pedigréje volt.

Neki megvolt minden oka az elvágyódásra. Tizenöt évesen néhány társával megalakítja a Tizenkettők Szövetségét, más néven a Magyar Indiánok Egyesületét. Nem biztos, hogy a vidéki magyar keresztény közép neveltjét ugyanaz a vágy vezérelte, mint baktai Gottesmann–Baktayt. Borvendég Deszkást – idősebb kortársával ellentétben, aki itt és most csak a sportos indián szokásokat akarta a magánélet részévé tenni – készítései még magasabbra röptették: ő az indiánok segítése és megmentése érdekében fogott széleskörű nemzetközi levelezésbe. Később baráti körével persze ő is próbálta az indián életmódot utánózni az erdőkben, noha minden jel szerint neki nem ez volt a legfontosabb. Sikerült kapcsolatba kerülnie a harmincas évek közepén az Amerikai Indián Szövetséggel. Ez az 1922-ben alakult Amerikai Indián Önvédelmi Szövetség volt (American Indian Defense Association), amely később Amerikai Indián Ügyek Egyesülete néven ma is működik (Association on American Indian Affairs). A szervezet Borvendég állítása szerint méltányolta a végtelen távoli erőfeszítést. Németországban élő fia szerint hálából a nevadai sosonok 1934-ben tiszteletbeli indián főnöki címmel tüntették ki. (Könnyen lehet, hogy más európaiat is kitüntettek ezzel a címmel.) A Fehér Szarvas nevet a visszaemlékezés szerint a szövetség akkori nagyfőnöke, a walesi születésű, negyedrészt indián dr. Barnabas Sa Hiuhusuhu adományozta neki, és ezen a néven az Új-Angliai Skat-i-kuuk törzs (angol írásmóddal Schaghticoke) tiszteletbeli alfőnökének választotta. A Szövetség adta tiszteletbeli doktori diplomáját is, amely szerint az indián filozófia doktora és az indián ügyességek mestere. Fia csak a diploma fotókópiájával rendelkezett már, mert a levelezéssel együtt az eredetit az ÁVH elkobozta.

Baktay 1931-ben érezte úgy, hogy a benne élő másik, addig talán szunnyadó igézetét, a sportos indiánt feltámassza. Ekkoriban írta: „Az észak-amerikai indián a világ minden népe között a legigazibb sportember, mondhatni született sportember, mégpedig a sport legnemesebb értelmében. [...]

S minden élőlényben isteni teremtményt, tehát testvérlényt látott... Az indián hagyományokban gyökerező felfogás a tökéletes gentleman és sportember fogalmának felel meg azzal a lényeges jellemvonással, hogy az indián mindezt nem civilizált, mesterkélt városi életben, hanem a természet 28 ősi, romlatlan és sokkal viszontagságosabb környezetében valósította meg.” Az ilyen lelkesültséggel szemben hatástalan, ha az ember óvatlanul arról a realitásról kezdene beszélni, amelyben egy természeti nép ténylegesen él. Amikor például 1970-ben életemben először német újbaldaliakkal találkoztam, és a *Veled vagyunk, Vietnám* jelszavuk ökölcsapás volt az arcomba, teljesen hiábavalóan hivatkoztam a pártállamból érkezőként arra a valóságra, amelyben nekem kellett élnem.

Heverő Bölény néven megalakította a dunai indiánok szűk, de a maga körében nagy hatást kiváltó világát. Alapos tanulmányok előzték meg azt, hogy az először a Zebegény mellett felállított tábor minden tárgya és személye hitelesen fessen. Zebegényben hamar elégük lett a bámezés kívülállókból, levonultak az akkor még folyamággal elválasztott Kismarosi-szigetre (nevezték Kőfali-szigetnek is). A helyet a terület gazdáját képviselő Koronauradalom erőditanácsosának engedélyével kezdték használni. A sűrű ártéri erdővel borított, de belsejében kaszálós tisztásokat tartalmazó sziget eszményi hely volt a kibontakozásra. A mára mindenhová betolakodó autós turisták se zavarogtak még. Tavasszal fölverték a bőrből varrt indián tipiket, és késő őszig nem bontották le a tábort. A dunai indiánok ettől kezdve békepipát szívtak, indán táncokat lejtettek, és szabadidejüket az eredeti indiánok mindennapjait követve töltötték el.

Kibontakozhatott az újvilág. Coltok, Winchester-puskák, íjászversek, tarka lovakon lovaglás, eredeti kenuk. Esti tábortűz, fűszeres illatú grog. Varázslatos, zokogni való soha, *soha már*. De meg kellett küzdeni sátrakat döntő szélviharral, tarajos hullámokkal is, s az erőpróbák után az esti tábortűz mellett élvezték a hörpintéseket, énekelték az ősi indián és az újabb amerikai dalokat.

Ma a sziget egykori csúcsától északra, egy azóta keletkezett parti szigetellen szemben a fák között földesre taposott kis térség szélén a part mellett, hangsúlyozottan magánterületen a „Nomád bár” nevet viselő kávézó-büfé létesült, messzebb egy reteráttal. A lokalitást vagy az ösvényen érkező sétálók és kerékpárosok, vagy az arrafelé evező kenusok közelítik meg. A múlttól senki nem tud. Csak a pillanat létezik, a jelen, a kellemes-kötetlen alternatív. A tulajdonosok tudnak, sejtenek belőle valamit, talán azért is települtek ide? Kérdésemre a kiszolgálók csak alternatívan néztek. Én is nagyon igyekeztem, jól éreztem magam, valahányszor evezve odajutottam.

Ekkor, a harmincas–negyvenes években jelentek meg Baktaynak az észak-amerikai indiánok életéről és az amerikai Nyugatról szóló regényfor-

dításai, a *Két kicsi hód*, *A rengeteg zarándokai*, *A vadon fia*, *Cimarron*, *Hosszú Lándzsa emlékezései*.

A fényképek mellett gyönyörű keskenycsíkos némafilmek is készültek. Rajtuk mindig ott pompázott a hét munkanapjain orientalista munkáját folytató Baktay. Nagyra nőtt, szikár termet, sasorr, viszonylag 29 hosszú, kaukázusi – dolichocephal – koponya, kevésbé kifejtett arcsonatok, hosszúkásabb állkapocs. Ott áll a kanadai kenu orrában felhúzott íjjal a víz fölött, mögötte az evezősök, és rögtön lő. Hatalmas sastollas fejdísz, a rézbőr finom, maszkulin ráncai. Komoly, értelmes, figyelmes szem, szemtől szembe. Elszántság.

Ezek a pózok, ezek a díszletek voltak a fontosak. Olyannak kellett lennie, mint az eredeti. Ez is keretet ad, erősíti a lelkekben megszületett hitelt. Összetartás, kultúra, viselkedés. Csodálatos lehetett, siratni valóan szép. Nekem már nem lehetett benne részem, később születtem, talán szerencsémre is, mert legalább megírhatom.

Pedig – sokkal, sokkal később, az ötvenes évek végére – 20–30 éves koromra, valahogy megoldottam, hogy ne vesszem össze a nálam erősebbel. Súlyos élmények hatására. Képzetelem azzal nyugtázta ezt, hogy én vagyok az a szarvashím, amelyik nem mérkőzhet meg a csordát uraló alfahímmel. Se erős csontozat, se vastag comb táncoló izomkötegekkel, se megjelenés, mely már eleve a diadalt sugározza. A bőgés idején a csordát körülvevő sűrűségben húzom meg magam. És amikor a vezérbika kihívóra akad, és a kettő őrjöngő indulatokkal esik egymásnak, megcélzom a hozzám legközelebb leelőt. Ebben az időszakban mindegyik kezes, és tök mindegy, kinek. Odaugrom (egy szemvillanás), ráugrom (egy pillantás), csípőm gyorsvonati sebességgel ráng (néhány pillanat), hatalmasat élvezek (azért ez is időbe kerül) – de mire a vezér szagot kap és vérekes szeme felfedezi a törvényszegést, és nekiindulna a megtorlásnak a tetthely felé, már be is ugrottam a fák közé, és eltűnök a sűrűségben. A vezérbika meg, levezetendő, szintén meghágja az ünőt. S ettől kezdve a külvilág tehetetlen az eredménnyel. Amelyik hímivarsejt a legerősebb, a leggyorsabb, az fog megtermékenyíteni. A tökéletes természetes kiválasztás. Nincs tanulás, ravaszkodás, életvezetés-megformálás, alkalmazkodás, ész, értelem – a becsületről, tisztességről és szép indián tisztaságról nem is szólva. Még az is lehet, hogy az én spermasejtem a győztes, az alfahím meg pofára esik. De senkinek semmi befolyása, ez már csak genetika, szokásos Legyek Ura.

Ezen a terepen mindenki mindenkit ismert. Baktay tudott Borvendégről, Borvendég Baktayról. 1937-ben az utóbbi hívta meg magához az előbbit, aki első alkalommal lovon tett eleget a meghívásnak. Henry Morton Stanley és David Livingstone első találkozása a Tanganyika-tó melletti Ujiji nevű

porfészekben lehetett ilyen. A meghívás arra utal, hogy Baktay nem lehetett annyira féltékeny természetű. Borvendég akkor már szintén alapító atyának, vezérnek számíthatott. Úgy hírlett, 1934-ben, ha rövid ideig is, de kijutott az amerikai indiánokhoz, ahol rajzkészségével segítette induló folyó-
30 iratukat. Eszerint Baktay a tehetséget, az eredményességet, a hitelt becsülte annyira, hogy kezelni tudta, amit magában kezelni kell.

Borvendég vékony volt, középmagas, vonásai lágyak, arca kissé pufók. De külső viselkedésében indián ő is, hibátlanul. Végül is Baktay körében se mindenki lehetett dolichocephal. Az első találkozásról és Heverő Bölény törzsének tábori életéről folytatásos cikksorozatot írt a *Zászlónkban Indiánok a magyar Dunán* címmel. Innen tudható, hogy Heverő Bölényt az Amerikai Indián Szövetség főnöknek nevezte, és beválasztották az Indián Nemzeti Tanácsba (ez bizonyára az 1928–1944 között fennálló National Council of American Indians lehetett). A *Földgömb* című folyóiratban Baktay és Borvendég versenyt publikáltak indián tárgyú, meg May Károly életművét méltató cikkekkkel.

1938 végén a kapcsolatuk hirtelen és örökre megszakadt. Gergely Ferenc történész egyik, Borvendéggel is részletesen foglalkozó tanulmányában feltételezi, hogy kiderült, Borvendég mégse járt Amerikában, és állításával ellentétben, nem csörgedezik indián vér az ereiben. Nem is vállalja igazán az indián élet mindennapos gyakorlását, csak indiánosdit játszik, nem igazi indián. Mindez igaz is volt, és eleve vereségre ítélte őt.

Szánom is Borvendég Deszkáss Sándort, át tudom élni a végzetét. Miközben csillagászati távolságba kerültem tőle. A szakítás nemcsak feltűnően hirtelen történt; a legfeltűnőbb a fennmaradt ellenszenv, főleg a hallgatás ereje. Lorenz József, a törzs egykori kincstárnoka, aki 1989-ben megalapította a Kisorosziiban működő Indián Múzeumot, még a legutóbbi időig sem akart hallani Borvendégről.

Borvendég 1957 végén megpróbálkozott a kibéküléssel. Baktay a leveleire nem is válaszolt. A Kőgeszteri-szigeten továbblétező indián törzs táborának vezetője még később se adta jelét annak, hogy Borvendég akárcsak az eszébe jutna.

Miközben Magyarország a Harmadik Birodalom oldalán megkezdte agóniáját, Baktay tovább bontakozott, Borvendég Deszkáss Sándor meg éppen ebben az időszakban bontakozott teljesen ki. Az 1940-ben megjelent első regénye, *A Sziklás Hegyek varázslója*, alcímével *Magyar ifjúból indián főnök* hatalmas sikert aratott. Sorsok önkényes találkozása a *boncaszton*: az öt év múlva meggyilkolt Sárközi György adta ki a további könyveit, aki az Athenaeum kiadó cégvezetője volt 1935-től 1944 elejéig. Baktay is versenyben volt. Korábban tizennégy orientalista tárgyú művet adott közre. 1940-ben kirukkolt

egyetlen, feledhető, de még ma is keresett ifjúsági regényével: a *Jancsi nyeregbe száll* egy vadnyugaton helytálló magyar fiúról szól.

Már javában dúlt a háború, Európa egy részén milliók sorsa az apokaliptikus megsemmisülés volt, szellemileg mindketten tovább szárnyalnak. Borvendég 1941-ben kézikönyvet adott ki az indián tábori életről 31 (*Békepipa*), majd megjelent a második regénye, a *Hét fekete hold. Beszélő levél a magyar ifjúsághoz*. 1942-ben Baktaynak egyszerre három művét adják ki: *A diadalmas jóga. Rádzsa jóga. A megismerés és önuralom tana; Háromszéktől a Himalájáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja és India szabadságot akar*. Különös rezonanciák. Amerika magyar meghódítása, India Anglia elleni szabadságharca a könyvekben, háború Angliával meg az Egyesült Államokkal a valóságban.

1943-ban Borvendég *Hajnalcsillag főnök* című regényét adták ki. Baktaytól megjelenik az *India bölcsessége. A hindu világszemlélet ismertetése*, és kétszer egymás után a *Csillagfejtés könyve*. 1944-ben pedig befejezi legkedvesebb munkáját, a szanszkrit eredetiből verses magyar formában lefordította a hindu vallási irodalom Bibliáját, a *Bhagavad Gytát A Magasztos szózata* címmel.

1945 mindkettőjüknek választóvonal, törés, noha ez eleinte nem látszik. Mintha még szárnyalás is lenne. Borvendégnek 1946-ban megjelenik *Rézborű messiás* című könyve, indiánózó cserkészéletet szervez. Tagja lett az Írószövetségnek, cserkészcsapatok tiszteletbeli indiánfőnöke lesz. A Cserkészszövetség akkori elnökével, gróf Teleki Gézával tárgyal, hogy a szétszórt indián törzseket a szövetség befojadja, de ebből már semmi se lett. 1946 nyarán azonban még lehetett Országos Indián Napot rendezni a cserkészparkban. Felvázolta a Nagy Magyar Indián Abroncs tervét az indiánok összefogására. Lehet, hogy a háborús évekkel együtt neki ez volt a legboldogabb időszaka. A következő évben, 1947-ben adta át kiadója a nyomdának a *Vadlovak asszonya* című regényét, melyet azonban a kommunisták őszi választási győzelme és kormányra kerülése miatt a nyomda már nem nyomtathatott ki.

Baktay dunai indiánjai a háború után néhány éven belül erdőtanácsos és kismaros-szigeti rétek nélkül maradtak. Az állami erdőgazdaság sűrű nyárfával telepítette be a szigetet, táborozásra alkalmatlanná vált. A résztvevők átköltöztek a Verőcével szemben fekvő Kőgeszteri- és Verőcei-szigetekre, melyeket akkor még ugyancsak keskeny, de lábbal nem átjárható, eleven folyamág választott el a Szentendrei-szigettől. Ide a hetvenes évekig legfeljebb a kis-oroszi határban dolgozó parasztok vetődtek, a mai értelemben vett turizmusnak, főleg pedig a mindenhova benyomuló autós csőcseléknek nyoma nem volt.

Heverő Bölény népe ismét merenghetett tábortűz mellett. Hatott a haladó gondolkodás is: nők is lehettek indiánok. Baktay azonban már nem

talált kiadót hindu vallási fordításának, és a kézirat csak a halála után, 1970-ben jelenik meg. 1946 és 1958 között a Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum igazgatóhelyettese, kiállításokat rendez, katalógusokat ad ki, és néhány, az ind művészettel foglalkozó könyvet. Az *Indiánok a Duna mentén* című, 32 2020-ban megjelent könyv szerint Baktay az 1950-es szilveszteri bulin bevallotta, hogy halálosan sebesültnek érzi magát. Kapcsolata a dunai indiánokkal nem szakadt meg, de utoljára 1955-ben vett részt táborozásban. Tudósi tevékenységre szorítókozó élete háborítatlan marad, külföldi utazásokat tehet. Megmutatkozik, hogy nem kerget álmokat, hibátlanul érzékeli a realitásokat. Indián barátai fiatalabb koruk kegyelméből főnökük 1963-an bekövetkezett halála után is folytatják még egy ideig a szigeti bozótosok mélyén rituális életüket, kerülik a feltűnést, és lassan kiöregszenek a közvetlen természeti kihívásokkal terhes táborozásból. Fiatalabb barátai, és még mások is, utoljára 2005-ben táboroztak. Utolsó mohikánok.

Borvendég Deszkáss Sándor még a kommunisták hatalomra kerülése után is azt gondolta, hogy *lehetne még valami*. 1949 májusában levél érkezett az Amerikai Indián Szövetségtől, hogy a magyar indiánok ismert képviselőivel kapcsolatban álló és őket testvérként elismerő és rokonszenvéről biztosító elnök elhunyt. Ezt a levelet már a működésének virágjába szökkent Államvédelmi Hatóság is megismerte. Több városban megint alakultak indián csoportok. Pécssett katakombába cserkészetet szervezett néhány tetterre kész szerzetes. A leplezés érdekében indiánosították és időszerúsítették a technikát. Borvendég művei, a cserkészetben szerzett gyakorlati tapasztalatok segítettek a konspiráció fontosságának megértésében, a lebukás elkerülésében. Gondolták ők.

1953-ra a pécsi Fekete Hollók a Mecsek legvadregényesebb völgyének, a Nagy-Mélyvölgynek egyik még rejtettebb oldalvölgyében, a Kőfejtő-forrás közelében – mert táborhoz, ősi tapasztalat, tiszta víz is kell – működtetni kezdték a *Sziklatábort*. Bármennyire hihetetlen, az állambiztonság 1961-ig nem tudott semmi tényszerűt – noha haladó világnézetükből következett, hogy az osztályharc egyre fokozódik. Egy ismertebb cserkész pusztán cserkészésért azonban már 1949-ben letartóztattak, elítéltek 1953-ban – és 1957-ben rehabilitálták. A nyomozás során Borvendég is látókörbe került, de sikerült mindent elhárítania, kapcsolatai akkor ismeretlenek maradtak, csak az aktáit őrizték meg. Jó lesz az még.

Borvendég reményei 1956 leverésével nem váltak valóra. De mert az Úttörő Szövetség 1957-ben nyitni próbált az indiánozás felé, publikációs lehetőséghez jutott, saját és Foltos Szarvas néven írhatott. Csak 1960-ban kapott észbe a kommunista éberség, és vetett véget ennek. Ő közben megírta a *Fekete Hegyek lesújtanak* című, kéziratban maradt regényét, és tartotta a kapcsolatot a rejtőzködő indiánokkal a Dunántúlon.

1956-ban a Miskolci Egyetem forradalmi diákszervezetének a hírszolgálatát vezettem. (Mindig is a megismerésre vágytam.) Amikor egy sortűz után a tömeg elfoglalta a miskolci ÁVH, egyben a Rendőrkapitányság székházát, első dolgunk volt a belső elhárítás iratait az egyetemre hozni, és gőzerővel kezdtünk hozzá a feldolgozáshoz. Maga volt a borzalom. Volt ott besúgó egykori nyilas kommunista meggyőződésből, kommunista anyagi ellenszolgáltatás fejében, kommunista kényszerítő eszközök következtében. Mindenki. És mindezek összes elképzelhető és elképzelhetetlen változata.

Az orosz páncélos ezred november 4-én, hajnalban érkezett. Az őrség a tetőkről belelőtt a sötétbe, az oroszok egy ideig visszalóttek, néhány halott mindkét oldalon. A többi szakirodalom. Mi, akik a titkosszolgálat iratait megismertük, egy időre eltemettük ezt a tudásunkat, de attól kezdve tudtuk, amit tudni kellett. 1957-ben vagy századmagammal letartóztattak, puhításul fél éjjel vertek a karhatalmisták a folyosókon. A kihallgatás közben Mészáros nyomozó mészáros méretű tenyerével ütött. Akkor se hittem, hogy ez a csúcs, és amikor egyszer azt ígérte, hogy legközelebb még többet kapok, először leszámoltam az életemmel, tudva, hogy ha előveszi a hegesztőlámpát a herémhez, akkor mindent.

Nem ez történt. Amivel vádolt, azt nem ismertem el, mert nem volt igaz. Amit valójában tettem, arról semmit se tudott. Rágnivalóként bevallottam néhány ártalmatlan dolgot (cikkírás, telefonszolgálat). A többről sikerült hallgatnom. Mindenki hallgatott. Én többet kaptam, mert sírtam, taknyom-nyálam-orrom vére összefolyt a könynyeimmel. Ebből Mészáros nyomozó arra következtetett, hogy az ilyen ütésekre kezes leszek. Old Death visszatért. Erősebb látványt nyújtó társaim mind kevesebbet vagy semmit se kaptak. Végleg megtudtam, amit magamról tudnom kell.

Baktay semmiféle felületet nem adott a rendszernek, őt megóvta a realitásérzéke. Borvendéget nem. Két ellentétes sors, a homályos háttérben meg szerep és minden köz nélkül én, aki róluk akkor még érdemben semmit se tudtam. Mindazok, akik az 1956-ot követő megtorlaskor a húsdarálón átmentek, azt az egyet megtanulták, hogy a további szembeszálláshoz olyan elszántság és profizmus kell, amely Magyarországon már több évszázada hiányzott, és ma inkább csak az iszlám terrorszervezetek tagjaiban létezik. Végül velem együtt minden társam földet ért megint. Én az internálótábor és a rendőri felügyelet után.

Néhány év múlva a *Vigilia* törzsasztalánál Doromby Károly, a szerkesztő többek között azt mondta, hogy semmit titokban. Akkor nyugtunk van. Ettől fogva nyíltabban gyűlöltem a kommunistákat. De baráti körömben,

akárcsak a gyerekeim előtt, mindig is nyíltan beszéltem az élményeimről. 1976-ban megkeresett egy osztálytársam, aki a külföldi elhárítás tisztje volt. Elmondta, hogy egy német nyelvű nagykövetségen megüresedett a fedőállás, mert az emberük nyugdíjba vonult. – Rudikám, rád gondoltunk. Min-
34 dent tudunk, de az nem számít. – Ezt aztán már én is rég tudtam, nem is álltam kötélnek. Semmi következménye nem volt, egy irattal több.

Borvendég titkos előadásairól és a katakomba-indián cserkészetről a belügy 1962 elején egy elfogott levél alapján kapott szagot. Szakmunkákban részletesen leírják a fejleményeket. Itt elég annyi, hogy végül Borvendég megtört. Érthető, hónapok teltek el a kihallgatásokkal, és a zárkájába helyezett fogdaügynök közreműködésével fokozatosan megkonstruálta saját bűnösségét. Az irtózatos vallomása, az emberi esendőségnek ez a rettenetes esete fennmaradt. De éppen akkor változott a kommunisták politikai irányzata, meghirdették, hogy aki nincs ellenük, az velük van. 1963-ban, még a tárgyalás előtt, kihirdették az amnesztiát. Az éveken át, tucatnyi titkosszolgálati alkalmazott által összehordott iratok archiválódni kezdtek a jövő számára, Borvendég per nélkül kiszabadult. Már végleg nem az volt, aki lehetett volna, hiába történt vele még egy s más – még az Amerikai Egyesült Államokba is eljutott. Alakját elnyelte a feledés köde.

A kevés magyar polgár sorsa lett az igazi tragédia, nem a valódi indiánoké. Rájuk és eszményeikre radikális megsemmisülés várt. Meg a felejtés. Cseh Tamás 1961-ben semmit nem tudott dunai indiánokról, Borvendég Deszkássról. Neki talán túl nehéz volt az a valóság, amelyben élt, és a Bakonybél körüli erdőkben válogatott barátaival elkezdett indiánost játszani. Noha idővel több fogalma lett arról, milyen is az indián, és társaival beszerettek hozzá sok kelléket, számára különös módon csak a küzdelem, a harc volt a lényeg. Amely elől a valóságban kitért. A folytonos győzelem. Mindenek lényege volt, hogy nappal, lesből, vagy éjszakánként hirtelen egymást támadják meg, és lehetőleg a legtöbb jelképes kárt okozzák egymásnak és egymásban. A szelíd, kedves és szép fiúk, akikhez idővel szép, kedves és szelíd lányok is csatlakoztak. Ők végre elkezdték rendben tartani a sátrakat, és elmosták a kávésbögréket. A szabályok szigorúak voltak, amennyire nagyobb kockázat nélkül lehetett, embert próbáló feltételeket szabtak. Törzsek álltak egymással szemben, mindegyiknek identitása, szuverenitása, vezére. Egyetlen céljuk a másik törzs leverése, javainak megszerzése meg a dicsőség. „Tipiből néztem a kespárbajt. Néztem a büszke, erős férfiak izmait...” – emlékezett az egyik résztvevő. Komfortos, fogyasztható játékba szabályozták *A Legyek Ura* világát. Az éjszakai támadások később, amikor már gyerekek is voltak, abbamaradtak. A mítosz csak ébren létezett tovább.

Cseh Tamás megírta utólag, hogy a tábor híre hamar eljutott a zirci rendőrkapitányságra, „és azok már jöttek is a dzsippel. Megálltak a patakparton, na vegyük elő a személyi igazolványokat. [...] Nem esett bajunk, de mindennek azonnal ellenállás íze lett. Meg se fordult a fejünkben, hogy mi ellenállók lennénk, mi csak jól akartuk érezni magunkat.” 35 Valóban nem fordult meg a fejünkben. Csak utólag, hogy azok voltak.

Amikor játszó indiánként eljutott hozzájuk a híre, hogy előttük is létezett valami, találkoztak a megöregedett dunai indiánok még élő tagjaival. Olyan lehetett ez, akár a bekötött szemmel bálozók tánca. Borvendég talán megint belelekesült volna, Heverő Bölény pedig tett volna egy lépést hátrafelé.

Cseh Tamás két vasat tartott a tűzben. Gyerekkorától fogva gitározott, és 1970-ben találkozott Bereményi Gézával, aki végre valódi, érvényes szövegeket írt a dalaira, melyek nosztalgikus dallamstílusát a bakonybéli táborokban egyre jobban kidolgozta. Évtizedekkel később Bérczes László beszélgetőkönyvében Bereményi elmeséli, hogy Cseh Tamás 1972-ben egy párizsi út alkalmából hogyan vette rá arra, hogy a dalaikat a nyilvánosság elé kellene vinni. „Nem is állítom, hogy nem volt ebben igaza, hogy ennek nyilvánosság elé kell kerülni. De nekem is igazam volt, mégpedig annyiban, hogy két évig visszatartottam a dalokat.”

A döntéselőkészítő eseményen ott voltam. Cseh Tamás ugyanis, hogy Bereményit meggyőzze, első dalaikkal bejelentkezett Mészöly Miklóshoz, aki erre engem is odahívott; bennem biztos volt, ismert, a bejelentkezőt nem ismerte. Szóltak a dalok, a szövegekre mindannyian nagyon felfigyeltünk. Mészölyt megérintette a jóleső megtiszteltetés. A gesztus igazolta független írói hírét, lett tehát bizalom. Amúgy is szikár, minden iránt nyitott tartása érezhetően erősödött. Utána is elismerően emlékezett, hiszen őt tisztelte meg egy nála évtizedekkel fiatalabb, és ez jelkép volt, akár korszakosnak is tekinthető.

De azért a tűz és a víz találkozott. Mészöly mindig csak nehézzé igyekezett tenni a dolgát, nehogy eltévedjen. Bereményi, a született író is pontosan erre ügyelt, ezért is ódzkodott kezdetben a nyilvánosságtól. Cseh Tamás és Bereményi tökéletes szakszerűséggel megírt, fülbemászóan szép művésze homlokegyenest ellenkezője volt annak, amit Mészöly képviselt. Kilépés volt abból a valóságból, melynek Mészöly mindig is mögéje akart látni. A szembeszegülés gondúzó dallamokba csomagolt szövegei, azok színvonalas szakszerűsége volt a siker záloga. A dalok néhány éven belül ismertté váltak.

Bereményi – Mészölyhöz hasonlóan – az ábrázolásban nem ismert se istent, se embert, hát még barátot. Kettejük viszonyát is mesteri szépírói szakszerűséggel ragadta meg. „Egyszer volt egy beszélgetésünk sok évvel

később: azt kérdezte tőlem, hogy el mertem volna-e mondani kocsmában azokat a dolgokat, amiket beleírtam a dalszövegekbe. [...] Azt mondtam, hogy nem. Az volt a válasza, hogy akkor egy gyáva ember írja a dalszövegeket.

36 Mondtam, hogy »viszont neked, Tamás, a saját bevallásod szerint évekig fogalmad sem volt, hogy mit jelentenek azok a szövegek, amiket énekelsz. Azokat te csak betanultad és visszaadtad. [...] A dalokat fontosabbnak tartottam, mint a Tamást, bármilyen ridegen hangzik ez. S ami mentségem lehet, hogy magamnál is fontosabbnak tartottam a teremtményeinket... [...] Játékos voltam én is, csak mást játszottam. [...] Például a szavakkal játszottam. Azt játszottam, hogy nekem kedvem van egy rajztanárnak dalszöveget írni.»

Kevésbé szakszerűen, de ezzel Cseh is tisztában volt. „Nem, ezek nem az én nőim, ezek Géza női. Én csak eléneklek.” Engedelmeskedett annak, amit Bereményi megparancsolt: „Már a második-harmadik dalszöveg után azt mondtam neki, hogy mostantól nagyon vigyáznunk kell, három lépés távolságot kell tartanunk, nem érzeleghetünk, nem hatódhatunk meg magunktól, és nem fogunk senkire hallgatni, csak magunkra.” Egy igazi író olyan, akár egy sebész. Miközben a legrettenetesebb bűnökkel találkozik, lelke steril műtőjében érzelemmentesen, pontosan jár el. Felvágja a hasfalat, és így szól: szép rák.

Mások is tisztába kerültek az énekes-indiánnal. Autodidaktaként egyszer, rövid ideig együttműködött két képzett zenésszel, Másik Jánossal és Márta Istvánnal. Nekik is élmény volt: „Nem tudom, hogy mit tanult tőlünk, de muszáj volt behangolni a gitárját, ott kezdődött. Néha egy-egy bonyolultabb akkordot is meg kellett neki tanulni. De főleg a precizitást: itt bizony kamarazenélésről van szó. Ezek szakmai kérdések.” Mondta Bérczes László könyvében Márta István.

Az énekes és indián, aki a pártállam idején nem akart politikába keveredni, és temetéséről is úgy rendelkezett, hogy tartsák távol tőle a politikát (mintha ez maga nem lenne politika), kezdettől fogva vállalta Orbán Viktort. Nem fideszesnek, hanem orbánistának nevezte magát. Beült mögéje a csoportképbe a nagygyűlésen. Arcát, hitelét kölcsönözte neki. Hiszen a férfias küzdelem vezére volt, a Legyek Ura. Figyelemre méltó, hogy ebben az esetben nem zavarta a politizálás. Nyilván, egy igaz ügy nem politika. Hiszen az igazságnak nem lehet jogos ellenfele. Halála hírére, 2009-ben politikai rendezvényen így búcsúzott el tőle a nyilvánosság előtt: „Ő a mi katonánk, a legjobb katonánk, a legjobb harcosunk volt.” Tényleg volt egy hadsereg, amelynek katonájává vált. Az indiántáborban, Bakonybélben. Mint Orbán hangsúlyozta, „művészős”. Van ilyen.

Kétségtelen, a zenéje gyönyörűen mai magyar, benne minden vigasz. Nem csoda, hogy – a szövegükkel együtt – lenyűgözően tartalmasak és egyben

andalítóak dallamai. Cseh Tamás Bereményi segítségével a dalokból emelt oltárt az önsajnálatnak, szinte tetten érhetetlenül, és ebben zseniális. Meghallva őket, egy idő után félszójci tudatom mélyén, akarva-akaratlan úgy éreztem magam, mint aki az éjszakában egy álló mentőautó vészlám-pájának villogását látná miattuk visszatükröződni a szemben levő házak falán. Szabadulni akartam a hatásuktól.

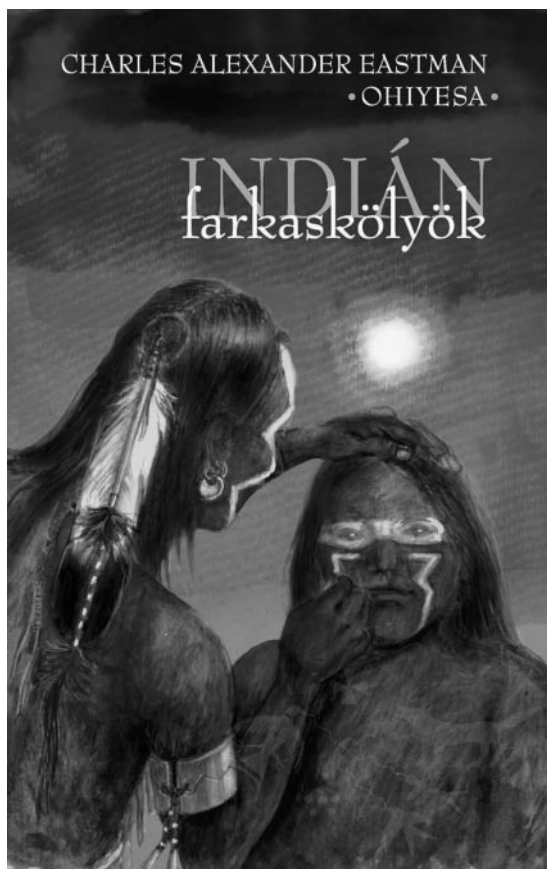
„Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált?” – írta Kosztolányi. Ameddig játék, örökké élhet. Az indiánság is. Az életveszély akkor kezdődik, ha valósággá is válik.

A magyar indiánság emlékét közvetve vagy közvetlenül, 2000 után legalább fél tucat kiállítás, kiállítási katalógus és néhány visszaemlékezés őrizi. Mindegyik egymástól függetlenül született, mintha csak azok tudtak volna valamiről, akik rendezték az egyes kiállításokat és kiadták a katalógusokat. Borvendéget egyre kevesebben ismerik. Az unokáimra már nem hatott. Baktayból ennél több maradt. Szakember volt. Tudós. Cseh Tamás dalai, Bereményi Géza író érdeméből, mint minden műalkotás, hosszabb ideig túlélnek majd.

1961-ben, amikor először feleveztem a Szentendrei-sziget csúcsáig, a Kőgeszteri-sziget partján is kikötöttünk. Elindultam fölfelé. A kis sziget csúcsa előtt, a sóderes vízpartról hirtelen pillantottam meg a három tipi csúcsát a sűrűségbe rejtve. Megdobbant valami belül, sóbálvánnyá meredtem. Félálom. Néztem. Percek teltek el órakként. Nem mehettem oda. Mit mondhattam volna, ki vagyok? Addigra már amúgy számos ember halálra rettent, ha csak megemlítettem, hogy internálótábor; vagy visszagyűlölt a kommunistagyűlöletem miatt. Nem akartam most is elviselni, hogy azt hiszik, nyakukra küldött besúgó vagyok. Félreálltam, visszamentem.

Hamarosan lett igazi kanadai kenum. Nem lehántott fűzfakéregből, mert itt olyan nincs, hanem gőzben hajlított furnérból, varrva, olvasztott gyantával szigetelve. Ulveczki Gábor – ma Ulgabor sculpteur, Paris – készítette, pesti lakásában, eredeti szabásminta szerint. Oláh Andor természetgyógyász fiával együtt láttak egy becsempészett kanadai filmet, amelyben egy indián megmutatja, hogyan kell az ilyet csinálni. Tűzbe jöttek, mindketten legyártottak otthon hat-hat csónakot. Kézműves, ép érzékű embernek ez természetes. A dunai indiánokról, Borvendég Deszkáss Sándorról talán csak a hírt ismerték. Az egyik kanadai kenut, varrva, gyantával szigetelve, tőle vettem meg egy barátomon keresztül. Évával és három gyerekünkkel évekig ezzel jártuk a Tiszát és a Dunát. Sokszor a sátron kívül is aludva. Borulásmentes, biztonságos, megbízható, gyönyörű, kedves hajó. Ma is megvan, egyetlenként az összes közül. Kényes jószág; én azonban gépészmérnök

vagyok, valamennyire szintén mesterember, nekem természetes a karbantartás. Amikor a nyolcvanas években nagy ritkán a partról megpillantott valaki, felállt és integetett, talán kiáltott is, tudtam, hogy egyike Azoknak. Vagy valamiről még fogalma van. Volt, hogy ki is kötöttünk. Kérdezte. 38 Mondtam, Ulveczki. Mondta, ja, igen. Ha ma eveznék benne, már senki se értene a névből semmit.

Ha a gyerekkori téli megfázás lázzal párosult, anyám az ágyba fektetett. Teszem köré gyömöszölte a dunyhát, belém diktálta az utált gyógyszereket, rám parancsolt, hogy aludjak. A hideg kályha mindezt szenttelenül végignézte a szoba sarkából, fűtés csak karácsonykor, súlyos zimankók és a lázmérő higanyszálának 38,5 fokok állásánál volt. Szegények voltunk, ahogy akkoriban mindenki. Ha oldalt fordítottam a fejem, ezt betűztem ki a polcon: *Fe-hér Szar-vas Szik-lás he-gyek va-rázs-ló-ja*. Borvendég Deszkáss Sándor akkoriban indexen lévő, tiltott

Kakuk Tamás 39

A TIZENÖT ÉVES INDIÁN

Charles Alexander

Eastman (Ohiyesa):

Indián farkaskölyök

regénye volt az első indiánkönyv, amit harmadik osztályos kisfiúként, a szó valódi értelmében, lázas gyorsasággal elolvastam. A gyerekkönyvtárból ezt követték a J. F. Cooper- és Karl May-történetek, ezért lett erős fűzből hajlított nyilam, fából kivágott, kályhaezüsstel lefestett tomahawkom, a baromfiudvarból zsákmányolt tollakból fejdíszem. Az utcabeli gyerekekkel alapított Suttogó nevű törzsünket a szomszédos utcák fehér futballistahordái elűzték a Dubnik-patak préríjéről. A törzs egyik harcosának szülei egész nap dolgoztak, így családi házuk hátsó udvarának árnyas rezervátumában tervezgettük a bosszút, aminek soha nem érett be a gyümölcse. A sérelemből táplált bosszúvágy nem idegen az indiánoktól, kéz a kézben jár a dicső harci tettek hajszolásával, ahogy ennek kristálytiszta rajzolatát adja *Az utolsó mohikán*, amit hosszú évtizedek múlva olvastam újra Gy. Horváth László úttörő jelentőségű új fordításában. A korábbi ifjúsági változathoz képest a teljes, 1757-ben játszódó Cooper mű szépirodalmi szövege megrendítően kegyetlen, erről John McWilliams érzékletes utószavában így ír: „Cooper fegyelmezetten indázó mondatokban mesél nekünk arctalan öldöklésről, faji gyűlölködésről, eszelős mészárlásról, a gyarmatosítás hiábavalóságáról. Stílusa éppolyan feledhetetlenül mond ellent tárgyának, mint ahogyan a brit és francia egyenruhák rínak ki az őserdőből.”

Mintegy száz év múlva, 1858-ban megszületik egy gyermek a szíu nép keleti ágának négy törzséből az egyikben, a wahpetonoknál. A sors lehetővé teszi, hogy gyermekkorának indián éveit később írásban megörökítse. Charles Alexander Eastman (Ohiyesa) naplója *Indián farkaskölyök* címmel, Dudich Ákos fordításában jelent meg magyarul, Ölveczky Gábor borítótervével és érzékeny illusztrációival. Olvasása közben józan ésszel kénytelenek vagyunk

belátni, hogy a fehér ember számára az indián életszemlélet, filozófia, misztika mélyebb rétegei nehezen, vagy egyáltalán nem fejthetők meg. Azt hiszem, így állunk minden idegen kulturális közeggel, melyekhez hiányoznak a genetikai kódok, pedig az 1902-ben kiadott önéletrajzi és kulturális antropológiai írás, hiteles kor- és környezetrajzzal arra törekszik, hogy megismertesse, elfogadtassa a kor emberével az észak-amerikai indiánok hitvilágát, mindennapjainak rituáléit. Jól megírta, fegyelmezett mondatokban sorjáznak a küzdelmes erdővidéki indiánélet eseményei, amelyekben kiemelt szerepe van az erőnek, az ügyességnek, a harcnak, a törzsi legendáknak, és a mindezek felett uralkodó „Nagy Titokzatos” törvényeinek. Ohiyesa édesapja Minnesotában részt vett a keleti szíúknak a fehér telepesek kizsákmányoló intézkedései elleni, súlyos fehér véráldozatokkal járó felkelésében, amit az amerikai hadsereg könyörtelenül leverte, az állam pedig kíméletlenül megtorolt. Az indián csecsemő így került atyái nagyanyjához, aki már „hatvan kemény telet ért meg”, de nagy gonddal, figyelemmel, szeretettel nevelte a törzsi életre unokáját. „Ne sírj, mert Hinakaga, a bagoly felfigyel rád a fa tetejéről”, és ennek a mondatnak a jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, „hogy a hadiösvényen járó indián felderítők gyakran utánozták a bagoly huhogását, hogy jelezzenek egymásnak. A bagolyhuhogást így aztán sokszor brutális mérszálások követték, és ezt [a felnőttek] jobbnak látták mielőbb a gyerekek fejébe verni.”

Halottnak hitt édesapja tizenöt éves korában viszi el magához, hogy megtért keresztény hívőnek nevelje gyermekét, aki azonban felnőttként is jól emlékszik arra, hogy tizenöt éves koráig indián farkaskölyökként élte az életét. Charles A. Eastman orvosnak tanul a Harvardon, de soha nem felejtí el indián származását, és sok segítséget nyújt népének. A fehér ember számára meghökkentő ezt a dermesztő mondatot olvasni a könyvben az indián farkaskölykök mindennapjairól: „Amikor reggelente magunk mögött hagytuk a sátrunkat, nem lehattunk biztosak benne, hogy délután a skalpunk nem egy bot végén lengedezik-e majd.” De ez sem riasztotta vissza a gyerekeket attól, hogy a felnőttek viselkedésében, törzsük hagyományaiban találják meg a kövendő példákat az élethez, melynek két tartóoszlopa a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen vadászat elsajátítása és a harci tettek révén megszerzett dicsőség volt. Hogy miként teltek a farkaskölyök Ohiyesa mindennapjai? „Játékainkat maga az élet szülte, és népünk szokásai alakították. Valójában folyamatosan a felnőttkorra készültünk fel. Azt gyakoroltuk, ami harcosként és vadászként várt ránk. Mindenből versenyt csináltunk: íjászat, lovaglás, futás, birkózás, úzás. Apáink szokásainak minél pontosabb lemásolásából is sokszor tartottunk vetélkedőt. [...] Csatakat vívtunk fűzfaágakkal és sárgolyókkal...”

A törzsi élet kemény törvényeit a harcosok bátorsága, az ősök hagyományait megőrző erkölcs formálta, e kettő őrizte meg a közösség működő-

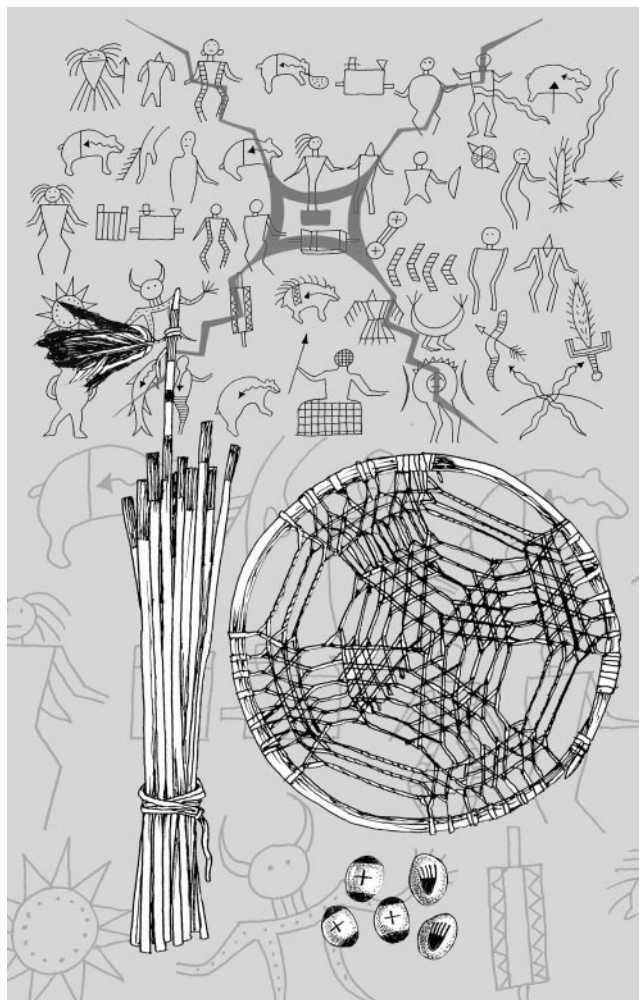
képességét is. A valódi indián életforma megismerése tartogat meglepetéseket az ebben kevésbé járatosoknak, mondjuk azzal, hogy kijelölt rendfenn-tartó csoportok szereztek érvényt az igazságnak a törzsen belül. A törzsi tanács döntése alapján porig rombolták azon társuk tipijét, aki ma-gányosan ment el bölényre vadászni, s ezzel elriasztotta a csordát, és 41 ezzel a zsákmány nélkül maradt törzset éhezésre, nélkülözésre kény-szerítette. A törzsi tanácsban ülő főnökök döntöttek a közösséget érintő leg-fontosabbak kérdésekben, a vadászatról és a harcról: „Hadiösvényen az volt a szokás, hogy az újdonsült harcosokat még útközben alaposan próbára tet-ték, hogy mire eljön az ideje, bízzanak bennük. Az ellenséges tábor közelében például elküldték őket vízért, hogy így bizonyítsák bátor-ságukat és rátermettségüket.” Ohiyesa naplójából az is kiderül, hogy szülei, nagyszülei az esti tűznél mesélték a szájról szájra szálló csa-ládi legendákat a farkaskölyköknek, akiknek másnap leckeként kellett felmondaniuk a hallottakat, hogy azokat megőrizték a következő nem-zedéknek. Füstös Napnak, a törzs mesélőjének tipijében hallgatta Ohiyesa, a szíű indiángermekek azokat a történeteket, amelyek meg-ismertették vele a múlt törzsi győzelmeit és megpróbáltatásait. Talán közelebb kerülünk az indián életszemlélet megértéséhez, ha Ohiye-sával együtt meghallgatjuk a Füstös Nap által elénekelt öregasszony dalát: „Menj, bátor unokám, szemed mindig tartsd az éjszakai csilla-gos égen, a fényes ösvényen, a dicsőséghez vezető úton. Ne feledd, kik ölték meg a teied, és milyen szájalmas egyedül és kiszolgáltatottan élni! Térj vissza győztesen, és szerezz nevet családunknak!” És itt van helye nagybátyja tanácsának is: „Kövessd a shunktokecha [farkas] pél-dáját! [...] Ha meg is lepik, és veszélyben érzi az életét, mielőtt elsza-ladna, még egyszer utoljára alaposan szemügyre veszi támadóját.”

A szíűk gazdag szimbólumrendszere köszön vissza Ölveczky Gábor grafikáin, melyeken konkrét használati eszközök ábrázolásával terem-tődik meg a mitikus indián világ, lehet az egy női mokaszin vagy tollakkal ékes békepipa. Az illusztrációk követik a történetmesélés ritmusát, és a fe-jezetek elején egyetlen fonalra fűzik fel a képeket. A grafikák motívumai el-mélyült ismeretanyagról tanúskodnak, miközben megőrzik alkotójuk művészi szuverenitását. A rajzokon a kör alakú szimbólumok azt üzenik, hogy az ember a természet, és így az örök körforgás része, a tárgyak, a viseletek meg-jelenítése az indián nép lelkét, kultúráját mutatja meg. A grafikák így lesznek a képzelet kiindulási pontjai, tűzből felszálló füstként gomolyognak, terjed-nek, felhősödnek, szikráznak, hunynak ki, mint az indián hitvilág valóságát magyarázó álmok. Ohiyesa Füstös Napnál tett látogatásainak illusztrációján az indián tipiben izzó tűz megvilágítja bölénybőrponyván a vadászatot jel-képező szarvas árnyalakját, és az indiánsátor füstlyukán csillagként szállnak

fel a Tejútra a törzsi legendák meséiben megelevenedő jeles harcosok lelkei.

Ha felnézek a nyáresti égboltra és a Tejutat kutatja a tekintetem, a Nyilas-csillagképről eszembe jut, ahogy a Suttogó törzs harcosaként fűzfából hajlított íjjal magasba lövöm a nádszálból eszkábált nyílvesszőt.

42 Látom esetlenül forgó repülését a napsütésben, egyre magasabb ívben veszik el a láthatáron, hogy most surrogva becsapódjon az éjszakai harmatos fűbe a lábamhoz. Hallgatom a sötét erdő hatalmas csendjének nezeit, és arra gondolok, ha eljön az ideje, bátran lépjek rá a Tejút kinyíló fényes ösvényére, ahol egy harci díszekkel kifestett sziú vár rám, és egyszerűen csak ennyit mond: *Ho, mita koda!* Üdvözöllek, Barátom! (Konkrét Könyvek, Bp., 2021, a Nagy Tisztási Indián Baráti Kör támogatásával)

BÚCSÚVERS
JANUÁR HERCEGNEK

Király voltál
Telepen
Fehérbőrű
Szerecsen
Némán néztél évek óta
Sok világot szelt pilóta
Herceg voltál
Ki nem heneceg
Aki csendben
Belül kuncog
Mindig versben beszéltél
Legyen nyár és legyen tél
Él-társ voltál -
elvtárs sosem
Tabu. Táltos.
Szent és totem.
Ha majd újra találkozunk
Pár csillagot hazahozunk.

A HOLDALATTI MOZGALOM

Ebben a bükkösben történészek élnek.
Édes gyökerek után kutatnak egész nap,
este a tűz mellett isszák a levét,
és elmondják egymásnak a múltat.
Itt szabad, nem hallja senki.
Lent, a patak völgyben a fehérek sátrai.
Ők szőkék, kékszeműek, mint hajdan a görögök,
akik vizek mellett áldoztak isteneiknek,
mielőtt megjelentek a hordák.
Néha feljönnek a történészekhez,
együtt járnak az emlékezés táncát.
A zenészek odafönt, a fenyvesben laknak,
akit nem tört kerékbe a monoton népharag,
az hangszerével ide menekült, partizán lett.
Az erdőhatáron áll a költők tábora.
Lelki támaszpont, regényírók őrzik,
mondataik sorompók. Bűnük, hogy könyveikben
a nők nők, a férfiak férfiak, nép a nép. Néha
alászáll a csapat, hogy csatlakozzon a tánchoz.

Mindenki a fordulat napjáról suttog.
Nem tudni, mikor jön el, csak annyi biztos,
hogy egy fénylő reggelen majd a szívekben
dobütés, a szemekben vérző felhők,
a nagy tisztáson gyűlnek össze mind,
mohával tisztítják géppuskáikat,
páfrányszalmába rejtik a dinamitrudakat,
kibiztosítják a kézigránátokat,
és mint az igazság, megindulnak
a barbár városok felé.

Az államszocialista kommersz kultúra voltaképpen oximoron. A kommersz kultúra áru, fogyasztási termék, amelyért azért fizetünk, hogy egy kis időre kivonhassuk magunkat a hétköznapi gondjaiból, és teljességgel átadhassuk magunkat – műfajtól függően – a nevetésnek, izgalomnak vagy meghatódásnak. A Rákosi–Révai-korszak államszocialista indoktrinációja azonban erre az időre

Kappanyos András 45

MACI LACI ÉS AZ ANGYAL

sem kívánta kiengedni markából az állampolgárokat: ahogyan az 1953-as *Állami Áruház* című filmben látható, ebben az ideális világban a dolgozók nemcsak a munkára, hanem a szórakozásra szánt nyolc órát is együtt töltik, munka után együtt énekelnek és zenélnek csodás munkahelyük tetőtéraszán, vasárnap pedig együtt mulatnak a Duna-parti csónakházban, és talán álmukban is a közös nagy ideológia sajkáján ringatóznak a még boldogabb jövő felé.¹

A kádári–aczéli konszolidáció leglényegesebb belátása az volt, hogy az egyén és a társadalom százszázalékos indoktrinációja nem lehetséges, az erre irányuló erőszakos törekvés pedig kontraproduktív, egészen konkrétan a termelés hatékonyságát is veszélyezteti, hiszen nem hagy teret arra, hogy az emberek, családok, kisközösségek a saját érdekeiket keressék, a saját életüket tegyék teljesebbé a maguk sajátos, hagyományhoz kötődő, vagy akár spontán igényei szerint. Ha a személyes boldogulásra irányuló belső késztetéseket teljes egészében felváltják a történelmi léptékű, elvont célra irányuló külső késztetések, az a munkaerő újratermelését is hátráltatja. A második nyolc óra, a jól körülhatárolt magánélet felszabadításának szimbolikus eszköze és terepe a televízió, amely Magyarországon – szintén szimbolikus módon – 1957 tavaszán kezdte meg nyilvános kísérleti adását. Ezt a szimbolikus funkciót tömöríti egyetlen jelképbe a *Rádió és Televízió Újság* legkorábbi fellelhető számának címlapja, amely egy vidám, fiatal leányt ábrázol nyári ruhában, kezében egy hordozható Grundig tévékészülékkel.² A szabadságnak ez a szintje természetesen nem volt elérhető a magyar lakosság számára, de a képet egyfajta cinkos ígéretként lehetett értelmezni, amely felé a magyar társadalom a következő évtizedekben valóban törekedett, de amelyhez nemigen sikerült közel jutnia.

1957-ben és a következő másfél évtizedben a tévéző állampolgár szabadsága arra a választásra korlátozódott, hogy adott időpontban bekapcsolja-e a készüléket, és a gyakorlatban a hetvenes évek elején a második csatorna létrehozása sem sokkal növelte ezt a szabadságfokot. A tévé a Kádár-kori nappalik középpontjába került, oltárszerű elrendezésben, és az

államnak maradéktalan kontrollja volt afelett, hogy a Híradóban és utána a fő műsorsávban milyen narratíva tematizálja a dolgozók estéit, álmait és másnapi munkahelyi beszélgetéseit. Így – persze nem kötelező jelleggel – az állampárt mégiscsak komoly kontrollt szerzett a második nyolc óra fe-
46 lett. Ez az elképesztő hatalom barátságos arcot mutatott: az első tévébemondók, Takács Marika és Tamási Eszter mindenki szeretett virtuális családtagjaivá váltak. Emellett a rendszer a kikapcsolás jogát (sőt a tévé nélküli élet jogát) is meghagyta, ám aki ezzel a joggal élt, az kizárta magát a másnapi beszélgetésekből, a közösségi interakciók jelentős részéből. A tévézés tehát mindenkinek saját – noha szűkös opciók közötti – választása volt, amivel senki előtt sem kellett elszámolnia, és ez valóban jelentett valamiféle szabadságot a kultúrafogyasztásban, különösen, ha a színházjegyeket a brigádnaplóba beragasztó kultúrfelelős képével vetjük össze.

A tévéközvetítés elindulásakor még nemigen gondoltak arra, hogy az új médium új műfajokat is követel. Az első időkből a főműsoridőben mozivászonra készült (túlnyomóan szovjet gyártású) nagyfilmek és színházi, opera-, illetve sportközvetítések váltakoztak. Bár a kiválasztásban természetesen az ideológiai tartalom is jelentős szerepet játszott, a tévé funkcióját mégis inkább egyfajta kultúrmisszióként képzelték el: a készülék helybe viszi az elitkultúra válogatott termékeit, így mintegy rászoktatva a közönséget a klasszikusok élvezetére. A lakosság műveltségi szintjének emelése – röviden a *népművelés* – a szocialista kultúrpolitika alapvető doktrínája volt, és ebben fontos szerepet szántak a televíziónak. A módszer lényegét a monopolizált kínálat tudatos alakítása képezte, amit korábban a könyvkiadásban is széles körben alkalmaztak: a kommersznek tekintett műfajok példányszámait visszaszorították, s az így felszabaduló olvasói kapacitást igyekeztek olcsó és színvonalas (vagy annak tekintett), hatalmas példányszámú kínálatlallal lekötöni.

A népművelő eltökéltség talán legszebb, valósággal megható példája Mészöly Gedeon rímes felező tizenkettesben lefordított, 1959-ben megjelent *Odüsszeiája*,³ amely a 18. századi népkönyvek hagyományát és kulturális regiszterét folytatva „a dolgozó nép” Homéroszt kívánta közrebocsátani. A Kodály Zoltán támogatásával megjelent vállalkozáshoz írt tanulmány valóban azt a víziót vázolta fel, hogy a falusi estéken, kukoricahántás közben az öregemberek küklopszokról és szirénekről mesélnek majd a fiataloknak.⁴ Az antik és a 20. századi népi kultúra közötti kontinuitás azonban csak vágykép, és az autentikus népi kultúra felbomlása egyébként is évtizedekkel korábban megindult már, miként azt elsők között éppen Bartók Béla regisztrálta. A népi kultúra egykori regiszterei helyére visszafordíthatatlanul benyomult a modern kommersz, Homéroszt már az ötvenes években is jószerével csak szakemberek és reménybeli szakemberek olvasták, nekik

pedig Devecseri fordítása⁵ sokkal jobban megfelelt. A dolgozó nép inkább az 1968-as, nyolc részes olasz Odüsszeia-sorozatnak örülhetett, amelyet később a Magyar Televízió is műsorára tűzött.⁶

Mire a magyar televíziózás elindult, Amerikában és Nyugat-Európában jórészt már kialakultak az új médium műformái, köztük talán a legsajátosabb, a hetente vagy naponta azonos időpontban jelentkező, sokféle műfaj hordozására alkalmas tévésorozat. A Magyar Televízióknak csak fokozatosan alakult ki a szakmai és technikai kapacitása saját műsorok gyártására, kezdetben gyakran folyamodtak olcsó barkácsolásokhoz, például a közkedvelt bemondók olvastak mesét a gyerekeknek. 1963-ban azonban elkészült az első valódi sorozat, *A Tenkes kapitánya*.⁷ A történelmi kalandfilm a teljesen inkompetensnek ábrázolt ellenség miatt valódi izgalmakat nemigen kínált, ugyanakkor biztos kézzel mozgatta a boházati elemeket: voltaképpen azt az osztálytartalomra és romantikus hazafiságra kielezett népszínmű-dramaturgiát alkalmazta, amellyel a *Mágnás Miska* óta⁸ a magyar filmgyártás már számos sikert elért a szocialista táborban. Ezzel nagyjából egyidőben a televíziós mesefilmgyártás is megkezdődött, amelynek első hazai sztárjává (a valamivel korábban jelentkezett Böbe baba mellett) Mazsola, egy nagyon átgondolt személyiségjegyekkel megalkotott kesztyűbábmalac vált.⁹ Mazsola és Manócska történetei leplezetlenül didaktikusak: a kismalac rossz döntéseket hoz, hibákat követ el, de bölcs társa tapintatosan rendbe hoz mindent, és a töredelmes megbánásra, valamint a megfelelő tanulság levonására is alkalmat ad.

A Tenkes kapitánya és a *Mazsola* példája arra mutat, hogy az új médiumban először az olyan bejáratott, a magyarországi közgondolkodásban már ismert és kedvelt kulturális mintázatok lettek otthonra, mint a hazafias népszínmű-dramaturgia, vagy a Benedek Elek-féle didaktikus családi mese fantasztikumtól mentes (jellemzően nagyapó–unoka viszonylatra épülő) változata. Aligha véletlen, hogy beágyazottságát tekintve mindkét mintázat jócskán megelőzi az államszocialista művelődéspolitikai által bevezetett értékrendet: ezeknek az előzetesen is széleskörben elfogadott műfaji kereteknek az alkalmazása kifejezetten a konszolidáció, a megbékélés, az igényeket figyelembe vevő, racionális közpolitika irányába mutat. Ennek az általános hangulatnak rövidesen olyan kiemelkedő, mélyebb és modernebb értelemben patrióta eredményei is születtek, mint az 1966-ban leforgatott *Tüskevár* sorozat.¹⁰

Voltak tehát egyértelmű sikerek, egyes tipikus televíziós műfajoktól azonban a magyar műsorgyártás feltűnő módon tartózkodott. A krimi, a sci-fi és bizonyos vígjátéktípusok – így a burleszk és a szituációs komédia – alig rendelkeztek hazai hagyományokkal, sőt a legtöbb esetben szovjet példákra

sem lehetett támaszkodni. Hogy miért hiányoztak ezek a hagyományok, azt egy szélesebb merítésű kutatásban kellene feltárni, alább csupán néhány vázlatos hipotézisre szorítkozhatunk. Mindenesetre ahogy a Magyar Televízió irányítói lassan megismerték az új médium működését és szembesültek a fogyasztói igényekkel, belátták, hogy nagyobb teret kell kapnia a felhőtlen szórakoztatásnak. Zöld utat kapott az egyszerű bohózati és kaland-dramaturgia, ahol politikailag semleges kontextusban csap össze a jó és a rossz (nyilván a jó győzelmével), vagy ahol hőseink az akadályok sorozatos legyőzésével érik el kitűzött céljukat. Megszületett a döntés (nyilvánvalóan a legmagasabb szinten), hogy ezeket az igényeket gondosan válogatott nyugati forrásokból is ki lehet elégíteni.

*

Talán a leginkább sorozatszerű feldolgozásra teremtett műfaj a krimi, hiszen alkalmas arra, hogy egy jól ismert nyomozóval (és esetleg csoportjával) újabb és újabb szituációkban találkozzunk – azaz a stábot, a karaktereket, a dinamikákat, sőt bizonyos dialóguselemeket, viselkedésmintákat is többször fel lehet használni, és ettől senki sem érzi becsapva magát, sőt az elvárások éppen erre irányulnak. A jó krimi a jól megragadott társadalmi miliő működteti, ám a magyarországi társadalmi miliő – és amit mondani lehetett róla – túlságosan sűrűn változott a huszadik század során. A hatvanas évek elején szinte lehetetlen lett volna pontos és politikailag semleges, tehát esztétikailag időtálló állításokat tenni arról, hogy mitől válik valaki bűnözővé. A narráció szükségszerűen elmozdult volna a politikai dráma vagy a társadalmi szatíra felé, így azonban kilépett volna a krimi műfaji keretei közül. A műfajjal szembeni hazai tartózkodásnak alighanem az is oka, hogy a magyar közgondolkodás hagyományaiban a központi hatalomhoz kötődő rendfenntartó – a „perzekútor” – valójában sohasem jelent meg szimpatikus alakként, míg alternatívája, a félig-meddig független, szabályokat áthágó nyomozó (akár magán-detektív, akár modern Robin Hood) figurája pedig sehogyan sem illeszthető a hatvanas évek világába: az első népszerű hazai renitens bűnildöző, Ötvös Csöpi csak a nyolcvanas évek elején jelent meg.¹¹ A könyvpiacra 1956 után voltaképpen új műfajként lépett színre a politikai (konkrétabban: államvédelmi) krimi, elsősorban Berkesi András munkásságának köszönhetően, de bármennyire is népszerűek voltak ezek a könyvek (összpéldányszámuk megközelítette az ötmilliót),¹² a televíziós alkotókat nem ihlették meg. Hogy ennek okai az esztétikum vagy a politikum, esetleg a szakmai morál szférájában keresendők-e, azt ma már nehéz volna megállapítani.

Mindenesetre tény, hogy bűnügyi történetekre mutatkozott közönségigény, és a televízióban ezt nyugati import révén sikerült kielégíteni.

1963-ban kezdték vetíteni *Az Angyal* (eredetiben: *The Saint*) című brit sorozatot,¹³ amely – részint saját erényei révén, részint konkurencia hiányában – rendkívüli sikert aratott, és máig megalapozta a főszerepben látható Roger Moore magyarországi népszerűségét. Simon Templar nem rendőr, hanem önjelölt igazságosztó, aki gyakran a rendőrséggel is konfliktusba kerül, tehát megfelel a magyarországi kurucos elvárásoknak, ugyanakkor sármos, udvarias, arisztokratikus, és lehetőség szerint kerüli az erőszakot. Emellett a sorozat nyilvánvaló előnye, hogy – ellentétben a Bond-filmekkel, amelyek a rendszerváltásig nem kerülhettek nyilvános vetítésre – túlnyomórészt apolitikus. De mégsem teljesen: a második sorozat első filmjében például szerepel egy Magda Vamoff nevű nő,¹⁴ aki magyaros vacsorára invitálja Templart. Később magyarnak is bizonyul, aki már a forradalom előtt Angliába menekült, és azért került a szovjet kötődésű diverzáns kémszervezet hálójába, mert Budapesten bebörtönzött szülei életével zsarolják. Egészen bizonyos, hogy ezt az epizódot a hatvanas években nem vetítették Magyarországon, sőt könnyen lehet, hogy a brit üzleti felek ezt a részt tapintatosan ki is hagyták a magyar hatósági vásárlóknak felajánlott csomagból, nehogy esetleg az egész üzlettel elriasszák őket. Mindenesetre a műsorba került epizódokban a brit bűnözők társadalmi motivációi kevés fejtörést okoztak a magyar közönségnek, és az a kevés is biztonságos távolságra esett a magyar társadalom bármiféle kérdésétől. Simon Templar, a magánvagyonából élő és önkéntes jócselekedetekre vállalkozó dendi alakja pedig olyan mértékben volt atipikus és valószínűtlen, hogy szintén nem adott alkalmat semmiféle következtetésre: ő valójában nem is a társadalom tagja, ő az *Angyal*.

A sci-fivel némileg egyszerűbb volt a helyzet: disztópikus világról eleve nemigen lehetett szó, hiszen ezek szinte automatikusan magukba foglalták az egalitárius-kollektivista utópia radikális bírálatát. Az antropológiai optimizmusra épülő, Star Trek-szerű világok szovjet megfelelője létrejött az irodalomban (például Georgij Martinov regényeiben), és a kelet-európai sci-fi ezen felül is pompás eredeti eredményekkel büszkélkedhetett (Stanislaw Lem), de tévéfilmes feldolgozásának még nem voltak meg a technikai feltételei. A sci-fivel való hazai tévés kísérletezést csak a hetvenes évtized hozta el, de a kályhaezüsttel lefűjt kenyérkosarak és mosogatószeres flakonok között lebegő Pirx kapitány¹⁵ már a maga korában is nevenséges volt, még úgy is, hogy a magyar nézők nemigen láthatták az öt évvel korábban bemutatott, vizuálisan fél évszázad múltán is meggyőző *2001 Űrodüsszeát*.¹⁶ Láthatták viszont McLane kapitány és az Orion űrhajó kalandjait: az *Űrjárat a kozmoszban* című hétrészes sorozat nyugatnémet tartományi tévéstudiók koprodukciójában készült, a Magyar Televízió 1968-ban mutatta

be.¹⁷ A munka a Star Trekkel szinte egykorú, és kiinduló szituációja is nagyon hasonló: a békében egyesült emberiség űrhajókat indít a világűr békés felfedezése érdekében, történetünk fókuszában pedig egy zseniális döntéseket hozó, de a szabályokat rendszeresen megsértő, renitens kapitány, valamint soknemzetiségű, végletekig lojális legénysége áll. A tét a Földet elpusztító invázió elhárítása, az ellenséget pedig antropomorf vonások nélküli lények, a magyar fordításban „varangyok” alkotják.

A sorozat mai elmével szinte felfoghatatlan népszerűségét talán az a tény támasztja alá legjobban, hogy a főcím-zenére ismeretlen szerző által írt butácska (de az átlag slágerszövegnél nem butább) szöveg a szó legszorosabb értelmében folklorizálódott, és a „Felszállt az Orion” kezdetű dal több változatban is fennmaradt. Az élesedő űrverseny miatt amúgy is népszerű tematika nemcsak a gyerekek fantáziáját mozgatta meg, de alighanem rájuk volt a legnagyobb hatással: például bizonyosan megalapozta a következő évben induló, nyolc évadot megért *Mikrobi* című magyar ifjúsági rádiójátéksorozat sikerét,¹⁸ emellett elsősorban a gyerekekben kelthette azt az érzést, hogy az űrkorszak a küszöbön áll, s a filmben bemutatotthoz hasonló élmények még az ő életükben elérhetőek lesznek. Mai szemmel világosan látjuk ezeknek az implicit ígéreteknek az ürességét, és azt is, hogy az Orion-sorozat forgatókönyvében nincsenek rendkívüli megoldások, s a színészek sem nyújtottak különlegesen emlékezetes alakítást: ha a műfaji-tematikai újítástól eltekintünk, meglehetősen átlagos munkával van dolgunk. Ami mégis jelentőséget kölcsönöz neki, az az átgondolt vizuális tervezés, amit ma *production design*nak neveznénk. A ruhák, műszerek, eszközök kialakítását a tapasztalati világtól eltérő, de önmagával nagyon következetes ergonómiai logika jellemzi. A látványvilág a belső tereknél futurisztikus térplasztikát alkalmaz, de az érzékeny külső nagyotálloknál nem próbálja meghaladni a kor technikai lehetőségeit, és áttér egy szimbolikusabb, képregényszerű reprezentációra. Így többnyire sikerül elkerülnie a trükkök spontán lelepleződését, a Pirx kapitányból és más, hasonló kísérletekből oly ismerős, százalmas „gagyi”-hatást, azaz fenn tudja tartani a hitetlenség felfüggesztését.

A komikus és ifjúsági televíziós műfajok tekintetében meglepő, hogy a világszínvonalú magyar animációs ipar csak 1968-ban kezdett a televízió számára dolgozni.¹⁹ Addig az igényeket főként a TV saját bábműhelye elégítette ki kesztyűbáb-filmekkel, dramaturgiai és vizuális értelemben is meglehetősen szűk keretek között (Mazsola, Futrinka utca, Rémusz bácsi),²⁰ illetve átvették a KGST-gyártású, jellemzően szövegtelen (tehát szinkront nem igénylő), de gyakran kiváló minőségű rajzfilmeket (*Lolka és Bolka, Kisvakond*). A Pannónia Filmstúdió népszerű rajzfilmsorozatai alapvetően a mozik számára készültek, mint a Macskássy-Várnai szerzőpáros *Peti*-sorozata,²¹ vagy a

szatirikus, inkább felnőtteknek szóló *Gusztáv*.²² Ezek a hatvanas években alkalmilag – tehát nem sorozatszerűen – kerültek a tévé műsorára, a *Gusztáv* például a késő esti és a délelőtti műsorsávban is előfordult. Elképzelhető, hogy az epizódok a hosszabb távú tervezéshez túl ritkásan és rendszertelenül készültek el. Sorozatvetítésre a Magyar Televízió 1963-ban a Hanna-Barbera stúdió *Huckleberry Hound Show* című produkcióját vásárolta meg, amely magyarul *Foxi Maxi kalandjai* néven aratott óriási sikert.²³ Ezek a filmek a klasszikus vaudeville-komédia és a némafilm-burleszk dramaturgiájára épülnek, így minden didaktikai törekvést nélkülöznek: a szimpatikus hősök bajba kerülnek és megmenekülnek, az antagonisták fondorlatosan fenekednek, és sosem érnek célt, a történések pedig semmilyen tekintetben nem vonatkoztathatók a korabeli magyarországi realitásra. Foxi Maxi jóhiszemű és jó szándékú kalandor, aki a legkülönfélébb szakmákban és vállalkozásokban próbál szerencsét; Maci Laci ingyenélő életművész, aki a szabályokat feszegetve is ártalmatlan marad, és a kudarcoktól sem veszti el a kedélyét; Kandúr Bandi és a két egér pedig ott folytatják, ahol Tom és Jerry abbahagyta. Egyik sem kínál szerepmintákat a kisdobosok és úttörők számára. A magyar forgalmazás azonban bevezetett egy olyan újítást, amelyet a Disney és Hollywood csak jóval később kezdett alkalmazni: a rajzfilmfiguráknak a kor sztárszínészei kölcsönözték a hangjukat. Ahhoz képest, hogy az eredetiben a hat állandó szereplőt mindössze két „voice artist” személyesítette meg, a magyar változatban országos ismertségű, vezető színészek álltak a figurák mögé, és ezzel valódi személyiséget, új dimenziót adtak nekik. Emellett maguk a szövegek is kiváló minőségűek, Romhányi József munkái.

Nyilvánvalóan a *Foxi Maxi* sikerének volt köszönhető, hogy a Magyar Televízió rövidesen a *Flintstones* sorozatot is megvásárolta,²⁴ amelynek műfajteremtő, legendás magyar szinkronja nemzetközi hírnévre tett szert, és talán hatással volt arra is, hogy a rajzfilmhangokat (legalábbis a mozifilmek esetében) rövidesen Hollywood is sztárokra bízta. Gondolatmenetünkben azonban fontosabb a hazai közszórakoztatásban betöltött hatás, hiszen a *Flintstones* meghonosította a sitcom műfaját, amelynek rövidesen a mintánál sokkal színvonalasabb magyar verziója is készült: *A Mészga család* három sorozata, Nepp József és Romhányi József műve.²⁵

*

A három itt szemlézett televíziós műfaj közül az első kettő a hatvanas–nyolcvanas évek Magyarországon alig hozott létre jelentős vagy maradandó teljesítményeket. A bűnügyi történetek szükségszerűen a hatalom által

monopolizált normalitás és az ellene törő, de idejekorán elfojtott deviancia konfliktusát ábrázolták, ami nem teremtette meg a legjobb krimik dramaturgiai lényegét adó, elvileg többesélyes elmejáték lehetőségét. Egyértelműen ez jellemezte az 1973 és 1979 között futó *Megtörtént bűnügyek* vagy az 52 1975–1976-os *Kántor* sorozatot is.²⁶ Kivételt például az 1972-es *Fekete macska* című tévéfilm képez, amelyben a bűnözők ellenfele nem a legyőzhetetlen Magyar Rendőrség, hanem a látszólag védtelen áldozat, a Dajka Margit által játszott, Miss Marple jegyeit viselő, egyedül élő idős hölgy.²⁷ Természetesen ez a felállítás a műfaji kereteket némiképp a thriller felé mozdítja el. Itt szükséges megjegyezni, hogy az ez idő tájt a Magyar Televízióban vetített nyugati gyártású krimik többsége sem mutatott példát a társadalomrajzzal kombinált elmejáték kifinomult ábrázolására. Az olyan sorozatok, mint a német *Derrick* vagy az amerikai *San Francisco utcáin* jellemzően éppúgy a „rossz” erőszakkal szembeszálló „jó” erőszak sémáit vonultatták fel, mint az egykorú magyar próbálkozások.²⁸ Nem véletlen, hogy a fentiek nem tettek szert olyan tartós magyarországi népszerűsésre, mint az erőszakmentes, elmés, ugyanakkor „kurucos” (vagy Robin Hood-os) jegyeket is mozgósító *Columbo* sorozat.²⁹

A magyar tévés sci-fi végképp sohasem közelítette meg a nyugati mintákat. Ez részben a kevés pénzre és a belső technikai korlátokra vezethető vissza (különös tekintettel az 1990-ig érvényben lévő COCOM-listára), részben pedig arra a sajátos adottságra, hogy az utóbbi három évtizedben végbement, mindennapjainkat érintő technikai változások egyszerűen megjósolhatatlannak voltak a hetvenes évtizedből: a mai perspektívából egy katódsugárcsöves képernyő egy űrhajó vezérlőtermében ugyanolyan nevetséges, mintha egy petróleumlámpát látnánk ott. A trükktechnika kezdetlegessége, az alacsony büdzsé és a futurisztikus elképzelések naivsága együttesen okozza, hogy a műfaj darabjai nagyon rosszul öregsznek. (Épp ezért megdöbbenő teljesítmény, hogy a *2001 Űrodüsszeia* ma is nézhető, s másfelől innen érthető az is, hogy a kései szovjet filmművészet legnagyobb autonóm tehetsége, Andrej Tarkovszkij a sci-fi alapanyagra épülő filmjeiben – *Solaris*, *Sztalker* – a technikai-futurisztikus elemet szinte teljes egészében mellőzi.³⁰) Emellett a műfaj viszonylagos háttérbe szorulásában az is szerepet játszhatott, hogy az űrversenyben a Szovjetunió a kezdeti sikerek után a '60-as évek végén egyértelmű hátrányba került, noha a technikai alapú futurológia mindaddig alapvető propagandaeszköznek számított. Az ezáltal is tovább szűkített magyar mezőnyből itt *A feladat* című háromrészes, 1975-ös tévéfilmet érdemes kiemelni, amely Zsoldos Péter regénye alapján készült, és a sci-fi kevésbé kalandos, filozófiai és morális problémákat boncolgató válfajához kötődik – így jórészt el is hagyja a közszórakoztatás funkcióját.³¹ A történet, a figurák és a dialógusok kidolgozottsága némileg enyhíteni képes a technikai elemek és a narratív tempó avultságát.

A gondolatmenetükben vizsgált harmadik műfajban, a sitcom-jellegű rajzfilm-szatírában a magyar alkotók messzemenően meghaladták a rendelkezésükre álló nyugati mintákat. Az 1968-ban indult, három szériát megért Mézga-sorozat a kádári kisember paradox elvágyódását ragadja meg, aki tekintetét egy gazdagabb, csillogóbb, izgalmasabb világra veti, de 53 annak vívmányaival nem tud mit kezdeni, szabályainak betartásához fegyelmezetlen, követelményeinek teljesítéséhez felkészületlen. Ez az oka, hogy a sorozat ma is élvezhető, sőt helyenként revelatív is marad, habár a tempó lassúsága itt is megnehezíti az új néző dolgát. Mézgaék első két sorozatának részei voltaképpen kudarcos sci-fi epizódok: az utópisztikus megoldásokba vetett hit reznált visszabontásai. A korabeli utópisztikus sci-fi egy olyan modernitás vektorait próbálta meghosszabbítani a jövő felé, amelynek a *jelenben* megtört íve Kelet-Európa lakosságának mindennapos tapasztalata volt (és maradt). Ezen a világtájon erre a tapasztalatra épült a posztmodern, s ennek révén kapcsolódott az itt eleve erős groteszk hagyományhoz, az ironia terepére visszaszorított, de ott megerősödő szellemi ellenálláshoz, szubverzióhoz. Mézgaék története ezt a szellemi konstellációt fordítja le a közszórazokztatás nyelvére, s végső soron arról szól, ahogyan a magyar társadalom vágyakozva és reménytelenül tekint a jobb élet lehetősége után, a Grundig-tévét cipelő, vidám, nyári ruhás lány alakja után. A harmadik sorozat és a hetvenes évek végén, a világ körüli útról visszatérve a család fáradtan és kiábrándultan hever a kifosztott lakásban: semmivel sem lettek sem okosabbak, sem jobbak. Egy évtizedre vagyunk még a rendszerváltástól, amikor a nyári ruhás lány alakja újra felbukkan majd a messzeségben.

¹ *Állami Áruház*, rend. GERTLER Viktor, Bp., Magyar Filmgyártó Vállalat, 1953.

² II. évf. 43. szám, 1957. október 28. Ennél régebbi számot sem az MTVA archívuma, sem az OSZK katalógusa nem tartalmaz. (A kép egyébként stock fotóként ma is megrendelhető az alamy.com készletéből, jelzete E12K34.)

³ Ulisszes azaz Homéirosz Odisszeaíja magyarul, ford. MÉSZÖLY Gedeon, Kodaíly Zoltaín eloszavaíval, Bp., Terra, 1959.

⁴ MÉSZÖLY Gedeon, *Az Odisszea magyarra fordításának módszere*, Acta Universitatis Szegediensis: sectio philologica, 1956, 6–49.

⁵ Homéros, *Odysseia*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Új Idők, 1947.

⁶ *Odisssea 1–8*, rend. FRANCO ROSSI, Koprodukcío: Dino de Laurentiis Cinematografica, RAI Radiotelevisione Italiana, Office de Radiodiffusion Télévision Française, Bavaria Film TV, 1968. [A Magyar Televízío másorán: 1972 október–november]

⁷ *A Tenkes kapitánya 1–8*, rend. FEJÉR Tamás, Bp., Magyar Televízío, 1964.

⁸ *Mágnás Miska*, rend. KELETI Márton, Bp., Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat, 1949.

⁹ *Mazsola*, rend. KENDE Márta, Bp., Magyar Televízío, 1965.

¹⁰ *Tüskevár 1–8*, rend. FEJÉR Tamás, Bp., Magyar Televízío, 1967.

¹¹ *Pogány Madonna*, rend. MÉSZÁROS Gyula, BUJTOR István, Bp., Budapest Játékfilmstúdió, 1981.

¹² Vö. GYÖRGY Péter, *Az ideológiai ponyva (Berkesi András)*, Élet és Irodalom, 2013. április 6., 17.

¹³ Leslie CHARTERIS, *The Saint [Az Angyal] 1–118*, London, Bamore, ITC, New World, 1962–1969.

¹⁴ A forgatókönyvíró minden bizonnyal egy *Vámos* nevű embert ismerhetett, de ez a név angolul ki-
ejtve a spanyol nyelvű sürgetést idézte volna, ezért dönthettek az „oroszos” (Stroganoff stb.) vég-
ződés mellett.

54 ¹⁵ *Pirx kalandjai 1–5*, rend. RAJNAI András, KAZÁN István, Bp., Magyar Televízió Művelődési Fő-
szerkesztőség, 1973.

¹⁶ *2001: A Space Odyssey [2001: Űrodüsszeia]*, rend. Stanley KUBRICK, Los Angeles, MGM,
1968.

¹⁷ *Raumpatrouille – Die phantastischen Abenteuer des Raumschiffs Orion [Űrjárat a kozmoszban –
Az Orion űrhajó fantasztikus kalandjai] 1–7*, rend. Theo MEZGER, Michael BRAUN, München, Bavaria At-
elier, 1966.

¹⁸ *Mikrobi 1–52*, rend. LÁSZLÓ Endre, Bp., Magyar Rádió, 1969–1976.

¹⁹ Vö. DIZSERI Eszter, *Kockáról kockára: A magyar animáció krónikája 1948–1998*, Bp., Balassi, [1999].

²⁰ *Mazsola*, rend. KENDE Márta, Bp., Magyar Televízió, 1965; *Mi újság a Futrinka utcában?*, rend. KENDE
Márta, Bp., Magyar Televízió, 1961; *Rémusz bácsi meséi 1–13*, rend. NAGY György, Bp., Magyar Tele-
vízió, 1967.

²¹ *Peti 1–26*, rend. MACSKÁSSY Gyula, VÁRNAI György, Bp., Pannónia Filmstúdió, 1961–63, 1967.

²² *Gusztáv 1–120*, rend. JANKOVICS Marcell, DARGAY Attila, NEPP József, Bp., Pannónia Filmstúdió, 1964–
1977.

²³ *Huckleberry Hound Show [Foxi Maxi kalandjai] 1–69*, rend. William HANNA, Joseph BARBERA, Los An-
geles, Hanna & Barbera Productions, 1958–1961.

²⁴ *The Flintstones [Frédi és Béni, avagy a két kőkorszaki szaki] 1–167*, rend. William HANNA, Joseph BAR-
BERA, Los Angeles, Hanna & Barbera Productions, 1960–1966.

²⁵ *Üzenet a jövőből 1–13*, rend. NEPP József, Bp., Pannónia Filmstúdió, 1968–1969; *Mézga Aladár kü-
lönös kalandjai 1–13*, rend. NEPP József, TERNOVSZKY Béla, Bp., Pannónia Filmstúdió, 1972; *Vakáció
a Mézga család 1–13*, rend. NEPP József, TERNOVSZKY Béla, Bp., Pannónia Filmstúdió, 1978.

²⁶ *Megtörtént bűnügyek 1–8*, rend. BÁCSKAI LAURÓ István, Bp., Magyar Televízió, 1973–1979; *Kántor 1–5*,
rend. NEMERE László, Bp., Magyar Televízió, 1975–1976.

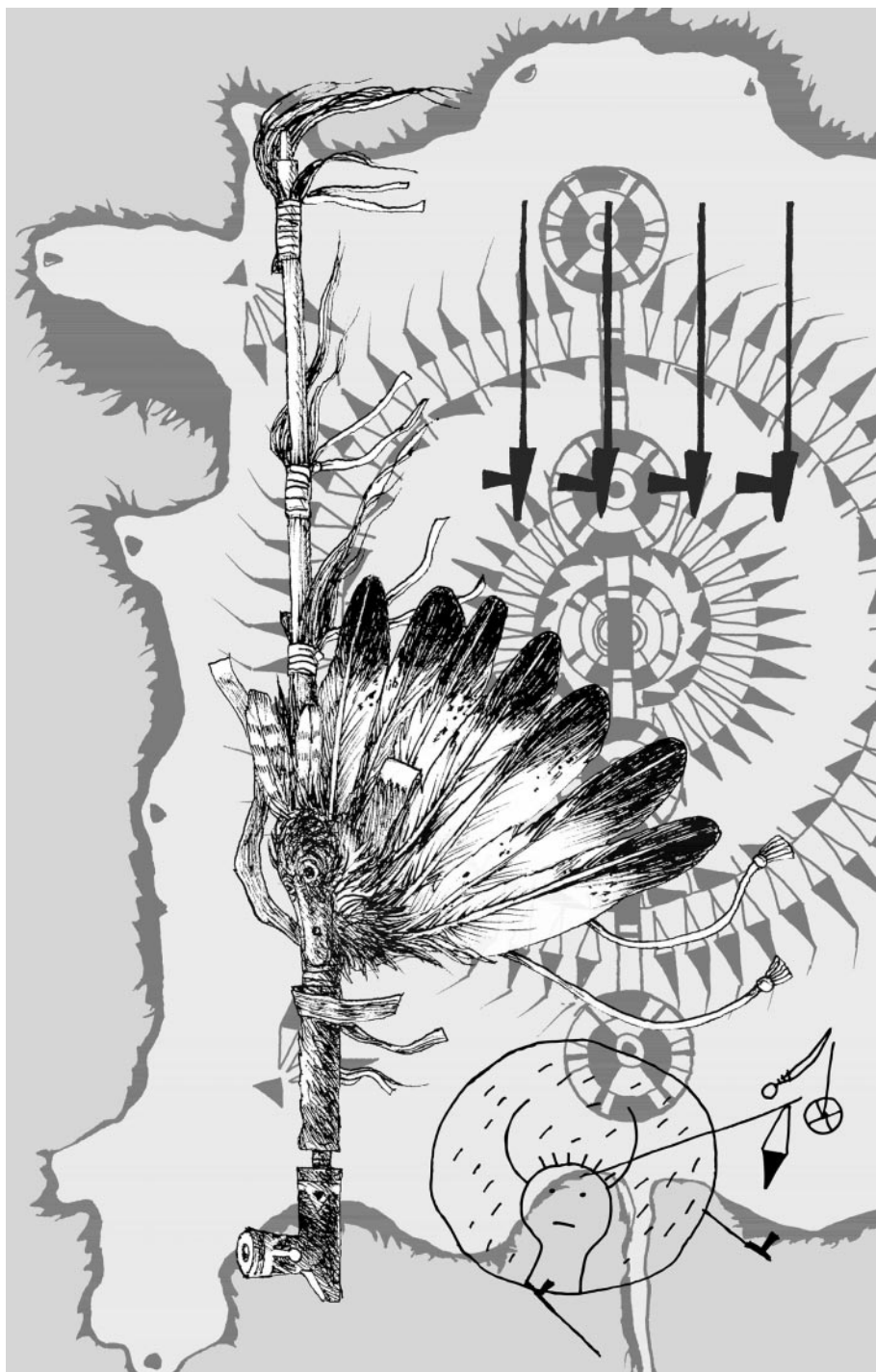
²⁷ *Fekete macska*, rend. NEMERE László, Bp., Magyar Televízió, Mafilm, 1972.

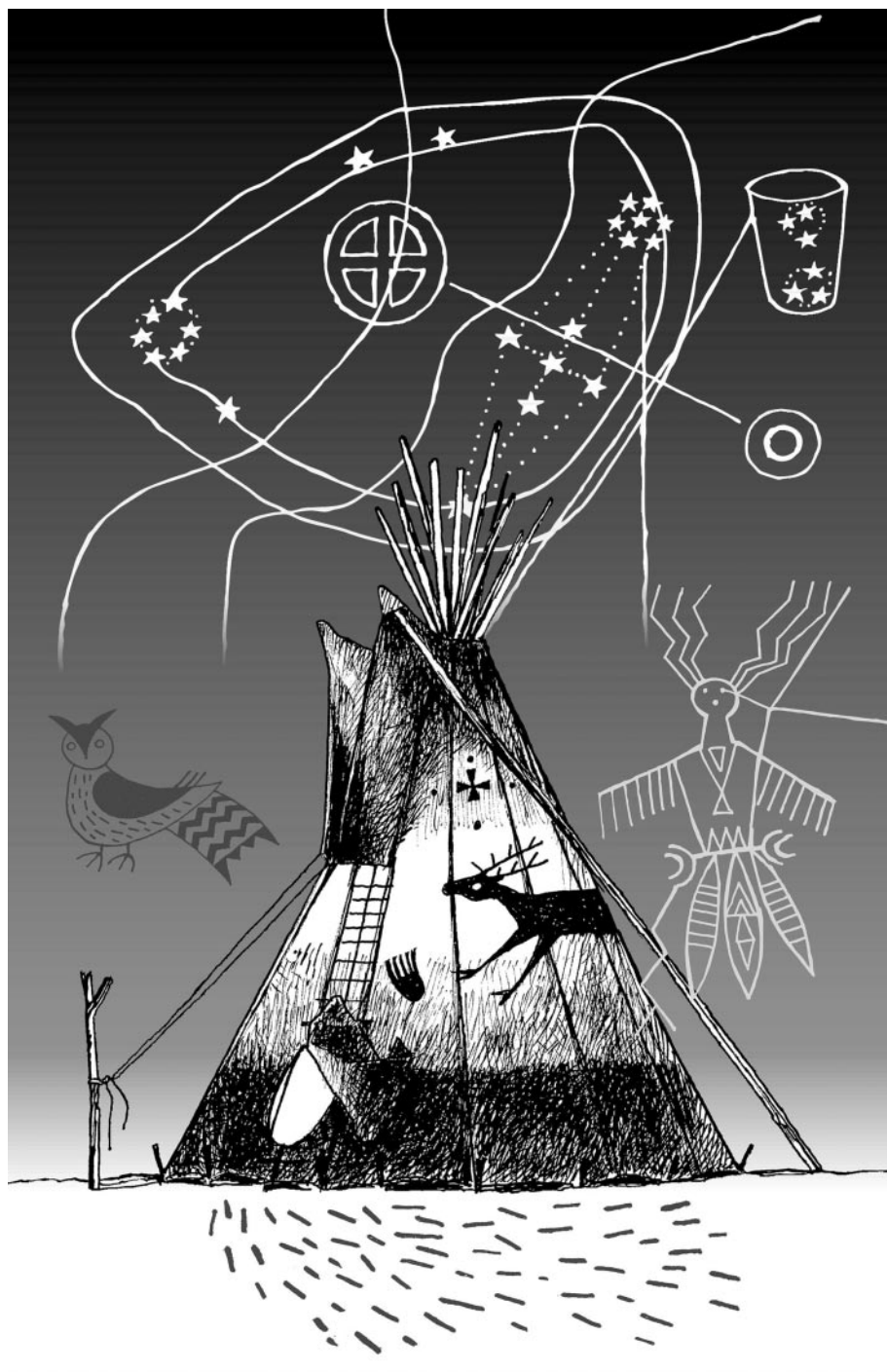
²⁸ Herbert REINECKER, *Derrick 1–281*, Mainz, Telenova Film und Fernsehgesellschaft, ZDF, 1974–1998;
Quinn MARTIN, Edward HUME, *The Streets of San Francisco [San Francisco utcáin] 1–119*, Burbank, War-
ner Bros. Television, Quinn Martin Productions, 1972–1977.

²⁹ *Columbo 1–69*, rend. Richard LEVINSON, William LINK, Los Angeles, NBC, 1968–2003.

³⁰ *Solaris*, rend. Andrej TARKOVSKIJ, Moszkva, Moszfilm, 1972; *Sztalker*, rend. Andrej TARKOVSKIJ,
Moszkva, Moszfilm, 1979.

³¹ *A feladat 1–3*, rend. VÁRKONYI Gábor, Bp., Magyar Televízió, 1975.

Csiszár Gábor mostani kismonográfiájával kifulladásig látszik a Faludy-kutatást eddig is jellemző oknyomozó, az életműben a megtörtént és kitalált eseményeket egymásnak megfeleltetni szándékozó, azok számonkérésére építő irodalomkritikai megközelítésmód.

Balogh Ákos 57

A Faludy-recepció, akár a rosszalkodó gyerekek: mindig azt mondják rá, csak a baj van vele, ugyanis akárki akármerről próbál kezdeni valamit az életművel, mindig akadnak elégedetlenkedők, akik megjegyzik, hogy ez

FALUDY-VADÁSZAT, AVAGY ODÜSSZEUSZ HAZAZAVARÁSA

Csiszár Gábor: *Faludy György*

így nem lesz jó. Egyrészt a költő szimpatizánsai, néha bigott hívői meggyőződéssel őrzik, védik az érinthetetlen költőfejedelmi státuszt, ami – szerintük – minden kétséget kizáróan megilleti a *Pokolbéli víg napjaim* szerzőjét. Másrészt ezt fokozva íróbarátai, önkéntes tanítványai kapacitálják, hogy a kritika még többet foglalkozzék az életművel, ám javarészt a nekik kedves módon, ami, valljuk be: kivitelezhetetlen. A kritikai munkában aztán, ha megbomlik a status quo, megméri a Tisztelt Mestert, illetve az utána maradt szövegek korpusz egyes elemeit, azt személyes sértésnek veszik, és rosszindulatú támadást sejtjenek a háttérben, ami – mint mondják – méltatlan egy olyan kvalitású szerzővel szemben, mint Faludy György. Mindeközben észre sem veszik, hogy éppen az általuk működtetett reflexekkel akadályozzák, hogy végre történjék valami a közel ezer oldalnyi verssel, és a sok ezer oldalnyi prózával úgy, hogy a legenda dekonstrukciójával élet költözzék oda, ahol megmerevedett szokássá vált az imádat. Ebben az erőterben aztán a recepció is zavartan mozog: néhány kivételtől eltekintve a költőfejedelmi kultuszban képződő megállapítások szűkre szabott mozgásterében, gúzsba kötve kínlódik. Az eddigi monográfiák után ideje lenne szembenézni a ténynyel, hogy a túlzottan referenciális olvasatok fenntartásával, a kritikai megközelítések eliminálásával pontosan ellene dolgoznak annak, hogy a Faludy-életmű végre életre keljen, vagy legalábbis megmutathassa, mire képes a költő halála után, saját jogon a magyar irodalmi térben. A recepció feladata lenne felszámolni Faludy Györgyöt, hogy élhessen Faludy György. Mert szerző és főhős, ők ketten olyanok, mint a csintalan padtársak az iskolában: adják a lovat a másik alá, néha helyet cserélnek, szinte alig követhető, melyikük hol volt korábban. Faludy tekintete sosem szűnik meg önmagát figyelni, nyomatékosítva: ő a költő, aki kiontja vérét, hogy halhatatlan műveket hozzon létre.

Mindemellett szövegei nagyon is szeretnének élni, az olvasók kifejezett örömmel kapcsolódnak hozzájuk: irodalmi Instagram-idézetekben sok ezres kedvelések mellett, vagy akár pólófeliratok formájában találják meg az utat a mai közönséghez, miközben a kritika valóban adós értő elemzésekkel, a művek kánonbéli elhelyezésével. Az értelmezők jellemzően, ha találkoznak Faludyval, rögtön elfeledik a műveket, és semmi mással nem tudnak foglalkozni, mint nyomozásba kezdeni, felderítendő, mi az igaz, és mi a valótlan állítás a hatalmas életműben, melyek a megtörtént, és melyek a meg-nem-történt események, míg a létrehozott szöveguniverzum működésére, szerveződésére kisebb figyelem irányul. Hosszú ideje ebben a kátyúban rekedt meg a kutatás szekere, és néhány elszórtan jelentkező kivételtől eltekintve nehezen tud bármit is kezdeni az elvárással, ahol a legfontosabb kérdések között az szerepel, hogy tényleg szerette-e Faludy a férfiakat is, nem csak a nőket, tényleg harcolt-e az amerikai hadseregben, igaz-e, hogy kezét fogott Albert Einsteinnel, hordott-e zoknit öltönyhöz, vagy valóban bombázórepülőgép-pilóta volt-e a csendes-óceáni hadszíntéren. Ezt a helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy szintén időszerű volna végre megkülönböztetni egymástól az író, a beszélőt és a főszereplőt ebben a szöveguniverzumban, mert ezek szétszalazása nélkül az összes probléma egyszerre szakad a befogadó fejére. Megkötjük Faludyval az önéletrírói paktumot, és ahogyan az előre várható, folyton szerződésszegésen próbáljuk érní.

Császár Gábor jelen kötete a Faludyról fellelhető adatok, cikkek, magánlevelek segítségével összegyűjti, rendszerezi az életút adatolható történéseit – a szerzőt továbbra is ezek a szerződésszegések érdeklik. 2008-as doktori disszertációját *Költői szerepek és imázsalkotás Faludy György életművében* címen írta, illetve ő válogatta és látta el jegyzetekkel az *Elfeledett versek* című kötet anyagát. 2020-as monográfiájával az eddigi legalaposabb életrajzi-nyomozati anyagot teszi elénk, szándékai szerint a korábbi munkáktól eltérő megközelítéssel. „Az ezt megelőző művek, így a költő önéletrírását újramesélő, pár vers elemzésével kiegészítő kismonográfia, az utolsó évről szóló visszamerengés, a leginkább irodalmi és szerelmi kapcsolatrendszert megfogni igyekvő, ám mélyre ritkán hatoló könyv, illetve egy újságíró olvasó élményeinek kötetbe foglalása, azonban nem pótolta egy az életutat bemutató, hiteles életrajz megírását. Ennek elkészítését tartottam céloznak.” (5.) A kötet – 287 oldalon – olyan merész vállalást tesz, hogy „a szerző életének alakulásával párhuzamosan az életművet is áttekinti”. (7.) Ahogy korábban utaltam a Faludy-recepcióval szembeni elvárásokra, a probléma itt is felmerül: „Faludy mindig fájlalta, hogy nem írnak róla szakmunkákat, ugyanakkor a felejtés mellett rettegett attól is, hogy besavanyodott szobatudósok szétcincálják, félreértelmezik verseit. Ahogy aggodalmára fia reflektált: »Elő fogják ásni a sorokat, melyeket kivágtál a *Búcsú Amerikától* versből;

meg fogják jegyzetelni a *Nyugat-Ausztrália*, az *Óda a magyar nyelvhez* számos változatát stb. Mi mindketten halottak leszünk addigra, s az égi kávéházban ülve szórakozással nézzük szemfényvesztésüket.» Így oktrojálja az elvárt viselkedésmintázatot a kései kritikára, így kelt büntudatot jó előre Faludy és fia, holott e nélkül a szétcincálás nélkül, a megtermékenyítő 59 értelmezések híján bajos becsatornázni az életművet az irodalmi kánonba. Sajnos ennek a levelezésből előbányászott jóslatnak a varázsereje messzebbre ér, mint azt gondolnánk, mert Csiszár is megretten tőle, igazodni próbál hozzá: „Igyekeztem elkerülni ezt a veszélyt, s ezért is támaszkodtam sokszor Faludynak vagy kortársainak korabeli írásaira.” (7.) Márpedig ennek a veszélynek a felvállalása ebben a monográfiában megindokolható lenne, tekintve, hogy a kutatómunka során a monográfus szembebesíti a szépirodalmi szövegekben tett állításokat a költő barátaival, ismerősökkel, családtagjaival folytatott levelezésben tett kijelentésével, valamint korabeli újságcikkek, interjúk, kritikák által kirajzolt alternatív Faludy-történettel. A kötetben a tettenéréseket következetesen „misztifikációnak” nevezi. Ezek a misztifikációk azok az önéletírói szerződészegések, amelyek mentén a monográfiában egy másik Faludy megrajzolása zajlik, aki kissé mintha szürkébb, kicsinyesebb, alkalmadtán felesége hűtlenkedését leleplezve, annak megverésétől sem visszariadó, barátságtalanabb figurának mutatkozik.

Csiszár a magánlevelezésből válogatva helyenként kifejezetten bulváros részletekkel ragadja meg a költő személyiségét, tetteinek motivációi után kutatva: „Faludy viszont nem volt hűséges nejéhez. Azt állította, hogy januárban minden délután szeretkezett egy-egy arab nővel. Gargantuai élethabzsolással és szabadszájúsággal levelezett barátaival. »Írjátok meg precízen még egyszer, mint állnak a dolgok Tangerben a) nők b) arab fiúk c) kecskék dolgában, mert az embernek egy ilyen világméretű úton mindent ki kell tapasztalnia.«” (102.) Vagy épp azon lelévelésrészletek részletes átemelésével, amelyekben máltai tartózkodása idején a fürdőkádjában bujkáló hölgy-, illetve fiúszerető kiléte felől tudakozódik egy ismerőse. Emellett időrendben haladunk a korai évektől, az első versmegjelenések – Villon, Heine, *A pompeji strázsán* stb. –, emigrációk, prózai írások után, a hazatérés időszakának áttekintéséig. Helyenként – mint például a második emigráció időszakát leíró fejezetben épp az aprólékos magánlevelezésismertetés okán – mintha irreleváns információáradattá dagadna az életútismertetése, amelyből kiderül, hogy mikor milyen cím alatt lakott a költő, illetve hova akart elutazni, ahová aztán nem utazott el.

A kötet legtöbb fejezetének váza azon a premisszán nyugszik, hogy a magánlevelezésben közölt információk valóban megfeleltethetők a történeteknek. Ezekre azonban semmilyen garancia nincsen, pláne egy olyan életmű

esetében, ahol a szövegekben reflektáltan a beszélő-főszereplő a szerzőre utalva teszi világossá, hogy minden erejével igyekszik bármit megtenni a halhatatlanságért. Vajon a levelekben mennyi túlzás, mennyi „misztifikáció” található? A kérdés akkor válik anomáliává, amikor a *Pokolbéli víg* 60 *napjaim* szövegváltozatainak összevetésekor maga a kutató veszi észre, hogy a levelekben is döccen a referencialitásra vonatkozathatóság. Mint például egyik Horváth Bélának írt levelét vizsgálva: „Faludy azt kommunikálta, hogy az igazságot írta meg, akkor is, ha az előnytelen számára, »elfogadva a szomorú kényszert, hogy az ember saját életrajzát még utólagosan sem rendezheti és kénytelen tudomásul venni a tényeket, szerkesztésről szó sincs tehát«. Ennek egyértelmű cáfolata, például az amerikai eseményeket lerövidítette, kihagyta, vagyis szerkesztett. Mindazonáltal sok esetben a Faludy-hagyaték átvizsgálásával egyes anekdoták megtörténte, háttére tényleg jól fölrajzolható.” (219.) Szinte izgatottan, lábujjhegyen lopakodunk, vajon hol érjük tetten a nagy mesélőt, és mikor tódít például az Eva Scherff-történet kapcsán, ahol „Mindenképpen valóságalappal bír, ugyanakkor szépítő szándékkal átszínezett történettel van dolgunk.” (30.) Parti Nagy Lajos vetette fel egy interjúban, hogy talán a rosszul emlékezés volna az irodalom, márpedig ezt elfogadva, a valóság – jelentsen is ez bármit – számonkérése a Faludy-életműben a jövő kutatásait illetően zsácutcának mutatkozik. Olyan, mintha Trója falai alól, minden bolyongás nélkül, egyenesen hazazavarnák Odüsszeuszt az istenek. A magyar Odüsszeusz – Pomogáts Béla nevezte így Faludyt – és történetei esetében azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy amikor megkapjuk Odüsszeuszt, egyúttal ő maga Homérosz is.

A csiszári értelemben vett misztifikáció terminus a kötetben eufemizmusnak hat, amellyel a hazugságok élet, a tettenérések szégyenét szándékozná elvenni, holott ennek inkább erénynek kellene eztán lennie. Faludy igenis füllentsen, igenis misztifikáljon, mert ezek élő pillanatok a művészetében. Miért várnánk el tőle, hogy dokumentarista igénnyel rögzítse az életét, hiszen íróról, költőről van szó, aki ráadásul remek történetmesélő? Ezeknek a történeteknek, szövegeknek aztán később az irodalmi térben önálló jogon kell megállniuk a helyüket, ennek kell a valódi megmérettetésnek lennie. Vajon más lesz-e egy vers, ha kiderül róla, hogy az adatolható helyszínen nem tűnik olyan elhagyottnak a Logodi utca, vagy ha nem is úszik ott és akkor a dinnyehéj? Vagy kiderül Faludy egyik helyszínéről, hogy az teljesen más a valóságban: „Anyagi okokból is rövid visszatérés következett a menekültszállásra, majd december 14-től a 31. Derb Toubib szám alatt béreltek ki egy házat. Faludy ekkori leírásában »mór palota«, »faragott lakkóval(?) és vällig érő mozaikkal, besütő holddal, el sem mondhatom, hogy milyen gyönyörű« – azonban ő is elismerte, hogy a konyhában, Valy őrizgetett

ezüstkanala mellett, egerek laktak.” Itt a monográfus még kitér arra, hogy a helyszínt felkeresve nem talált 31-es számot az utcában.

Tény, hogy a *Pokolbéli*-sorozat szerzője nagyon szeretett mesélni, remek előadónak vált kalandos élete során, imádták, ha szeretik csattanós történeteieért. A hazaköltözése utáni időszakban közkeletű volt Budapesten, hogy akár ismeretlenül is fel lehet hozzá csengetni a Járszai Mari téri gyorsétterem feletti lakásába, minden előzetes bejelentkezés nélkül, és ha kellően érdekes beszélgetőpartner az illető, hosszas sztorizgatással, borozgatással fogadja a költőt. A hétköznapi érdeklődők, szimpatizánsok körében megszerzett népszerűség mellett az eddig megjelent monográfiákban Pomogáts Béla és Blénesi Éva szintén a költő magyar irodalomban betöltött, kiemelt szerepe mellett érvelt, másrésztől például Kulcsár Szabó Ernő egyszerűen nem tartotta eléggé fajsúlyosnak ahhoz, hogy helyet adjon neki irodalomtörténetében. Ennek okai között talán az életmű nyitottságának hiánya, a posztmodernség, vagy továbbírhatóság irányába való ridegebb viselkedése, magába fordulása található.

Faludy nem szerette, ha versei önálló életre kelnek. Írásai jelentsék csak azt, amit ő beletett, a szavak jelentsék azt, amire akkor ő gondolt. Hogy egy sor önálló életre keljen, hogy egy vers a saját lábain elinduljon valamerre, az neki elképzelhetetlen. A lírai alany hangját magának vindikálja, ha maszkokat használ, akkor is ő beszél, mindent kitakarva az ő történetének kell az értelmezői horizont fölé magasodnia, mint egy önimádó, narcisztikus Napisten, minden visszaverődő fényben magát kell látnia, sőt a fény is ő maga. Az az állapot, hogy egy vers olyannyira nyitott legyen, hogy különböző korokban, más-más befogadó számára újabb és újabb jelentéssel, minőséggel telítődjék, ebben a költői univerzumban nehezen elképzelhető. Beszélőinek egy célja, egyetlen feladata van: több módon építeni Faludy halhatatlanságát. A vers nem lehet fontosabb önmagánál, mindig Faludy a fontosabb. És itt érünk vissza a problémához, amivel maga a költő és az általa elvárt értelmezések szerint működő kritika zárja kalodába az életművet. Ha mégis kivétel adódnék, és valamelyik vers szabadon működne, a recepció tenné a dolgát, felszabadítaná a nyomás alól a szövegek egyikét-másikát, akkor a nyomozó kutató egy Faludy-megjegyzés előbányászásával letöri az igyekvő kritikus vagy dezertőr vers szabadságvágyát, és eltökélt macacssággal mutatja a szöveg számára kijelölt helyet, ahol élnie, halnia kell. Jó példa erre a Gömöri György és Béládi Miklós által is vizsgált *Fehér egerek* című vers, amelyről kifejtik, hogy Faludynak vannak filozofikusabb igényű írásai, amelyek Szabó Lőrincsel mutatnak hasonlóságot. „Faludy azonban nem értett egyetlen versnek ilyen elemzésével. Az *Összegyűjtött versek* saját példányában, melyet ma

Szakolczay Lajos írja, ekként fogalmaz: »Ebben nincs semmi szimbolikus. Ignatusné (akit nem bírtunk ki) jelent meg kocsjával házunk előtt, elmondta, hogy Laski, az Encounter szerkesztőjének felesége, gyermekeik fehér egereit rájuk bízta a nyárra, persze ez a seggnyaló nő (mint 62 férje) nem mert nemet mondani, de fél az egerektől. [...] Amit a versről az Irodalomtörténet negyedik kötetében Béládi ír (Akadémia, 1982), annak se füle, se farka.«” (237–238.)

A Faludy-szövegkorpusz körül valóban érdekes, ám bizonyos szempontból nem a legjelentősebb kérdés az újraírások okozta árnyalatmódosulások lekövetése. Sokkal izgalmasabbak a maszkok mögé bújó költő elfojtásainak mintázatai. Ebben az életműben épp a csillogni vágyás mögötti szorongás, a megfelelni akarás szomorúsága a valódi tragédia, ami ilyen irányba terelte Faludy művészetét. A maszkok utáni kutatások izgalmas útja nem Villonnál, Heinénél, Erasmusnál kezdődik, hanem ab ovo a Mindennapi Faludynál, aki biszexuálisként, igen erős homoerotikus vonzalmakkal, asszimilálódni akaró baloldali gondolkodású zsidóként – akinek igenis fáj, ha nem magyarnak titulálták (lásd: *Alkony a Dráá folyónál*) – az irodalmi térben létrehozta a Hős Faludy konstruktumot, aki élni tudott a 20. század szörnyűségei közt. Később aztán a Mindennapi Faludy ennek a Hősnek az életét próbálta írni több, és élni kevesebb sikerrel. Ez a fajta irodalom közel áll a traumafeldolgozó szöveg univerzumokhoz, ahol a holokauszt, és a kommunista terror traumájának lehetséges túlélési és elbeszélői módjait követhetjük nyomon. A Rákosi-diktatúra és a gulyáskommunizmus idején ki nem mondott, a néplélemben mélyen elnyomott traumákra adott egyik lehetséges válasz ez az irodalom. A közönségsiker mögött is ez a kibeszélésnek teret engedő, szabadságával, vérbő megjegyzéseivel, anekdotikus elbeszélésmódjával az élményt megoszthatóvá tevő narratíva uralkodik, létrehozva a szenvedésközösséget, amiben megkezdődhetett – ha szamizdatban, nagyon halkán is – a kibeszélés, a társadalmi gyászmunka. Véleményem szerint ez lehet a jövő kutatásainak olyan iránya, ami új lendületet adhat a Faludy-életműnek. A Mindennapi Faludy életeseeményeinek túlnyomó része jelen monográfiával bővülve immár ismerhető, adatolt.

A viszonyítási pontként használható Faludy-biográfia elkészítéséért Csizsár Gábor roppant nagy feladatot végzett el, hatalmas mennyiségű magánlevelezést, adatellenőrzést formált könyvvé, ami megkerülhetetlen lesz a jövő kutatói számára. Elfogadható, szerethető az a finom elfogultság, amit Faludyval szemben érez, valamint kifejezetten mulatságosak azok a csipkelődő megjegyzései, amelyeket a többi kutató – jellemzően Pomogáts és Blénesi – munkájára tesz. Például: „Jellemző a Faludy-filológia hiányára, hogy több szakmunkában visszatérő tévedés, hogy a kötet ezen első kiadása *A pompeji strázsa* címmel jelent meg. Pedig elég bármely könyvtári kötetet

fölcsapni, hogy ezt megcáfoljuk. A tévedés téves katalogizáláson alapul: pár könyvtár régi cédulakatalógusa tényleg ezt a címformát tartalmazza, ám ha a kutatók ki is kérték volna a hivatkozott köteteket, meggyőződhetek volna a tévedésről.” (72.)

Vitathatatlanul vannak még feltárni való életesemények a Magyar Odüsszeusz kalandozásaiban. Ám ha valóban a magyar irodalmi hagyományba szeretné a recepció illeszteni ezt a hatalmas életművet, ahhoz új utak, új megközelítések kellene, hogy elkerülje azt, amitől a költő is olyanira tartott: a feledést. (*Korunk – Komp-Press, Kolozsvár, 2020*)

A változások egyik első jeleként egyre-másra nyíltak a maszek üzletek. Már nem csupán divatbutikok voltak, Jugoszláviából származó nyugati holmival, hanem például egy lemezbolt is, a régi belváros mögötti egyik félreeső utcában.

64 Benedek Szabolcs

EZ NEM AMERIKA

(regényrészlet)

bandák lemezeket az indiai DumDum Records kiadásában importálták a Magyar Népköztársaságba.) Ennek az újnak a tulajdonosa, egy harsány és irritálóan nagyképű fickó azonban jugoszláv nyomású lemezeket árult, neves nyugati rocksztárok albumainak Jugoton-kiadását, Szabadkáról hozta őket nagy mennyiségben, de még pont akkorában, ami nem szűrt szemet a vámon. Természetesen rátette a saját hasznát, ám így is jóval olcsóbban kínálta őket, mint amennyibe az eredeti nyugati nyomás került volna. Igaz, a minőség is más volt. A borító fakó, itt-ott elmosódtak a betűk, a lemezek némelyike pedig olyan hullámos, hogy Marci időnként tartott tőle, hogy kiugrik a barázdákból a tű. Szerencsére le lehetett játszani őket, a hangzás a Tesla lemezjátszó kis igényű hangszóróihoz pedig még simán megfelelt. A maszek lemezboltosnál csupa rockklasszikust lehetett venni, olyanokat, amelyenkről Marci mindaddig csak olvasott a megyei könyvtárból kikölcsönzött rockzenei szakkönyvben.

Gézát először nem ismerte meg. Az anyja világosította föl, hogy egy osztályba jár az egykori óvodai csoporttársával. Sokra nem emlékezett belőle, ám érdekes módon az anyja elbeszélései nyomán egy sztori mégiscsak beugrott. Mi több, egészen tisztán és élesen látta maga előtt a jelenetet, ahogyan az óvoda melletti játszótér udvarán behúzott egyet a roncsautóba bemászni készülő Gézának. Még érezni is vélte a hajdani dühöt és elégtételt, ahogy elbánt ezzel a sírós mitugrásszal. Az anyja előkotort egy régi óvodai fotót, és megmutatta rajta mindkettejüket. Bizonyos tekintetben túlságosan sokat az életkori sajátosságokat leszámítva nem változtak. Marci egyenes háttal, tekintetét a kamerába szegezve, elszánt arckifejezéssel ül a tornapad közepén, Géza pedig az egyik szélén, görnyedten, láthatóan megszeppenve, nem akar, vagy nem mer az objektívba nézni. Ez a gimnáziumra is így maradt. Marci az osztály egyik hangadója lett, erőtér, míg Géza valahol a kültelken állomásozott. Persze a szerencsétlen külseje is sokat rontott a helyzetén. Egyrészt már a testtartásából látszott az esetlenség. Görbe háttal és behúzott nyakkal járt, csoszogva, és testbeszédének minden egyes megnyilvánulásából az az attitűd sugárzott,

Addig csak a város egyetlen könyv- és zeneműzetében lehetett hanglemezeket kapni, kizárólag magyar, azaz Hungaroton és Pepita kiadásúakat, vagy esetleg elvéve egy-egy indiait. (Hosszú időn keresztül a nyugati rock-

mintha folyamatosan bocsánatot kérne pusztán a létezéséért is. Másrészt egyszerre szánnivalóan és nevetségesen öltözködött. Ez különösen azután vált világossá, amikor az országos reformhangulatnak kényszerűen engedve a gimnázium igazgatója felfüggesztette az addig kötelező iskolaköpeny viselését. Géza számára ez meglehetősen szerencsétlen lépésnek bizonyult. A sötétkék, nejlon egyenköpeny többé már nem takarhatta el borzalmas ruházatát, amely fehér orvosi klumpából, barna vagy szürke kordbársony nadrágból, plüssmellényből, valamint kockás ingből állt, aminek a hónalján már a második tanóra után átütött az izzadságfolt. Mindezt tetézte a hatalmas panorámalencsékkel ellátott műanyag keretes szemüvege, a könnyen zsírosodó haja, amelyből egy-két tincs mindig égnek állt, hiába próbálta szünetekben a mosdó tükrében nézve vízes kézzel lesimítani, valamint a pattanásai, amelyeket a Tini Tonik se bírt eltüntetni.

Bár a Becsei házaspár és a saját szülei mellett föltehetően maga Géza is úgy gondolta, hogy ők ketten barátkoznak, Marci részéről ez leginkább érdekkapcsolat volt. Géza kétlábon járó enciklopédia volt, folyton a könyveket és az újságokat bújta, és az ezekből megszerzett tudása jelentős részben kiterjedt a rockzenére is. Hatalmas érdeklődéssel figyelte az országban egyre szélesebb körben és egyre gyorsabban kibontakozó folyamatokat is, amelyek azt követően kezdődtek, hogy a több évtizedes hidegháborúba anyagilag és minden más értelemben egyaránt belerokkanó Szovjetunió egyre inkább a saját társadalmi és gazdasági problémáival volt kénytelen foglalkozni, és már nem tudta, sőt egy idő után nem is akarta a szétesőben lévő béketábor országait a régi szigorral felügyelni. Mindezekről azonban Marci inkább nem beszélt Gézával, aki a kezdetektől fogva minden lehetséges eszközzel kinyilvánította ellenzéki érzéseit: Kossuth-címeres jelvényt tűzött az öregemberes ballonkabátjára, és rendszeresen megvásárolta a Reform című hetilapot, valamint az utcasarokra kihelyezett asztalokról árult, az elmúlt évtizedek elhallgatott eseményeit taglaló, maszek kiadású könyveket.

– Ne menj bele semmiféle vitákba, és ne hagyd, hogy provokáljanak – intette a fiát Becsei Árpád, aki ezekben az időkben a szokottnál is gyakrabban volt ideges és feszült. Annak ellenére is, hogy az egyre inkább földcsuszamlásszerűnek tűnő változások igazából nem lepték meg, sem őt, sem azokat, akik a párt berkein belül tisztában voltak bizonyos dolgok tarthatatlanságával, valamint azzal, hogy a vezetés hosszú időn keresztül csupán tétlenül figyelte az eseményeket, és akkor sem cselekedett, amikor még módja lett volna beavatkozni. Igaz, az egyre nyilvánvalóbb válságot az se tudta volna megoldani, ha az első jelekre reagálva reformokba kezdenek, amitől egyébként a pártvezetés a fiatalításra vonatkozó minden hangzatos kijelentése

ellenére ódzkodott, tudván, hogy mi lett a korábbi reformok és azok szorgalmazóinak sorsa. A megoldás kulcsa azonban nem a felszínen hullámzó folyamatok kezelésében volt, ekkorra már az is látszott, hogy a válság lényege maga a rendszer, amely fölélte tartalékait, és sorra veszítette el pil-
66 léreit. Akinek volt esze és szeme, láthatta, hogy immáron nemcsak a vakolat hullik, és ablakok töredeznek be, hanem maga a szerkezet is recseg-ropog, és hiába hívnak statikust, az legfőljebb a fejét ingathatja, jelezvén, hogy ezek már olyan mérvű elváltozások, amelyekkel szemben mindenféle föllárványozás és fúrás-faragás tehetetlen. Az épület menthetetlenül össze fog dőlni. Kérdés, kit temet maga alá, és mit fognak helyette építeni.

Becsei Árpádot különösen előbbi aggasztotta. Féltette saját magát is, de elsősorban a családját és a gyerekeit. A gimnázium amúgy is a nagy kamaszkori lázadások időszaka, ilyenkor mindenkit könnyen elkap az ifjonti hév, és amikor amúgy is mindenütt bugyognak az indulatok, az ilyesmi könnyen erőteljes, sőt radikális megnyilvánulásokba csap át. Bár mindig próbálta úgy alakítani a dolgokat, hogy se Marci, se Sára ne érzékeljen abból az iskolában és másutt se semmit, hogy az apjuk magas beosztású megyei pártvezető, azzal is tisztában volt, hogy ennek hatása és az ő személyes befolyása alól még az akarata ellenére se tudja kivonni őket. Igyekezett szerény funkcionáriusként viselkedni, ám a hajbókolást és a kivételezést nem lehetett teljességgel kikerülni. Most viszont attól kezdett tartani, hogy gyerekei az eddigi pozitív hatások után hirtelenjében a negatívumokat fogják megtapasztalni. Mégpedig korántsem igazságos módon. Miközben ő az imázsa és a lelkiismerete által is vezéreltetve próbálta visszafogni a kivételezések mértékét, féltő volt, hogy a rendszerellenes megnyilvánulás elől már nem bírja őket megvédeni.

Géza is sokat olvasott a rockzenéről, és egy csomó lemeze is megvolt, így aztán volt mit cserélgetniük és megbeszélniük. Mi több, kölcsönkérte a bolgár gitárt, valamint a Muszty–Dobay könyvből kitépett akkordtáblázatot, és elhatározta, hogy megtanul gitározni. Marci némi szkepticizmussal fogadta a dolgot, az ugyanis elég hamar kitűnt, hogy Gézának nem igazán van zenei hallása, és az énekórán se nyújtott soha kiemelkedőt, ám ez végül is nem föltétlen jelent akadályt, széles e hazában és a nagyvilágban egyaránt léteznek zenekarok, ahol még előnyt is jelent a hiányos zenei érzék és tudás. Géza lelkes volt és elszánt, pár hét alatt bedaráltta az akkordtáblázatot, bal kézfejen csumára vágta, a jobbon megnövesztette a körmeit. És amikor Marci megkérdezte tőle, hogy nem fordítva kellene-e a gitárt fognia, merthogy ő úgy látta a gimnáziumban, hogy Géza balkezes, amaz tiltakozott, mondván, hogy valóban bal kézzel ír, de egy csomó dolgot a kiskorában úgy tanítottak meg vele, hogy a jobbot használja, így aztán a gitározni is azzal a kezével fog. Különbösen is, macerás a húrokat megcserélni és újjahangolni.

Valójában más se ment. Géza szorgalmas nebulóként bemagolta az akkordokat, anélkül is le tudta őket fogni, hogy ránézett volna a táblázatra, ám a ritmust képtelen volt tartani, a váltások időnként csúsztak, az énekhangjáról pedig jobb nem beszélni. Nekiláttak duóban előadni pár, a rocklemezekről ellesett klasszikust, és bár Géza már közös fellépésekről 67 ábrándozott, amit valamelyik sulibálon fognak elkezdni, Marci hamar látta, hogy ez képtelenség. Amikor pedig kérte, hogy egy kicsit tegye le a gitárt, és kísérletképpen egyelőre kísérje tapssal az ő játékát, hadd lássák, mi a helyzet a ritmusérzéssel, Géza megsértődött. Távozáskor ezúttal nem vitte magával a bolgár gitárt sem, holott érkezésekor még lelkesen mondta, hogy egyelőre nem adná vissza, mert még javában gyakorol, csupán azért van nála, hogy megmutassa, mit tud.

– Fölösleges. Úgyse tudsz semmit – akarta mondani Marci Géza azon sértődött kijelentésére, hogy majd vesz ő magának saját gitárt, nem kell neki a kölcsön, aztán inkább visszafogta magát. Géza ennek ellenére vörös és feldúlt arccal távozott. Még a köszönést is elfelejtette, de az is lehet, hogy egyszerűen ignorálta.

– Összevesztetek? – kérdezte Becsei Árpád, aki a nappaliban, a könyvespolc előtti kanapén ült, és egy nemrég indult folyóiratot olvasgatott homlokráncolások közepette. Az általános reformhangulat lapalapítással is járt, és egyre-főre jelentek meg a hosszabb-rövidebb életű, hol rosszul, hol valamivel jobban szerkesztett, ám annál lelkeesebbnek és szókimondóbbnak szánt sajtótermékek.

– Nem vesztünk össze.

– Csak mert ez egy olyan rendes gyerek, eddig mindig köszönt.

– Hát most nem.

Marci visszalépcsőzött a szobájába, mielőtt az apja tovább kérdezősködik. Azt ugyanis még véletlenül se akarta, hogy szóba kerüljön, hogy a gitártudása fölötti vita hevében Géza azt is megemlítette, hogy a szülei a múltkor kaján vigyorral közölték vele, hogy lám, amikor mostanság összefutnak az utcán, Becsei elvtárs köszön, sőt Géza anyjának előre is szokott köszönni, miközben korábban az üdvözlést se fogadva láthatóan nem akarta őket megismerni. Pedig hát az ismeretség elég régi keletű.

Volt még egy másik esemény, amit Marci odahaza ugyancsak elhallgatott. Az egyik lánynak születésnapja volt, és kitalálta, hogy erre az alkalomra csinál egy kis összejövetelt. A szülei elváltak, ő az orvos édesanyjával élt, aki ezen a hétvégén ügyeletes volt a kórházban, úgyhogy szabad volt az egész lakás. A lány elhívott az osztályból pár embert, nem mindenkit, csak azokat, akik a közkeletű vélekedés szerint úgymond számítottak. Géza például nem volt közöttük, Marci ellenben igen. Nem volt az az ajtóberúgós, orgiába fuladó, hányós házibuli, inkább egyfajta tapogatózás. Addig nem nagyon

csináltak effélét, most viszont a kibontakozó szabadság fílingjében ki akarták próbálni, milyen érzés akárcsak néhány órára is kiszakadni a kora gyerekkoruk óta rájuk tukmált, generációkon átívelő kötelező fegyvelmezetségből.

Zenét hallgattak, beszélgettek, táncoltak, a lassúzás közben elcsat-
68 tant néhány csók, volt pár óvatos, tapogatózó mozdulat, és némi alkohol is fogyott. Ipari mennyiségben nem, annyira azonban elég volt, hogy azok, akik először találkoztak a piával, gyorsan megérezzék a hatását.

Természetesen iskolai dolgokról esett a legtöbb szó, és hamar emlegetni kezdték közös utálatuk tárgyát, a kémiantanárnőt, aki egy régimódi vénkisasszony volt a rigolyáival és a túlzott követelményeivel egyetemben. Az iránta való gyűlöletüket leginkább az táplálta, hogy úgy viselkedett, mintha a kémia lenne nemcsak a közoktatás, de a földkerekség legfontosabb tantárgya is, és folyamatosan kemény számonkérésekkel terhelte őket. Telefonbetyárkodás közben valakinek eszébe jutott, hogy elég most már a vicces családnevekre asszociáló poénokból, meg a kamu éttermi asztalfoglalásokból, mi lenne, ha fölhívnák a kémiantanárnőt, és megszívatnák egy kicsit. Nem volt nehéz megtalálni a telefonkönyvben, nem tucatlan neve volt, Marci pedig a harmadik sör – ráadásul dobozos sör, ami nagy dolognak számított – közben elég erőt és indíttatást érzett ahhoz, hogy a küldetést végrehajtsa.

– Jó lenne, ha végre alaposan megkeféltetnéd magad azzal a seggfejjel Mengyelejevvel, te baszatlan picca, mert mindenkinek kezd kurvára elege lenni a faszágaidból!

Ennyit mondott csupán a telefonba, majd még azelőtt, hogy a kirobbanó harsány röhögés behallatszott volna, letette a kagylót.

Ám ez az egyetlen mondat is elég volt arra, hogy a kémiantanárnő fölismerje a hangját. A későbbiekben Marci végtelenül büszke lett volna rá, hogy annyira jellegzetes hangja van, hogy három sör és két pohár eredeti orosz, azazhogy akkor még szovjet vodka és szándékolt elváltoztatás ellenére, a recsegő vonalon keresztül is föl lehetett ismerni a hangját. Ezúttal azonban meglehetősen kellemetlenül érintette a dolog. Igazából nem is tudatosult benne, sőt nem is nagyon emlékezett rá, hogy mi történt – egészen hétfő délelőttig, amikor a pedellus benyitott az oroszóra kellős közepén, és közölte, hogy Becsei Márton tanulót az igazgató úr azonnal hívhatja.

Már ennek a rövidke epizódnak is két, önmagán túlmutató jelentése van. Az egyik, hogy az incidens éppen oroszórán történt. Marciéké volt az utolsó generáció, amelyik iskolai oktatás keretében, kötelező jelleggel tanulta az orosz nyelvet. Dacára annak, hogy az ugyanebben a nem kívánt lehetőségben részesült előző nemzedék számára felnőtt korára világos lett, hogy néhány elenyésző kivételtől eltekintve nemigen kerül olyan élethelyzetbe, amikor az orosz nyelvet használnia kellene. Amikor a szívélyes légkörű találkozókat zajlottak a szovjet elvtársakkal, biztos, ami biztos, nehogy félreértés vagy

nyelvbotlás legyen, a magyar pártvezetőknek ugyanúgy tolmácsot kellett alkalmazniuk, mint a más nyelveken zajló diplomáciai és egyéb protokolláris kapcsolatok esetében. Az pedig egyenesen a korabeli iskolai nyelvoktatás totális csődjét jelentette, hogy nyolc–tíz évnyi orosztanulást követően se mondhatták el túl sokan magukról, hogy beszélnek Puskin, Dosztojevskij és Tolsztoj nyelvét. Valószínűleg azért nem, mert a lelkük mélyén kimondatlanul is úgy viszonyultak hozzá, hogy ez számukra elsősorban Lenin, Sztálin és Brezsnyev nyelve. Pedig ez már nem az az időszak volt, amikor még a más oktatási szakirányról átvezényelt tanárok egy-két nyelvleckével jártak a tanítványaik előtt. Ekkor már évtizedek óta intenzív orosztanárképzés zajlott a Magyar Népköztársaság főiskoláin és egyetemeken, ám úgy látszik, a passzív ellenállás éppen ezen a területen mutatkozott meg leginkább, vagy éppenséggel kizárólagosan.

Mindenesetre itt már azokat az időket írtuk, amikor, ha még nem is mondták ki nyíltan, de jó eséllyel sejthető volt, hogy a kötelező oroszitanítás nem fog újabb nemzedékeket érinteni. A lazulás egyik jele volt, hogy sokkal könnyebben lehetett oroszórakon jó jegyet kapni, mint addig. A másik, hogy az igazgató úr pont az oroszórát tartotta alkalmasnak arra, hogy Becsei elvtárs fiát magához rendelje.

Igen, az igazgató úr, merthogy ez volna a fentebb említett másik, önmagán túlmutató jelentéstartalom. Hiába tartott már négy évtizede a szocializmus, a nyelvre még nem tudott akkora hatást gyakorolni, hogy bizonyos kifejezéseket kiiktasson belőle. Az egyik ilyen a „tanár úr”, illetve „igazgató úr” megszólítás volt. Na jó, éttermekben még volt más is, mert hát az, hogy „főelvtárs, fizetek”, tényleg elég röhejesen hangzott volna. A dolognak viszont a mostani sztorinkban éppenséggel az volt a pikantériája, hogy az igazgató úr személyében egy ízig-vérig elvtárs várta Marcit.

Aki meghökkent és némiképp rémült arccal, a többiek pillantásától kísérve távozott az osztályteremből. A folyosón volt egy kevéske ideje elmerengenie azon, hogy mi történhetett. Egy pillanat erejéig az is átfutott a fején, hogy kitört a forradalom, vagy az ellenforradalom, vagy mi a fene, a felkelők pedig felgyújtották a pártházat és meglincselték az apját. Ehhez azonban odakint túlságosan nagy volt a csönd, a várost átszelő országos főút szokásos forgalmán kívül más zaj nem hallatszott be. Úgyhogy sejtette, hogy az, hogy menetelni kénytelen a pedellus csoszogó léptei és széles válla mögött, a szombat éjszakai bulival lehet összefüggésben. Az jutott eszébe, hogy esetleg az lehetett a baj, hogy az osztálytársnőék lakásán találtak egy rúdjától megfosztott nemzeti trikólórt, és azt az ablakon kilengetve harsányan éltették, azazhogy pont ő éltette a lehangosabban Habsburg Ottót.

Természetesen csak brahiból, valós tartalom nélkül, ráadásul az utca is üres volt. Viszont a jelek szerint az osztályban is lehetnek besúgók.

A valódi ok az igazgatói irodában derült ki, ahol kizárólag ketten tartózkodtak: Marci és az igazgató úr. Utóbbi minden kertelés és fölvezetés nélkül ismertette a tényállást:

70

– Morgensteiner tanárnő ma reggel tudatta velem, hogy nem szereti az éjszakai telefonokat. Ő nem bagoly, hanem pacsirta típus. Korán fekszik és korán kel. Szombaton is már az ágyban találta, mi több, a legszebb álmából riasztotta föl a hívásod. Amit pedig mondtál neki, az annyira elkésértette, hogy nem is tudott visszaaludni. Álmatlanul forgolódva töltötte nemcsak a szombat, de a tegnap éjszakát is. Úgyhogy kénytelen volt a mai második órája után hazakéredzkedni tőlem, mivel úgy érezte, túlságosan zaklatott és kialvatlan ahhoz, hogy felelősségteljesen tanítani tudja az ifjúságot.

Marci előtt fölsejlett Morgensteiner tanárnő madárkához hasonló törékeny alakja, ahogy a katedrán a tanári asztal szélébe kapaszkodva minden lehetséges szankcióval fenyegetőzve igyekszik fölkelteni az osztály figyelmét a sav-bázis reakciók iránt. Ekkor már a telefonhívás is rémlett neki, bár azt, hogy pontosan mit mondott, nem tudta fölidézni, ellenben végtelen sajnálatot és büntudatot érzett.

– Édes fiam, ezért a magatartásodért ki is csaphatnálak. Egyedül a szüleidre tekintettel nem teszem meg. Éspedig azért nem, mert ezekben a vészterhes időkben nekünk, kommunistáknak össze kell fognunk. Nem szeretnék a te ostobaságod miatt haragban lenni egy olyan régi és jó elvtárral, mint amilyen az édesapád. És úgy gondolom, ez neki is alapvető érdeke. Épp elég megalapozatlan és felelőtlen támadás éri mostanság a szocializmust, amelynek egyesek szemtelenül megtagadják a vívmányait és gyalázzák a nép vezetőit, akik pedig minden tudásukkal és szorgalmukkal őértük is dolgoznak. Ez nem Amerika, édes fiam, hogy akármit lehet mondani, és tapasztalt, megbecsült tanárokat lehet megszégyeníteni. Ám, ismétlem, ebben a nehéz helyzetben nekünk, kommunistáknak össze kell fognunk. Nem szeretnék a szüleiddel semmilyen formában szembekerülni, ezért mondom, hogy felejtjük el és zárjuk le ezt az incidenst, te pedig az első lehetséges alkalommal kérj bocsánatot Morgensteiner tanárnőtől. Lehetőleg ne telefonon.

Marci megsemmisülten állt az igazgatói iroda kopott szőnyegének szélén. Még soha nem került ilyen helyzetbe. És nem azért, mert korábban nem követett volna el bizonyos csínyeket. Például általános iskolás korában egyszer egy akkori haverjával visszament a lakótelepre, és zsírkrétával összefirkálta az egyik panelház lépcsőházát. Arra ügyelt, hogy ne azt, amelyikben korábban laktak, hanem a szomszédost, ám valaki így is fölismerte, és jelentette az iskolájának. A haverja biztos volt benne, hogy ezért minimum intőt fognak kapni. Nem ez történt. Az osztályfőnökük félrevonta őket egy szünetben,

és egyszerűen megkérte őket, hogy lehetőleg ne rongálják a nép tulajdonát. Vagy ha már mindenáron falat akarnak firkálni, akkor sima és ne zsírkrétával tegyék, utóbbit ugyanis sokkal nehezebb eltávolítani. És még akadt pár hasonló ügy, ami alól Marcinak sikerült rendre kislisszannia. Amiben természetesen az apja által aktuálisan elfoglalt pozíció számított leg- 71
inkább.

Ez volt az első figyelmeztetés. A jelzőhang arra vonatkozóan, hogy a dolgok megváltoztak. Az igazgató úr tudatta vele, hogy azért, amit tett, immáron akár komolyabb szankciókat is alkalmazhatna vele szemben. A láthatatlan védőernyő immáron csupán a bajtársiasság jegyében működött. Néhány évvel később Marci azt olvasta a megújult Alföldi Krónika egyik cikkében, hogy hajdani alma máterének idővel nyugdíjba ment – avagy nyugdíjba küldött – igazgatója az akkor már forradalomként emlegetett sajnálatos események idején fegyverrel védte a proletárhatalmat. Mégpedig oly módon, hogy önként jelentkezett a köznyelvben csak pufajkásokként emlegetett karhatalmisták soraiba, és tevékenysége egyáltalán nem merült ki abban, hogy időnként a régi pártház előtt strázsált. Később a megyei tanács művelődési osztályát vezette, onnét került az egyik elitgimnázium igazgatói székébe. Ahonnét csak akkor volt hajlandó távozni, amikor egyre többen, már nemcsak a pedagógusok körében, hanem a megye közéletében és a sajtó hasábjain is követelték menesztését.

A következő fájdalmas momentum a bocsánatkérés volt. Marci úgy volt vele, jobb túlesni ezen minél hamarabb. A legközelebbi kémiaórára néhány nappal később került sor. Morgensteiner tanárnő szokatlanul csöndesnek és szelídnek mutatkozott, nem nézett senki szemébe, és igyekezett minél többször a tábla feketeségébe rejteni keskeny és sápadt arcát. Amikor Marci a szünetben egy nagy levegővétel után odament hozzá a katedrára, kerülték egymás tekintetét. Morgensteiner tanárnő szempillája riadtan verdesett, mintha neki volna oka valamiféle bűnbánásra, miközben Marci makogva és alig hallhatóan bocsánatot kért.

– Jól van, jól van, hagyjuk már ezt az egészet – mondta a tanárnő, azzal a hóna alá csapta az osztálynaplót, és széleseben távozott.

Azt nem tudni, az incidensnek volt-e köze ahhoz, hogy a tanév végén leadta az osztályt, és más vette át náluk a kémiaoktatás feladatait.

Ahogy vöröslő arccal jött le a katedráról, Marci észrevette, hogy Géza a sarokból figyeli őket. Lehet, hogy csak messziről tűnt így, mindenesetre cserepes ajkain mintha gúnyos mosoly is játszadozott volna. Akkor nem szólt semmit, a következő szünetben azonban odament Marcihoz, és minden bevezető nélkül annyit mondott:

- Ugye, tudod, hogy most már nem bújhatsz az apád háta mögé?
- Mi van?
- Ezt még megúsztad, de a következőt már nem fogod.
- Mit úsztam meg?

72 Géza tekintete megvillant a vastag szemüveglencsék mögött:
 – Jaj, ne tessed már a hülyét. Mindketten nagyon jól tudjuk, miről van szó.

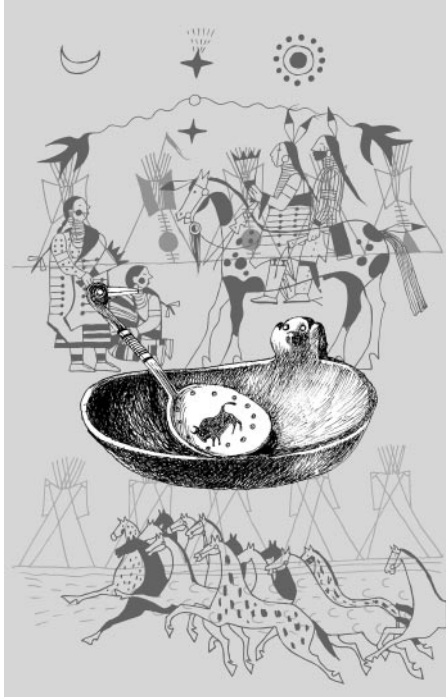
- Te mit tudsz erről? Ott se voltál.
- Nem voltam, de ettől még tudom, mi a helyzet. Nektek végetek van.
- Kinek van végük, bazmeg?
- Nektek, meg a szaros rendszereteknek. Jobb, ha tudomásul veszed, hogy vége a kivételezett helyzeteknek. Sőt a számonkérés következik. Egyenként fogjuk le vadászni a kommunistákat, és felelni fognak minden bűnükért. Értve vagytok, Becsei... elvtárs?

Géza sarkon fordult, és klafffogó léptekkel távozott, maga után húzva izzadságszagának kondenzcsíkját.

- Megtanultál már gitározni? – kiáltotta utána Marci, majd hozzátette:
 – Rohadt fasiszta.

Szerencsére ez utóbbi mondat valamivel halkabbra sikeredett, amúgy is elnyomta a nagyszünet morajlása. Verekedésre tehát nem került sor, bár

Marcinak kedve lett volna megint bemosni egyet Gézának, mint ahogy annak idején tette a roncssteherautó lépcsőjén. Onnantól kezdve viszont nem beszéltek egymással, és arra is ügyeltek, hogy kettesben ne fussanak össze sehol.

Odalépett egész közel a peron széléhez, de ügyelt rá, hogy ne lépjen rá a biztonsági sávra, mert nem szeretne volna, ha a hangszóróból az a jól ismert, örökké egyforma, kiegyensúlyozottságot sugalló hang most őmíatta szólalna meg, hogy rendre intse. Fejét a metróalagút felé fordította, abba az irányba, ahonnan a szerelvényt várta. Sötétség tömte be az alagút száját.

Molnár Dávid 73

MEGÁLLÓ

Hamarosan meghallotta a jármű zúgását, de még nem látta előtűnni az alagút falán a fényt, amelyet aztán, ahogy a metró a kanyaron túljut, a két fénykör, mint egy állat két szeme, szokott követni. A zúgás egyre hangosodott, de fényt továbbra sem látott. Várt. Aztán az alagútból nem a metró bújott elő, hanem az a tömény sötétség, amelybe egész addig bámult, közeledett, kúszott előre a peron mellett. Bizonyára becsapják az érzékei, gondolta, s mert érzékcsalódását valami rosszullet előjelének vélte, jóval hátrébb lépett, nehogy még a végén a sínek közé szédüljön.

A peronon most már hátrébb állva, két fehér, pléhlemezekbe burkolt tömzsi oszlop közt, a síneken túl, a szürke falon egy plakátra pillantott. Talán mégsem lesz rosszul. Emberek voltak a plakáton, akik széttárt karokkal, viszorogva – mert mosolyukat nehezére esett mosolynak látni – a levegőben rekedtek fölhúzott lábakkal és kitért karokkal, mintegy megfeszítve. Le kéne venni őket a levegőből, amiképp egy kabátot emelünk le a fogasról, leültetni a földre, s a karjaink közt nyugtatni őket, várni, hogy arcukról föloldódjon a kényszermosoly, és a fülükbe súgni: ne félj, vége van. Miután ez végigfutott az agyán, biztos volt benne, hogy szerencsére nincs semmi baja, nem lesz rosszul. A következő pillanatban a plakát és a szürke fal viszont egyszer csak eltűnt előle, sötétség nyomakodott be eléjük, és nem sokkal utána pont olyan hangot hallott, mint amikor kinyílnak a metrókocsik ajtajai.

Nem értette a dolgot. Körbenézett. Látni akarta, hogy a többiek miképp reagálnak erre a különös jelenségre, de azok csak, mintha ez lenne a legtermészetesebb, elindultak a sötétség irányába. Látta, azt is, amint páran kilépnek belőle, és már sietnek is a mozgólépcsőkhöz, de bennük sem és a sietségükben sem volt semmi szokatlan, akárha minden egyes nap kilépegetnének egy-egy ilyen lebegő, tömény feketeségből, s mennének tovább a dolgukat intézni; akik meg eddig a peronon álltak, beléptek, és eltűntek benne. Nem tudta, honnan – talán, mert máskor is ott szokott lenni, talán, mert az előbbi hang alapján tudat alatt így kalkulált –, hiszen a két oszlop közt csak teljesen összefüggő feketeség látszott, ám tudta, hogy pont vele szemben van az a hely, ahol fölszállhat ő is, hogy egy nem látott ajtó épp ott kellett

kinyíljon. Elindult hát, átlépte a sötétség határát, és hallotta, hogy a lába épp úgy dobban odabent, akár egy közönséges metrószerelvény padlóján.

Beljebb ment, vagyis inkább beljebb furakodott, mivel nagyon sokan voltak már ott. A világon semmit nem látott, a peron felől sem hatolt
74 be semmi fény, pedig úgy gondolta, hogy azok a láthatatlan ajtók még mindig nyitva lehetnek. S valóban, egészen addig nyitva is kellett legyenek, mert most szólalt meg az ajtók záródására figyelmeztető, sípoló jelzés, utána meg hallotta, ahogy azok hirtelen be is csukódnak, ő pedig megtántorodott kissé, mert a szerelvény (nyilván egy szerelvény volt) elindult, kapaszkodót meg nem sikerült találnia, s most sem talált, bárhová nyúlt, csak más utasok karjába ütközött, különféle anyagú ruhákat érintve meg ujjával. Fölfelé is nyújtózkodott, de ott sem volt, amiben megkapaszkodjon.

Hallotta, ahogy a jármű suhan vele és a többiekkel, közben úgy érezte, hogy még az eddiginél is jóval szorosabban veszik őt körül. Próbált úgy helyezkedni, hogy jusson neki valamekkora tér, de mindig csak rontott a helyzetén. Kezdett megijedni, mert már úgy tűnt neki, mintha nem véletlenül préselődnie rá ennyire, hanem szándékosan, összeesküdve ellene, fognák közre egyre szorosabban. Lassan már olyan erősen hozzápasszírozódtak, hogy képtelen volt a karjait megmozdítani, azok az oldalának nyomódtak. Valaki a hasába fúrta a könyökét. Mintha az egész bensőjét, akárcsak egy tubusból, ki akarnák nyomni belőle a körülötte állók, akiknek a vaksötétben lehelete az arcába és a nyakába csapódott. Izzadt, csurgott róla a víz, és maga is szinte lihegve vette a levegőt, mivel úgy tűnt, versenyt kell lélegezzen az utastársaival, akik az ő feje körül szívják el az oxigént. Akik épp őelőtte álltak, mind az oldalukkal nyomakodtak neki, de mindkét oldalról és hátulról is folyton érezte, ahogy a többiek lehelete rácsapódik. Próbált mozogni, némi helyet kiszorítani magának, de képtelen volt rá.

Hirtelen megszólalt a hangszóró olyan erővel, olyannyira üvöltve, egy robbanás hosszú dőrejéhez hasonlóan, hogy nem lehetett érteni belőle egy mukkot sem. Az erős hangra rögtön a füleihez kapott volna, de kezei a többi utas teste által lefogva, mozdulatlanok maradtak. Fájt a füle. Aztán mocorgás támadt körülötte. Teste mintha hatalmas kövek közt őrlődött volna. Szerencsére hamar abbamaradt ez a mozgolódás, a helyzete viszont szemernyit sem javult, ugyanolyan erősen szorították. Mások kerültek elé, máshonnan álltak bele társainak tagjai. Vállait, mintha a nyakába akarták volna tolni, bordáit keresztben átsuvasztani egymáson. Valaki csípője szorosan a fenekének nyomódott, közvetlen a gerince mellett talán ugyanennek az illetőnek a könyöke szúrt a hátába. A karjaiban olyan erősen érezte saját pulzusa lüktetését, mintha mindjárt föltrepednének összepréselt erei.

Újra üvöltött egyet a hangszóró. Szorongott. Tudta, hogy ez a fájdalmas hang bármikor megisméltődhet, s ő nem tehet ellene semmit. Csuromvíz volt.

Biztosra vette, hogy ebben a csapdában, a sötétben utazók tömegében, őt egyszerűen meg akarják fojtani, ahogy egy kígyó fojtja meg az áldozatát, ő meg nem tehet semmit, végig így fog majd állni közben, amíg megfullad, mint a cövek, mert ő ide van szorítva, hiába feszíti meg most is örületes erővel mindenét, hogy már fáj a karja, a nyaka, a válla, akárcsak ha szét akarnának szakadni, meg fog halni, és itt fog majd állni utána is, ki tudja meddig. Dördült a hangszóró. Megint. Már annyira kétségbeesett, hogy torkaszakadtából próbált fölkiáltani, de üvöltés helyett csak valami erőtlen nyüszítés jött ki a torokán. Ettől még inkább pánikba esett. Újból üvöltöni próbált, de megint csak nyüszögni bírt. Csapkodni szeretett volna, de nem tudott, csak erőlködni kínlódvá és mozdulatlanul. Így állt és nyüszögött jó ideig, amíg valahára kiszakadt belőle egy valódi, egy rendes üvöltés, és ugyanebben a pillanatban egy rántással sikerült mindkét karját megmozdítania.

Tolni kezdte az előtte álló utasokat, de ez hirtelen okafogyottá is vált, igyekeztek előle már maguk is, a neki háttal állók meg őt taszították úgy, hogy épp csak el nem botlott, ment előre kényszerűen és akadálytalanul, aztán mintha zuhanna egy rettenetesen hosszú zuhanással, és nem lefelé, hanem megmagyarázhatatlanul, mintha irány nélkül zuhanna, majd egyszer csak a peronon landolt, épphogy nem vágódott hanyatt. Fény vette körül, amely egy pillanatra fájdalmasan hasított a szemébe. Emberek jöttek mögüle mérgelődve, dühösen szisszenve, aztán szemből kerülgették idegesen és sértődötten. Végre összeszedte magát, és elindult, majd rögtön hátra is pillantott – mi is történhetett vele az imént? –, ajtók csapódtak, és egy közönséges metrószerelvény siklott el mögötte; ablakaiból látszott, hogy még a világítás is tökéletesen működik odabent.

Elindult a mozgólépcsők felé. Nem értette, mi történt vele az út alatt, mi volt az a lehetetlenül nagy sötétség. Ilyen elevenen, ennyire valóságosnak tetszőn, na meg pláne ilyen nyomasztó dolgokról, álmodni azért mégsem szokott. Körbenézett. Jó-jó, végül is, ide akart jönni, valahogy mégiscsak ott szállt le, ahol kellett. Föllépett hát a mozgólépcsőre. Fázott. Meg volt izzadva, a ventilátorok meg persze most is pörögtek fölötte vaskos odúikban, hogy járassák a hideg huzatot. Mindenesetre nem bánta, hogy vége lett ennek a fura utazásnak.

Fölért a mozgólépcsőn, de hirtelen nem tudta eldönteni, merre tovább, hol is kéne fölmenjen az aluljáróból. Töprengett, próbálta elképzelni a fönti utcákat, és abból kitalálni az irányt. Majd találmra választott egyet a kijáratok közül. Ha nem pont ott köt ki, ahol kellett volna, szétnéz odafönt, úgy már el fog igazodni, vagy talán majd a felszínen is lesz valami zebra vagy ilyesmi, amelyen a jó irányba érhet, akkor lépcsőznie sem kell újból. A tőle bal kézre lévő lépcsőn sietett föl, az volt a legközelebb hozzá.

Fölérve rögtön meg is torpant. Itt túlfolyhatott valami csatorna, gondolta. Rögtön a legfölső lépcsőfoktól szennylé borította a földet. Távolabbra pillantott. Embereket látott, amint lépkednek ebben a matériában. Borzasztó bűdös volt. Mellette közben mások is fölértek, ők, a többiek viszont nem álltak meg odafönt. Volt, aki a vállával megtaszította őt, mások csak morogtak-mormogtak, miközben kikerülték. Úgy tűnt, nem is értik, miért alkalmatlankodik, minek állt meg az út közepén. Továbbmentek, bokáig a fekáliában gázolva és fölverve azt nadrágjuk szájára vagy szoknyájukra. Ahogy ott mentek az emberek ezen a téren, amelyből sem egy épület, sem egy fa, sem egy villanyoszlop nem emelkedett ki, volt, aki megcsúszott, ami nem lehetett nehéz, hiszen akik talpon maradtak azok is néha meg-megálltak, s karjaik széttárva, kínlódva egyensúlyoztak. Böven elég volt már neki ebből a látványból – na meg szagból. Gyorsan körbelesett. Tűzött a nap. Pillantásával kereste a többi kijáratot. Azok vajon tiszta helyen állnak? Nem látta egyiket sem. Akármerre nézett gusztustalan zaggal borított síkság terült el, s emberek járkáltak rajta, vagy próbáltak épp föltápáskodni. Visszasietett. Leért a lépcsőn, megint ott volt az aluljáróban, és keresni kezdte, hogy ha nem ez – mert nagyon nem ez volt –, akkor melyik lehet vajon a jó kijárat. S mi lehet egyáltalán a többi kijárat, hisz az előbb odafönt egyiket sem látta? Elindult az aluljáró közepe felé, hogy másikat válasszon.

Egy elegáns nő ment el épp mellette, arra, amerről ő visszajött. Magassarkú cipője hangosan kopogott az aluljáró kövezetén. Utánafordult.

– Bocsánat, nem arra kéne mennie.

– Ne haragudjon – felelte a nő –, tudom, merre megyek, higgye el nekem.

– Úgy értem, ott... azt hiszem... kifolyt valami.

– Bocsásson meg, sietek – zárta rövidre a nő, s már ott is hagyta.

Talán ennek a nőnek is éppolyan magától értetődő abban szennyben caplatni, mint azoknak, akiket az imént látott. Talán neki sincs ebben semmi különös. Ilyeneket gondolt, de azért gyorsan meg akarta találni a megfelelő kijáratot, mert ha mégsem így lenne, s ez a nő is megrökönyödve szembesül a helyzettel, utána meg itt találja őt, még szemrehányást tesz, amiért engedte továbbmenni. Egy távolabbi kijáratot választott. Ugyanaz a szörnyű szag és visszataszító látvány fogadta. Átment más kijáratokhoz. Ugyanaz volt a helyzet. Itt ő nem fog kimenni. Elmegy máshová. Egyébként is úgy rémlett neki, hogy üzletek is vannak az aluljáróban, itt pedig egy sem volt, csak fakóbarna kővel borított falak a lépcsők között, beljebb meg fekete kővel fedett tartóoszlopok. Talán ez nem is az a megálló...

Visszament a mozgólépcsőhöz. Na, ez pont följön, akkor majd a másik, gondolta. Az is fölfelé jött. A három mozgólépcső közül egy sem ment lefelé. Többször is átment előttük, hogy meggyőződjön róla, tényleg mind csak

fölfelé jönnek. Így volt. Egyéb lejáratot, liftet, akármit nem látott. Ellenőrök sem álltak ott, akiktől kérdezni tudott volna. Félreállt, mert közben egy nagyobb adag ember érkezett. Szorongva, idegesen állt egy darabig. Aztán megkérdezett néhányat a följövőők közül, hogyan tudna lejutni a metróhoz. Azok, amíg mellettük sietett – mert nem álltak meg, miközben 77 ezt a rövid kérdést intézte hozzájuk, nem is pillantottak rá, csak mentek – mindössze annyit válaszoltak, hogy ők nem tudják. A tizenötödik-huszedik ilyen után belefáradt a kérdésbe.

Visszament, megállt a mozgólépcsők mellett, és ott állt egy darabig a bosszúságtól kimerülten. Amikor épp nem jöttek föl sokan, eldöntötte, hogy márpedig le fog menni. Lelépett a szembejövő mozgólépcsőre. Csupán pár lépést sikerült tennie, aztán háttal fölerve épphogy hanyatt nem esett. Akkor futni fog. Megint elindult a mozgólépcsőn, villámgyorsan szedve lábait, lépett az alatta elfutó fokokra, de mintha azok fölvették volna vele a tempót, hiába igyekezett, a mozgólépcső megint visszatért vele. Újfent nekiiramodott, csak a futásra figyelt, mintha sprintversenyen volna, úgy érezte rohanása szárnyalás, lebeg a szürke fokok fölött, csak olykor-olykor érintve őket lábával, nem törődött vele mennyit haladhatott, a rohanás beszippantotta egész tudatát, egész lényét, úgy rohant, és egyszer csak arccal fölfelé találta magát a levegőben, aztán a fenekére zuhant. A lépcső ugyanis megint visszaért vele, s annak tetején a fémpadló besiklott talpa alá, amellyel újabb elrugaskodásra készült. A fölerő utasok elmentek mellette, voltak, akik röhögtek rajta, mások csak visszafogottan mosolyogtak, vagy úgy csináltak, mintha nem vennék észre. Fölkecmergett, és lenézett két mozgólépcső közt. Mi lenne, ha ott csúszna le? Úgy látszott, menthetetlenül a halálba csúszna. Gondolt egyet, s megnyomta az egyik nagy, piros vészjelző gombot a gumikorlát mellett, remélve, hogy kaspaskodnak, akik most a mozgólépcsőn állnak, s nem esnek el, amikor az hirtelen lefékez. Nem fékezett le. Semmi nem történt. Megnyomta még párszor. Hiába. Otthagyta a mozgólépcsőket, sorra végigment az aluljáró kijáratain, mindegyiken fölszaladt, hogy szétnézzen újból, balról jobbra haladt, hogy egyet se hagyjon ki.

Fölerve megint csak ugyanaz a látvány fogadta mindenütt. Ürülék véggestelen-végig a földön, amíg fönt okádtá fényét a kopár égen ülő, ostoba nap. Körbeért. Most egyik kijárattól futott a másikig keresztbe-kasul, összevissza, ötletszerűen válogatva közülük, ötször-hatszor is végiglépcsőzve egyiknél-másiknál, s mindig ugyanazt látta a lépcsők tetején. Ugyanabba az egynemű világba vezetett valamennyi, vagy meglehet, egymástól teljesen elkülönült világokba – hiszen a felszínen sose látta, hol a többi kijárat –, ám tők egyforma világokba, amelyekben ugyanúgy nem lebegett még egy szál

kósza felhő sem az égen, ahol ugyanolyan napkorong égett, s amelyekben a földet ugyanolyan viszolyogtató mocsok fedte be, s abban az emberek ugyanúgy gázoltak, mintha volna is hová menniük, mintha volna másra reményük, mint hogy végül aztán elessenek, s elfeküdve még a hajukat is összenekjék fekáliával, amiképp már el is csúsztak páran, akikről ők láthatóan igyekeztek nem tudomást venni.

78 Annyit szaladgált már lépcsőtől lépcsőig, kerülgetve a többi embert, mint mozgó akadályokat, meg a vastag fekete oszlopokat, hogy szörnyen kifáradt, lábai majd' összecsuclottak alatta. Most jött le épp az egyik lépcsőről, de már a korlátba kapaszkodva. Leérve néhány lépés után leült a kőre szemben a metrókijáratnál. Nekidőlt a falnak. Nézte az embereket, amint fölérnek a mozgólépcsőn, mennek előre, előbb tömöttebb, majd szellősebb rajokban, hogy a különböző kijáratok felé tartva váljanak el egymástól, és vesszenek ki az előtte álló képből. Újra meg újra ez ismétlődött – már nem is tudta, hanyadszor, amióta itt gubbaszt –, olykor többen, máskor kevesebben érkeztek, magukkal hordozva ruhájuk, arcuk, alkatuk egyszeriségének esetlegességét, nézte ezt a lüktetést, ezt az áramlást, mint egy folyó fodrait, mint a lángok lobogását, ült és nézte.

A helyettes nyaggatja

„Mész? Mikor indulsz?”

„Arról volt szó, újrakezded reggelente a hajnalit!”

„Miért nem? Megbeszéltük, ha jobb az idő, újra elindítod. Rá kell a napi egy órát szánnod, mert a levegő is kell, a mozgás pedig kötelező. Mi nem érhető ezen?”

Onagy Zoltán 79

KERTEK ALATT

A DUNA

„Édes szívem, legkésőbb március tizenötödikén minden évben.”

„Hát tényleg nem volna szerencsés megfáznod ebben a vírus verte időben, öltözz annak megfelelően.”

„Nem, szívem, nem akarok Gaskóból árvagyereket csinálni, miért akarnék, éppen hogy nem.”

„Marából se akarok özvegyasszonyt. Kapj a fejedhez, ne gyere ilyen szemét kifogásokkal.”

„Úgy van, mondd, hogy nyomja a lábad a terepcipő, az legalább érv. De ugye nem csodálkozol? Fél éve nem húztál utcai cipőt, csak a trampli posztópapucs volt rajtad a kórházban is, csoda, ha szétlapult a talpad?”

„Na, látod-e. Gondold végig, ha a lábadra így hat a fél év, mit művelt a szervezeteddel a kemikáliahegy, amit beléd tömtek.”

„Szívem, nem ismétlem jókedvűen, de amikor szabadultál a kórházból, arról volt szó, hogy májusra visszaerősíted magad, május után nyár, kenu, kajak, úszás, sziget, szedd össze magad, kérlek. A gurulószékben, az íróasztal előtt ülve kizárt, hogy változzon valami. Itt a jó idő, kezd el, ha hidegnek találod hatkor, akkor indulj hétkor, amikor jobban süt a nap.”

„Ne készülj csúcspdöntésre, csak sétálj végig a Kristófon, kész. Ha elfáradnál az Áfonyás úti emelkedőn, pihenj közben, tedd meg kétszerre, háromszorra.”

„Ejna. Rosszabb vagy egy gyereknél.”

*

Hogy az ember motiválja a Kristóf-körök újrakezdését, letölti a lépésszámláló appot, közben végig egyeztet a helytesszel, mit és hogyan. Indulás előtt választ irányt, olyan irányt, hogy esélye se legyen találkozni valakivel. A faluvég ilyen. A földutak ilyenek. A tavaszt, a Kristófot erőből támogatja a nap, a napsütés.

Jó lépkedni. A telet teljes egészében kihagyta, nem lépett két fölöslegeset, ebből következik az ismerős húzás a vádliban, derékfájdalom,

tanácstalanság. A buszfordulónál tíz lépést fölkanyarodik, benéz Mihalkovics Laci bácsi udvarába. A kapun lánc, lakat. Minden zárva, a kutya sincs, a baromfiudvar lakói korábban elköltöztek, miután a mami kórházba került, az öreg egy lakrészbe költözött a Honvéd utcában, hogy naponta meg-
80 látogathassa a mamát. A tyúkok, a három pulyka és a kacsák Marika néni felségterülete, az öreg elhatárolta magát, kizárólag sült, főtt formában találkozott velük.

Laci bácsival és „Marikanéniddel” a fejben baktat a tavakig. Így eltűnni a tájból, így hagyni itt mindent, ami fontos az életben. Ezt rakogatja egyik mezőről a másikra. Közös sarkuk nincs, az egész táblán szétszóródnak rendszer nélkül. Nem férnek jól követhető ív nélkül. Ha megtalálja a működő ívet, elbúcsúztatja Laci bácsit. Addig marad a lánc, a lakat, a kapu.

Tízezer lépés

„Szívem csücske, mi ez? Elárulnád? Mik ezek a fényképek? Ilyen adatokat szolgáltat a lépésszámláló? De hiszen nem így állítottuk be!”

„Egyértelmű, bár hihetetlen, hogy oda-vissza kilencezer lépés a tavak. Merre csalinkáztál, édes? Hogyan lehet kilencezer, helyben jártál, mint a skót a homokban?”

„A tavak, szívem, nem lehetnek négyezer-ötszáz lépésnyire, gondold végig logikusan, két és fél kilométer, valamit elnyomtál. Maximum tyúklépésben.”

„Ha nem hiszel nekem, nézz rá a térképre.”

„Jó, rendben. Majd végiggurulunk kocsival, ellenőrizzük. Hibás adatokból csak rossz eredmény születhet. Mint lám...”

„Ha nem mérsz, ha rosszul mérsz, abból csak rosszul kalkulálhatsz. Ugorjunk, bevásároltatok?”

„Azért csak jobb a biztonság, mi lesz, ha bezárnak a boltok? Nem mondhatom Gaskónak azt, hogy kisfiam, nincs kaja, mert nincs nyitva semmi, a pékek nem sütnek.”

„Hihi! Jöhetsz hozzám, szívem, enni, ha leáll az ország. Márpedig leáll.”

„Úgy is van, álrúhás pánikkeltő, rémhírterjesztő ellenforradalmárát, ez vagyok, bevallom!”

Mihalkovicsok

„Aztaaaa! Legyalogoltál egy zsírban úszó háromtojásos, hagymás, kolbászos, szalonnás rántottát! A mindenségít!”

„Na, ugye. Aki küzd az elemekkel, arról repülnek a kalóriák, szikárodnak az izmai, mindig mondtam. Édes szívem, szeretlek, amikor az elemekkel küzdöl, ehhe!”

„Ajaj, ez rossz hír. Sajnálom. Azt hittem, az öregek nyomába értél. Ne vedd le az oldalról, hátha jelentkezik valaki, aki a kórházból emlékszik Marika néniére vagy az öregre. Jól emlékszem, hogy van kontaktod a fiához, rosszul emlékszem? Írj neki.”

„Három éve Dél-Amerikában? Az öreg gépén se lehet elérni?” 81

„Ígaz. Akkor meg?”

„Mert? Van egyéb dolgod?”

„A Honvéd utcai szomszédok se tudnak semmit? Az udvarban lakik egy család, érdeklődtél náluk?”

„Igen, emlékszem, hogy a Mihalkovics-fiú perben állt mindenkivel, a szomszédokkal is, de ez tíz eltelt év után hogyan érinti azt, hogy tudnak-e az öregről?”

„Ne gyötörj, szívem. Mondtam már, hogy beszéltem az ismerős nővérrel, de nem fér más osztály adataihoz, azt mondja, a katonai rendszer kutya fasza hozzájuk képest, de megígérte, ha módja nyílik, belenéz és szól.”

„Az ég áldjon meg, nem telefonálhatok rá minden nap! Türelem.”

„Biztos, hogy Laci bácsi is meghalt, amíg kórházban voltál? Kitől tudod?”

„Ne hagyatkozz a szóbeszédre, ha senki nem látta, nem azt jelenteli, hogy meghalt.”

„Szívem, akkor a következőket kellene felhívni. Először a pro-spektúrát. Aki meghal, elsőként a hullaházba kerül, ahol dokumentálják szerintem. Ha ők nem mondanak semmit, akkor ott az önkormányzat Temetkezési Hivatala, nekik a város minden halálesetéről tudniuk kell, ez a dolguk. Végül, ha semmi nem jön össze, ott a belvárosi meg a bugaci temető irodája. Mindkét temető térkép szerint, dátummal, névvel temet. De mindenütt úgy mutatkozz be, mintha te volnál a Mihalkovics-fiú, az Isten áldjon meg. Ha így se megy, kitalálunk valamit.”

*

„Jó reggelt!”

„Ohohohó, már itthon is a Kristófból! Vita nélkül, és könnyebb, mint tegnap, az idő is kedvezőbb. Az idő, szívem, mindegy, milyen, ha menni akarsz. Ezt szoktad mondani az időre.”

„Így azért más a leányzó fekvése, hogy hat kilométer, hogy oda és vissza hat, a tavakig három a fel- és lejáróval három és fél, talán belefér. Ki gondolná, hogy ötvenöt centist lépsz?”

„Akarsz tesztet csináltatni? Ma bejelentkezünk, hétfőn felviszlek, A Petőfin alszunk, kedd reggelre kézben az eredmény.”

„A biztonság kedvéért. Ha tudod, hogy nem vagy fertőzött, akkor nem fertőzöd, akik közel állnak hozzád.”

82 „Nincs értelme az egyedüli tesztnek, éppen ezt akartam mondani, vedd rá Marát, hogy jöjjön ő is. Ugyan két tesztre kaptam ígéretet, de talán belefér a három. Rákérdezek. És akkor mindhárman biztosak lehetünk abban, hogy nem vagyunk fertőzöttek.”

„Nem, Isten ments, ha Mara is jön, hazajövünk, nem alszunk a Petőfi utcában. Pedig... Nem is mondom, csak gondolom.”

„Annyi a dolgod, hogy megvilágosítsd az elméjét, a biztonság fél egészség!”

„Jó. Reggel beszélünk. Neked van kedved? Te meg akarod csináltatni?”

„Az óvónők ajánlották, ahová Gaskó jár. Csupa orvosgyerek. Csütörtöktől zárva az óvoda, a nyolc óvodai dolgozóból öt beteg.”

„Jó, de mire számítsak?”

„Rendben.”

„Értem, igaz is, hogy pillanatnyi állapot, és hogy neki aztán van hol összeszedni, teljesen igaza van. De te?”

„Jó éjt. Ügyes legyél. Nem szeretném, ha ilyen hülyeség miatt meghalnál, szívem csücske. Haljon meg, akinek nincs dolga.”

„Én se, én is!”

Karantén-desszert

„Ide nézz: »Szűrt napfény egy karanténablakban« – mit szólsz, milyen jó mondat? Most hallottam a benzinkúton.”

„Persze. Nyilván egy költő mondta. A nevét ne kérdezd. Nyilván karanténköltő.”

„Ki gondolná, hogy még ez is, sűrűn áradó erogén halogén a vad karantén ürügyén?”

„Jó, szívem, jó...”

„Értelek, szívem, értelek, ne kiabálj!”

„Világos. Nem vágod be a zöldséges kosárba, nem rohad rád a kurkumám, mondom, hogy megértettem egy szóra, de úgy szólaltál meg, mintha meg akarnálak mérgezni. Azt nem értettem, szívem, nem értem most sem, hogyan gondold, hogy gyógynövénnyel megmérgezek.”

„Én értem, te is érted, akkor miért kiabálsz? Ha nem kiabálsz, csak nyomatékosítasz, miért hallom úgy, mintha üvöltöznél?”

„Jó. Csakhogy felfogtam azonnal, ha szabadna közölni, közlöm.”

„Nem tételezem fel, hogy fel akarod dobni a bakancsot. Ez egyenlő a hülyeséggel, miért tételezném fel? Az élet szép, te szép vagy benne, én szép vagyok benne, együtt még szebbek vagyunk, és ha Gaskót hozzáveszem,

Marát, az örökasszonyt nem is mondom, kötelező élnünk. Minél jobban telik, annál jobban hiányzol. Meg ilyenek.”

„Fékezz. És képzeld el, ismerem a személyes adataidat, az enyémekeket is, és ha most fáradt is vagy, találok megoldást, hidd el, csak nyugi.”

„Nem, semmit nem felejték el.”

83

„Ezeket az adatokat sose szoktam elfelejteni, mást néha valóban, prioritásuk szerint.”

„Szívem, dehogy. Semmi más nem hiányzik a világból, mint az immunrendszered megerősítése. Tudom jól.”

„Reszelnék kurkumát, ha ott lennék, de nem vagyok ott, te nem vagy itt, speciel mást csinálok, hát bocsáss meg, hülyegyerek!”

*

„Hahó! Megmutatom, milyen, nyisd a képet. Ime a reszelvény.”

„Megsúgom, ez baromi erős, csípősebb az öreg fekete reteknel, a könnyem folyik tőle, emlékeztet a friss tormára.”

„Nem, én sem ettem soha.”

„Céklát nem olvastam a javaslatok között, almát, édes gyümölcsöt írnak. Ha viszont savanyúságként eszed, válassz olyan mellékletet.”

„Mondom, hogy olyan erős, mint a gúnármonya paprika, könnyezik tőle a szemem, reszelés közben is. Minimum.”

„Jaj, ne legyél már mindennel elégedetlen. Lereszeltem, megkóstoltam.”

„Fél kávécsésze.”

„Dehogy gúnyolódok, nem úgy eszem, mint a gyógyszert, hanem desszertként. Örülök. A harmadik-negyedik kiskanál kifejezetten jó ízű. Szokatlan, de finom.”

Kertek alatt a Duna

Az ember ki-kimozdul. Ki kell mozduljon. A kertek alatt, mindig a kertek alatt, a Dunára. Az akácsol mellett földúton nincs esély, hogy találkozzon valakivel, ismerőssel, hogy beszélgetnie kelljen. Mert minek is.

Az öreg, Mihalkovics Laci bácsi, mondta tavaly, hogy „Ha tehetem, le sétálok a kertek alatt, ha úgy vagyunk, Marika nénidet is viszem.” Kötötte a kényyszerűt a hasznossal, ha már. Eső után rápillantott a csiperkés laposra, a laskatermő füzesre, a bográcsként szélesedő jegenyenyár csokorra. Felkereste az öreg parti horgászokat szátkamentes halért. Ősszel karján a kis, fonnott kosár, gyümölcsöt szedett, bogyót. Mikor mit ad az ártér.

Később azt: „Dunám csak addig van, amíg látjuk egymást. Ha nem látom őt, ő nem lát engem. Nem látogat meg fölfelé egy ilyen hosszú emelkedőn. Közmegegyezés. Amikor majd nem látom, az régen rossz lesz.”

84 Egyszer meg azt: „Nézz csak rá, ahogy hömpölyög, semmi meg nem rendíti, annyi mindent látott, ő meg folyik lefelé, csak folyik, szó nélkül viszi magával a látványt. Majd akkor is ugyanígy, amikor engem már nem nézhet.”

Az öreg mindig ilyeneket mond. Bajsza alatt, magának. Nem vár választ. A mondatok később nyílnak, az adott beszélgetésfaktorban semmi értelmük. Csak most, amikor az öreget némán elnyelte a covid-trauma titokzatos bendője. Nem tudni semmit túl azon, hogy régen rossz.

Frissen mosdatott arca a haláltól elhajló,
de minden arc félrevezet,
minden arc megtelik egy kevés halasztással,
amit nem palástol.

Ma nem zavar semmi, a modell késik,
ma nincs halaszthatatlan tennivaló.

Azt kell festeni, ami van.

Az első meleggel küszködöm,
érezem a beton alá hatoló homokot,
amit megszépít az emelkedő gaz.

VÁRATLAN FÉNY

A perceket számolom,
és amikor tízig jutok,
benyúl a kék fény.

A kezeim közé fonom magam,
a testem újraformálom,
hogy nyomtalanul eltűnjön a fájdalom,
amely báránfelhőből született, mi befödi Perzsiát.

A DENEVÉR

Télben a más hava hullna a földre, tavaszban a mása:
nyárfa fehér hava és ama zöld levelű fa virága.

Mennyire ismered ezt te, amíg tavasz itt teledője
elrepül egy denevér odakint a hidegben előle,

mert ma is űzi a szél. Túl korán ébredt. Téli az álma,
vagy legalábbis az volt. Mi az ablakból nézzük, a lámpa

fénye eléri, de más nem. Nem érthető, mert odakinti
és ismeretlen, a természet vélekedése szerinti.

JÉGKÁPOLNA

A dédapám jégből
épített egy nagy kápolnát,
mert azért rajongott, amit csak a szív ér föl,

azt mondják,
vagy pontosabban azt mondja az egyik
másodunokatestvérem, akit most már

ismerek, mert nem ismertem eddig.
Szóval a dédapám kiment a hóba-fagyba
és ott építette meg. Most már tudom ezt is.

S közben elfagyott a fél arca...
A jégtükör kinek az arcát tükrözte vissza?
És a tócsa, ami maradt belőle, kiét mutatta?

Kit látott benne dédapám, ez a tiszta,
kétlábon járó jégszobor?
A föld az arcát neki is beitta,

amikor rákerült a sor.

AMIT ÉL

(MÉG ÚJABB LEONINUSOK/4.)

Füstje a víz fenekére leszállna, ha itt van a vége.

Kezdete annak, amit mindenem általa hisz.

Mindenem ővele kezdi, a hittana is ma teremti.

Érte leszel te talán körte vagy alma a fán,

és aki nézi amott azt, amit él a halott.

ELLENSÉGEK ÉS BARÁTOK

Csak arról mondhatod, hogy ellensége vagy,
aki ellen hajlandó és hajlamos lennél
csinálni is valamit.

Rosszat mondani. Megakadályozni.

Ármány, intrika az ismertetőjegy.

Ha ilyesmit nem teszel, nincs benned
gyűlölet, nem vagy ellensége senkinek.

Ha pedig gyűlölet nincs benned,
legfeljebb téged lát ellenségnek más.

Vannak, akiken fürtökben lógnak
az ellenségek, jóformán ők tartják
egyben őket.

De fölösleges irigykedni rájuk.

Maguk is megkeserednek,
fejükben zavar támad, szívükben
zavar lakik, lelkükben zavar vet
hullámokat.

A gyűlölet sem elég,
kell harag, düh, irigység, önzés,
kevélység, butaság, sunyiság,
némi ész, idő, kisstílűség,
törtetés, hatalomvágy vagy hatalom,

alkalom vagy alkalomvágy,

jóság vagy jóságvágy,
romlottság vagy romlásképeség.
Bárki befolyásosabb ellenség lehet,
mint amilyen befolyásos barát.

90 ISTVÁN

Nem vagyok István. Ennyire azért nem egyszerű a helyzet.

Gyerekkoromban azt, hogy I. István, úgy értettem, mintha ő viselte volna elsőként ezt a nevet.

Mért találnak ki valakinek egy új nevet? –
töprengtem.

Hogy jön létre valami, ami addig nem volt. Az élet keletkezéséről szóló munkák csak a lényegre nem adtak választ, hogyan jött létre az én, a világ tudata.

Már akkor is szerettem tudattal bírni.
De hogy Istvánnak hívják? Na nem!

Persze vannak előnyei az Istvánságnak,
a kínos becenevek mögé menekvés.
Pista talán, Pityu biztos nem.
Pityunak az apámat szólították
Bakonymérőn.

Viszont nagyon hasonlít az Isten szóra.
Magyarul más Istvánnak lenni,
mint németül Stefannak, angolul Steve-nek.
Más nyelveken ez egy normális név,
itt feladat.

Összeomlóban a világ.
Mert csak egy világ van. Az emberé.
Összeomlóban a világ.
Mert csak egy további világ van. Az állatoké.

Összeomlóban a világ.
Mert csak egy harmadik világ van. A növényeké.
Az élettelen előre tör,
bár nem mindegy, hogy szikla vagy műanyag.

Az élettelen előre tör,
bár nem mindegy, hogy bolygó vagy világűr.
Az élettelen előre tör,
bár nem mindegy, hogy galaxis vagy sötét anyag.

Más bolygókon is lehet élet.
De innen most van távozóban, és a mi hibánk.
Más bolygókon is lehet élet.
De innen most van távozóban, ezért siratni kell.

Más bolygókon is lehet élet.
De innen most van távozóban, van pár évünk.
Gyakran hallom, annyiszor
jósoltak már véget, csak a jóslatok a hibásak.

Gyakran hallom, annyiszor
jósoltak már véget, hogy nevetség tárgya az egész.
Gyakran hallom, annyiszor
jósoltak már véget, és nem jött el. De eljött.

92 Hát mért ne ne vessünk?
Mért ne vessünk ki vidáman? Van más ötlet?
Hát mért ne vessünk?
Mért vessünk ki vidáman? Inkább sehogy.

Belátni, belegondolni,
beismerni, beállítani, betartani, benne maradni.
Átgondolni, átérezni,
átvészelni, átfogni, átvinni, átállni.

Kitalálni, kimondani,
kiszámolni, kivitelezni, kibírni, kijutni.
Megfékezni, megállítani,
megfogyatkozni, megbánni, megváltozni, megváltani.

*„Mit irigyelhetnék a bénáktól, a süketektől,
a félkegyelműektől és a féleszűektől?”*

Hamvas Béla az ateistákról *A bor filozófiájában*

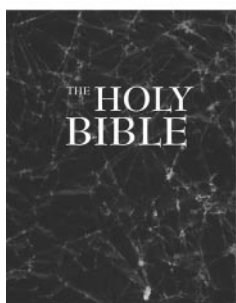
Mit irigyelhetnél a bénáktól,
a süketektől, a félkegyelműektől
és a féleszűektől?
A bénáktól a mozgás utáni vágyat.
A süketektől,
amit csak ők hallanak.
A félkegyelműektől
legalább azt a fél kegyelmet.
És a féleszűektől
a butaság megváltó horizontját.

Magamra nézek,
megérezem Hamvas irigységét.
Az egyik fülem föllázadt,
ha félkegyelmű nem is vagyok,
de félsüket. Hamvas ennél a fülemnél
fog meg, kirángat az *út* közepére,
nem irigyellek, mondja, de közben
látja, hogy sántítok is,
tapintatlan volt,
visszavonná, félig megkegyelmezett,
irigyelni kezdi a tőle kapott
félkegyelműségemet, elvigyorodom,
mint egy féleszű.

94 Éjjel hó esett,
az *utat* is belepte.
Pórázra fogjuk irigységünket,
és sétálni visszük az ateizmus szoborparkjába.
Nem akarnak beengedni.
Ide kutyának tilos!
Kikötjük őket a kerítéshez,
amilyen csúnya korcsok,
úgyse vinné el őket senki.

Hamar körbejárunk,
a park unalmas és nem tanulságos.
Mire kiérünk, a két kutyának lába kelt.
Ki irigyelte meg még az irigységet is?
A hit hiánya nem hagy úrt maga után.

Hamvas a jó fülemnél fogva
kiállít ugyanoda, ahol az *utat* sejti,
az én utamat.
Hagyjuk ezt a javítóintézeti tempót,
mondom neki.

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh

Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp

Qq Rr Ss Tt Uu Vv Ww

Xx Yy Zz

*Mm Nn Oo Pp Qq Rr
Ss Tt Uu Vv Ww Xx
Yy Zz 1234567890*

Folyóiratunk a

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA anyagi támogatásával jelenik meg.

Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)

PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)

REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)

SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,

SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

PAPP MÁTÉ (felelős szerkesztő), SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, CSEKE ÁKOS, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KELÉNYI BÉLA, KRULIK ZOLTÁN, MONOSTORI IMRE (1945–2021), MUZSNAY ÁKOS,
TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a BD Sollers nyomdájában Tatán.

